

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 9 верасня 1988 г. № 36 (3446) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

УНУМАРЫ:

«Чытач прыйшоў
у рэдакцыю...»

ПРЭМ'ЕРА РУБРЫКІ

2

«Шлях да Талстога»
да 160-годдзя
з дня нараджэння
пісьменніка

5—6

Вершы
У. СКАРЫНкіНА
Урывак з п'есы
А. ГУТКОВІЧА

8—9

«Як мастацтва
народу вярталі»

НАТАТКІ БЫЛОГА
СКАМАРОХА

10—11

«Перабудова
наша і ваша...»

з КІТАЙСКАГА
БЛАКНОТА

13, 14—15

«Горкі ўрок»

ШТО ЗДАРЫЛАСЯ
ў «ІСЛАЧЫ»

14—15

Восеньскі матыў.

Фота М. АМЕЛЬЧАНКІ.

У мінулыя нядзелю ў Полацку адбылося XV традыцыйнае Скарынскае свята кнігі «Беларусь — мае слова і песня», прысвечанае 70-годдзю БССР і Кампартыі Беларусі. На плошчы імя Скарыны выступілі вядомыя беларускія пісьменнікі і госці старажытнага горада, а таксама прафесійныя і фальклорныя калектывы з Мінска і Віцебскай вобласці. Адбыўся кніжны кірмаш. У сустрэчах прынялі ўдзел Н. Гілевіч, М. Аўрамчык, У. Арлоў, Н. Гальпяровіч, П. Ламан, С. Панізнік, У. Папковіч, Д. Сімановіч, М. Федзюковіч, Л. Баршчэўскі, Я. Лапатка, Г. Тумаш.

На здымку: М. Аўрамчык чытае вершы на плошчы імя Скарыны.

Чытач прыйшоў у рэдакцыю...

«БЕЗАБАРОННАЯ ІСТОТА»?

У аддзел пismaў «ЛіМа» прыйшоў чытач. Прыйшоў, каб расказаць пра выпадак, які абурыў, пакрыўдзіў чалавека. Мы выслухалі яго, а іменна: мастака-кераміста Валянціну Іванаўну Грыгарышыну, вырашылі запісаць яе расказ і адправіць гэты ліст-маналог у друкарню. Так нарадзілася наша новая рубрыка.

А цяпер — споведзь чытача. «Спатрэбілася мне зрабіць каларыявы фотаздымкі моіх работ для альбома, які я павінна неўзабаве прадставіць у Саюз мастакоў БССР. Вырашыла паехаць з фатографам па асобных аб'ектах, для інтэр'ераў якіх і былі створаны

дэкаратыўныя керамічныя пласты, пано, вазы і г. д. Адзін з такіх аб'ектаў — Бярэзінскі гарадскі вузел сувязі. У свой час гэтая арганізацыя заказала мне афармленне хола будынка на тэму: гісторыя развіцця сувязі ў нашай краіне. Давялося тады, як кажуць, «вывучаць пытанне» ў бібліятэках, карыстацца архіўнымі крыніцамі, каб твор той нёс не толькі эстэтычную нагрукку, але каб там была яшчэ і асэнсаваная сімволіка. Словам, тры круглыя, па паўтара метра ў дыяметры каларыявы керамічныя пласты Рэспубліканскі манументальны мастацкі савет прыняў з ацэнкай «выдатна». Я,

шчыра скажу, ганарылася гэтымі сваімі творами, за іх мне не было сорамна...

І вось прыехала ў Берасіно і бачу, які незайздросны лёс напатаку мае творы. У час рамонт будынка, нібыта з той мэтай, як мне казалі ў гарадскім вузле сувязі, каб вызваліць сцяну для маляроў, кераміку проста збілі: маляў, разманціраваць пласты было інакш немагчыма. На мае пытанне — чаму ж не выклікалі для дэмантажу спецыялістаў з Барысаўскага камбіната прыкладнога мастацтва? — мне раздражнёна адказалі: а пласты тут наогул не глядзеліся. Згодна, на сцяне, пафарбаванай шэрай алейнай фарбай наўрад ці што ўвогуле магло «глядзецца».

Цяпер, пасля рамонт вузла сувязі, на сцяне хола, аздобленай пад штучны мармур, вісіць націюрморт з васількамі. Не ведаю, можа, ён і лашчыць вока супрацоўнікаў і наведвальнікаў. Як кажуць, на «вкус і цвет...»

Толькі б я хацела зноў задаць пытанне: дакуль лёсам твораў прафесійнага мастацтва

будуць распараджацца недаведчаная ў мастацтве людзі? Дакуль мастакі будуць цярпець маральныя страты, а дзяржава — матэрыяльныя (пласты каштавалі немалыя грошы). Ці не прыйшоў час перабудоўваць свядомасць вольных прыхільнікаў «начальнікаў-прыватнікаў», псіхалогія якіх — «мае! што хачу, тое і раблю»?

Дарчы, памятаеце, у «ЛіМе» быў надрукаваны калектывны ліст мастакоў пра знішчэнне роспісу ў тэхніцы энкаўстыкі «Навука», які выканала З. Літвінава для Інстытута тэхнічнай кібернетыкі АН БССР? Але ж нешта не чуваць, каб вінаватыя былі прыцягнуты да адказнасці. Паведамленне пра гэта так і не з'явілася. Дык што, ахвяры неўцтва, бескультур'я будуць памнажацца? Дазвольце спытаць: дакуль твор мастацтва будзе ў нас «безабароннай істотай»?

Валянціна Іванаўна, безумоўна, мае рацыю. Таму яе пытанні мы адрасуем у дзве інстанцыі: першае — у Бярэзінскі гарадскі вузел сувязі, другое — з напамінкам — у Прэзідыум АН БССР.

Прэстыж роднай мовы

Міхаіл Дзялец:

«...І З ДАПАМОГАЙ ДОБРАЙ КНІГІ»

— Праблемы двухмоўя, бадай, нідзе так востра не адчуваюцца, як у выдавецкай справе, — сказаў у пачатку гутаркі з карэспандэнтам БЕЛТА старшыня Дзяржкамвыда БССР М. І. Дзялец. — Попыт чытачоў на беларускую і рускую кнігу — даволі дакладны, на мой погляд, барометр жыццядзейнасці мовы, адносіны да яе большасці насельніцтва.

— І які вы, Міхаіл Іванавіч, ацанілі сённяшняю сітуацыю?

— Адназначную ацэнку даваць не адважуся. Хоць знешне, паводле статыстычных выкладак, індустрыя выпуску беларускай кнігі цяпер развіта як ніколі. Дастаткова прывесці такія лічбы: каля 70 працэнтаў ад агульнага выпуску мастацкай і дзіцячай літаратуры прыпадае на выданні на роднай мове. У цэлым іх тыраж у параўнанні з 1985 годам навялічыўся ўдвая, а ў выдавецтве «Беларусь» — у 6 разоў, у «Полымі» — у тры, у «Народнай асветы», «Навуцы і тэхніцы» — у паўтара раза.

У той жа час сёння беларуская кніга ў агульным аб'ёме Дзяржкамвыда БССР займае толькі 27 працэнтаў. Гэта значна менш, чым у іншых рэспубліках.

Рост тыражоў і колькасці назваў — толькі адна з мэт распрацаванай намі доўгатэрміновай комплекснай праграмы выпуску літаратуры на беларускай мове. Але гэта, як я ўжо гаварыў, толькі вонкавы бок праблемы. Калі зняць ружовыя акуллары, то прыйдзеца прызначыць усе гэтыя працэнты, рост тыражоў і назваў дасягнуты намаганнямі апарату камітэта. Прычым, павінен самакрытычна прызначыць, за кошт «сілавога націску» на выдавецтвы.

— Калі ўжо мы вырашылі глядзець на існуючыя праблемы без ружовых акуллараў, давайце пагаворым аб рэалізацыі гэтых кніг. Бо, згадзіцеся, адрэдагаваць, набраць і надрукаваць нават дзесяткі тысяч экзэмпляраў — справа надладна. Але яна акажацца бясплёнай, калі кожнае выданне не знойдзе чытача. Таму ў мяне такое пытанне: якія сёння рэшткі нерэалізаваных кніг беларускіх аўтараў, ці стала іх больш з ростам тыражоў?

— Рэшткі растуць, хоць прамая сувязь з тыражамі не заўсёды праглядаецца. Але праблема ёсць, і даволі сур'ёзная. Звернемся да лічбаў. З 1980 па 1985 год колькасць непрададзеных кніг выдавецтва «Мастацкая літаратура» — а іменна яно спецыялізуецца на

выпуску твораў беларускіх пісьменнікаў — узрасла ў 2,4 раза. У гэтым годзе яго рэшткі павялічыліся на 179,8 тысячы экзэмпляраў. Усяго ж на складах ляжаць цяжкім грузам кнігі 402 назваў, надрукаваных у 1984—1986 гадах. Праўда, павінен агаварыцца — рост тыражоў у гэтага выдавецтва зусім невялікі.

— А калі паспрабаваць прааналізаваць канкрэтныя кнігі, якія ляжаць на складах?

— Якую-небудзь дакладную сістэму тут убачыць складана. Часам і значныя кнігі, які кажуць, не ідуць. Што на сёння заяжалася? Трэцяя частка тыражу збору твораў Івана Навуменкі, напрыклад. Некаторыя тамы выйшлі 6—7 гадоў назад. У 1983 годзе ўбачыла свет, у перакладзе на беларускую мову, «Блакадная кніга» Данііла Граніна і Алеся Адамовіча, але да гэтага часу не прададзена частка тыражу. Пэралік можна прадоўжыць. Але наўрад ці за ім акрэсліцца ярка выражаная тэндэнцыя.

— Калі вялікія рэшткі, значыць, не меншыя і страты. Як гэта вяжацца з тым, што выдавецтвы перайшлі ўжо на гаспадарчы разлік?

— Маё цвёрдае перакананне: ідэалогія, а інакш да выдавецкай дзейнасці ставіцца нельга, і гаспадарчы разлік — паняцці далёка не заўсёды сумяшчальныя. Кніга — адзін з самых магутных ідэалагічных сродкаў, які рублём не ацэніш. Тут патрэбны іншыя меркі. Але, на жаль, рэальнасць іншая.

Страты сапраўды вялікія. І не толькі за кошт нерэалізаваных кніг. Абыходзіцца нам беларускія выданні даражэй — каб прыцягнуць чытача, і паперу даём лепшую, і пераплёты, і на афармленне не скупімся. А вынік такі — практычна ўсе гэтыя выданні стратныя. Сярэдняя па паліграфічнаму выкананню кніга пачынае даваць даход толькі пры тыражы 30—40 тысяч экзэмпляраў. Кнігі ж нацыянальных пісьменнікаў у асноўным друкуюцца па 10—12 тысяч, а тыраж кніжак паэзіі рэдка перавальвае за 2—3 тысячы.

— І няўжо не бывае выключэнняў?

— Вядома, бываюць. Васіль Быкаў, Уладзімір Караткевіч, Іван Шамякін — пісьменнікі, чые творы выходзяць масавымі тыражамі, хутка раскупляюцца і прыносяць прыбытак.

«Кар'ер» Быкава, напрыклад, быў надрукаваны тыражом у 90 тысяч экзэмпляраў і разошліся за два месяцы.

— Значыць, добрая кніга добра прадаецца незалежна ад мовы, на якой яна выдадзена...

— Я думаю, што гэта вядомая ісціна. Добрая кніга, як кажуць, сама знаходзіць сабе чытача. Але ўсё ж многае залежыць і ад рэкламы, і ад паваротлівасці гандлю, і ад яго ўмення правільна прадугадаць попыт. Словам, ад дакладнай работы ўсіх звянаў нашай сістэмы. Прыклад такі прыклад. Выдавецтва «Беларусь», якое спецыялізуецца на выпуску грамадска-палітычнай літаратуры на роднай мове, мінога гадоў ішло, як кажуць, з мінусам. Страты пакрываліся за кошт асабліва папулярных кніг савецкіх і зарубажных аўтараў на рускай мове. У гэтым жа годзе яны не выдалі ніводнага мастацкага твора, але прыбытак ёсць.

— Што ж канкрэтна робіцца і што будзе зроблена ў бліжэйшы час для ўзніжэння аўтарытэту беларускай кнігі? Ці стане больш дзейнай прапаганда, каб друкаванае слова не асцэла «мёртвым грузам» на паліцах бібліятэк і складаў, а дасягнула да чытача?

— У кастрычніку плануем пачаць выпуск рэкламнай газеты «Кнігарня». У ёй будуць друкавацца рэцэнзіі і анатацыі на кнігі, якія рыхтуюцца да выпуску, тэматычныя планы выдавецтваў. Спадзяюся, што гэта дапаможа дакладна ўлоўліваць інтарэсы чытачоў.

Разам з работнікамі кніжнага гандлю і аўтарамі — прызямі і паэтам — арганізуем прэм'еры кніг, выстаўкі-продажы — толькі ў гэтым годзе адбылося звыш двух дзесяткаў прэм'ер і некалькі канферэнцый чытачоў, прайшлі шматлікі творчыя сустрэчы на прамысловых прадпрыемствах, у навуцальных установах, у воінскіх часях і ў вёсцы. Напрыклад, спадарожнічаў поспех кірмашу беларускай літаратуры ў Мінску, Скарынскім чытаннем у Віцебску. Арганізавана перасоўная выстаўка-продаж шырокага асартыменту беларускай кнігі — з цягам часу яна павялічвае ва ўсіх абласных цэнтрах. Праходзіць рэспубліканскі конкурс на лепшы магазін і лепшага прадаўца нацыянальнай кнігі.

— Міхаіл Іванавіч, калі ў нас размова зайшла аб справах канкрэтных, можа, заглянем і ў выдавецкія «партфелі», раскажам пра найбольш цікавыя навіны?

— Асабліва ўвагу ўдзяляем літаратурнай спадчыне —

адкрываем шырокаму чытачу забытыя імяны. З'явіў у нашым кнігавяданні можна назваць выхад твораў Янкі Лучыны. У адной кнізе ўпершыню сабрана ўся яго літаратурная спадчына — арыгінальныя вершы, вершы на польскай мове і ў сучасным перакладзе на родную мову, а таксама нарысы і пісьмы. З цікаваасці была сустрэта серыя факсімільных выданняў. Нядаўна выдавецтва «Мастацкая літаратура» зборнікам «Веснаход. Апавяданні «Маладняка» пазнаёміла кнігалюбаў з прозай папулярнага ў 20-я гады аб'яднання «Маладняк». Убачылі свет зборнікі А. Жаўрука, С. Дзяргя, рыхтуюцца кнігі М. Лупсякова, У. Зянько, В. Мараква, А. Сербантовіча, Г. Шведзіка, а таксама творчай спадчыны вядомага славянскага паэта XVII стагоддзя Сімяона Полацкага.

«Юнацтва» ў наступным годзе выпусціць зборнік «Старажытная беларуская літаратура». У ім лепшыя творы асветнікаў-гуманістаў Ф. Скарыны, М. Гусоўскага, С. Будніга і іншых. Гэта наша гісторыя.

Што ж датычыць навінак сучасных аўтараў, то іх пералічэнне зойме многа часу.

— Сёння ў чытача, асабліва маладога, вялікая цікаваць да публікацый аб далёкім і бліжнім мінулым нашай радзімы...

— Сапраўды, такія кнігі не залежваюцца. Адрозны разошліся гістарычны раман Л. Дайнекі «След ваўкалака», чытаць з неапраўданым цікавым выхадом востраэмоцнай апавесці В. Іпатавай «За морам хвалынскім» і рамана А. Лойкі «Францыск Скарына» — кнігі гэтыя сабралі паводле папярэдніх заявак вялікія тыражы і цяпер знаходзяцца ў вытворчасці. Тут да месца будзе сказаць, што нашы пісьменнікі не часта звяртаюцца да гістарычнай тэматыкі, і мы задавальняемся толькі перавыданнем твораў, якія ўжо ўбачылі свет у цэнтральных выдавецтвах.

— Дарчы, аб перавыданні. Добра вядома вялікая і даволі паспяхова работа Дзяржкамвыда рэспублікі па выпуску на беларускай мове лепшых кніг аўчыннай і сусветнай класікі. Што ў гэтым напрамку мярнуецца зрабіць у бліжэйшы час?

— Выдавецтва «Мастацкая літаратура» разам з Саюзам пісьменнікаў БССР распрацавалі і пачалі ўжо выпуск 100-томнай бібліятэкі «Скарбы сусветнай літаратуры». У наступным годзе ўбачыць першыя тры тамы бібліятэкі: «Т. Шаўчэнка. Вершы. Пазмы», «Т. Ман. Доктар Фаўстус», «У. Шэкспір. Трагедыі. Санеты».

Натуральна, 100-томнай бібліятэкай не абмяжоўваемся. Папулярнасцю карыстаюцца серыі «Проза народаў СССР» і «Паэзія народаў СССР», штогоднікі «Братэрства», «Ветразь», «Далягляд», «Бібліятэка зарубажнай прозы», «Паэзія народаў свету».

Асабліва трэба сказаць аб

15-томнай «Бібліятэцы дзіцячай літаратуры народаў СССР» на беларускай мове выдавецтва «Юнацтва». Юныя чытачы ўжо атрымалі 9 тамоў.

— І зноў хацелася б вярнуцца да размовы аб прэстыжы нацыянальнай кнігі. Прызнаем мы гэта або не, але пачынаецца ён з адносінаў да самой мовы. Што робіць Дзяржкамвыд БССР для прапаганды беларускага слова, выхавання любові да яго ў моладзі?

— Штогадовы пералік кніг, прысвечаных гісторыі нацыянальнай культуры, праблемам развіцця беларускай мовы і літаратуры, вельмі вялікі. У 1990 годзе «Вышэйшая школа» выпусціць кнігу «Беларуская мова для тых, хто гаворыць па-руску». Не толькі студэнтам ВНУ, але і масаваму чытачу прызначаны шматлікія дапаможнікі па помніках і мемарыяльных комплексах рэспублікі, беларускай народнай музычнай творчасці, па гісторыі бібліятэчнай справы ў БССР, па беларускай бібліяграфіі.

Прызнанне ў выкладчыкаў і настаўнікаў, студэнтаў і школьнікаў атрымалі серыі выдавецтваў «Народная асвета» і «Універсітэцкае»: «Са скарбніцы беларускай культуры», «Скарбы мовы», «Народныя пісьменнікі БССР» і іншыя. Вялікую ўвагу ўдзяляем выпуску вучэбна-метадычнай і навукова-папулярнай літаратуры на роднай мове — не толькі той, што адрасавана настаўнікам-славеснікам, але і выкладчыкам іншых прадметаў — фізікі, хіміі, біялогіі, працоўнага выхавання.

Карыстаюцца папулярнасцю ў самадзейных калектываў рэпертурыя зборнікі беларускай музыкі і песень «Клубныя вечары» — яны штогод выходзяць у выдавецтве «Беларусь». Яно ж выпусціла ў гэтым годзе зборнік А. Чыркуна «Бацькоўская зямля», падрыхтавала спеўнік І. Лучанка «Світанак», зборнік лепшых песень беларускіх кампазітараў «Беларусь у песні».

— У часткі насельніцтва рэспублікі склаліся калі не негатывныя, то, ва ўсіх ім разе, раўнадушныя адносіны да роднай мовы, бытуе ўяўленне аб яе «правінцыяльнасці», «неперспектыўнасці», — канстатаваў у заключэнне гутаркі М. І. Дзялец. — У выніку беларуская мова практычна знікла са штодзённага ўжытку жыхароў горада. Не магло гэта не адбіцца і на адносінах да беларускай кнігі. Адраджаць любоў да роднай мовы, без якой проста немагчыма нацыя, мы будзем імкнуцца і з дапамогай добрай кнігі. Для гэтай высакароднай справы ёсць сэнс аб'яднаць намаганні і пісьменнікаў, і тых, хто выдае іх творы, гандлю і бібліятэк. У канчатковым выніку выйграе чытач, які атрымаў радасць сувязі з нацыянальнай кнігай.

На ўвесь свет чуцен набат званоў Хатыні. Бясконцы паток людзей, якія павольна праходзяць міма велічнага і жалобнага помніка расстраляным і спаленым, міма сімвалічных падмуркаў і комінаў, міма унікальнай Сцяны памяці. І ў гэтым звоне, і ў гэтых лічбах, і ў гэтым шорганні крокаў быццам бы чуецца голас:

— Вы помніце нас, жывыя!

ЗАСТАНУЦА У ПАМ'ЯЦІ НАРОДНАЙ

ТРЫВОЖНЫ голас загінуюшых, звернуты да жывых.

Калі ўдумацца — трыгога не выпадкова. Усё менш і менш застаецца людзей, якія прайшлі горан вайны, глядзелі смерці ў вочы, перажылі пакуты пекла. Прайшлі новыя пакаленні, у якіх памяць аб мінулым, аб вайне — адлюстраваная. Гэта ўжо не тая памяць, якая яшчэ ў рубцах і ранах, у незасыхаючай крыві, а іншая, пацярпнутая ў старэйшых пакаленняў. Вольна або міжволі, у ёй нешта скажаецца, нешта выпявае новае і нечаканае, часам не зусім дакладнае. А кан'юнктура часам узмацняе такія скажэнні.

І мы, удзельнікі вайны, якія вывучалі яе героіку і трагедыю, лічым сваім абавязкам зрабіць усё магчымае, каб праўда аб вайнным часе не была замутнена пачочнымі насленнямі і наўмыснымі скажэннямі. Народу заўсёды будуць патрэбны дакладныя веды і аб яго героях, і аб яго ахвярах, панесеных у барацьбе з фашызмам. Да ведання праўды абавязвае яго сумленне і годнасць.

Прычынай для такой размовы паслужылі нам дзве акалічнасці. Першая і галоўная: беларускі народ пачаў падрыхтоўку да святкавання сямідзесяцігоддзя БССР і Кампартыі Беларусі. Гэта сямідзесяцігоддзе было напоўнена і гераічнымі, і трагічнымі падзеямі. Асабліва яркія старонкі савецкай гісторыі — перыяд Вялікай Айчыннай вайны. Ці ўсе, хто цяпер жыве, добра ведаюць героіку і трагедыю вайны гадоў? Думаецца, што даўрэка не ўсе.

І другая акалічнасць, якая вынікае з першай: сёй-той робіць спробы, карыстаючыся недастатковай дасведчанасцю людзей, асабліва маладых, па нейкіх кан'юнктурных матывах унесці блытаніну ў сапраўднае становішча рэчаў, падтасаваць факты.

Прывядзем такі прыклад. Знайшліся людзі, якія паставілі пад сумненне: хто пахаваны ў брацкай магіле на вуліцы Талбухіна каля парку культуры і адпачынку імя Чэлюскінцаў? Маўляў, гэта не савецкія ваеннапалонныя, закатаваныя гітлераўцамі ў былым тут лагеры, а хтосьці іншы. Што паслужыла падставой для такога сцвярджэння? «Успаміны» нейкіх асоб, нікім і нічым нідзе не пацверджаныя.

Але сумненні кінуты, і недадасведчаных і даверлівых людзей ўжо гатовы падхапіць іх і раздзьмуць.

Давайце паглядзім праўдзе ў вочы: што даюць такія «сенсацыі»? З фашысцкіх вылюдкаў знімаецца адказнасць за забойства соцен тысяч савецкіх людзей. А гэтага толькі і чакаюць нашы ідэйныя праціўнікі. Яны даўно ўжо заклікаюць нас за-

быць мінулае, забыць ахвяры фашызму, забыць генацыд, які ажыццяўлялі гітлераўцы на акупіраванай савецкай тэрыторыі. Хіба мы манкурты, што страцілі памяць? Хіба можам мы адступіцца ад сумлення і падыгрываць тым, хто скажае гісторыю мінулае вайны? Кроў нашых родных і блізкіх, нашых суайчыннікаў, пралітая за свабоду сацыялістычнай Айчыны, заклікае: беражыце ісціну!

Не прыпадабняючыся да аматараў «сенсацыяў», якія з лёгкасцю падмяняюць выдумкай факты рэальнай рэчаіснасці, мы раскажам аб практыцы генацыду, ажыццяўленай гітлераўцамі на беларускай зямлі, апіраючыся на канкрэтныя дакументы і сведчанні людзей, што перажылі тую вялікую трагедыю.

Браніраваныя полчышчы Гітлера, як вядома, уварваліся ў знявачаны бамбёжкамі Мінск 28 чэрвеня 1941 года. Услед за перадавымі часцямі прыцягнуліся і карнікі. У фашысцкай сістэме іх было многа: паліцыя бяспекі і СД, абвер, штурцпаліцыя, зондэркаманды. Кожная са сваёй шпіёнскай сеткай, са сваімі задачамі падаўлення любога супраціўлення гітлерызму. Не разлічваючы на цёплы прыём з боку савецкіх людзей, у сваім абозе яны прыцягнулі розных белаземігрантаў, у тым ліку і беларускіх буржуазных нацыяналістаў тыпу Тумаша, Казлоўскага, Іваноўскага, Дземідовіча, Дземідовіча, Езавітава, Станкевіча, Ермачэнкі, Лазарэвіча, Кушала з яго фашыстуўчай «палавінай» Наталляй Арсеньевай і іншымі. Увесь гэты зброд з першых жа дзён акупацыі Мінска ўзяўся фізічна і духоўна знішчаць беларускі народ.

Пазіцыя гітлераўцаў у адносінах да беларусаў была ясна сфармулявана ў выказванні Гітлера: «Калі мы хочам стварыць нашу вялікую германскую імперыю, мы павінны перш за ўсё выцесніць і знішчыць славянскія народы — рускіх, палякаў, чэхў, славакаў, балгар, украінцаў і беларусаў». Як бачым, усіх без выключэння. У святле гэтай канцэпцыі фальшывымі з'яўляюцца спробы буржуазных гісторыкаў, ды і некаторых нашых падгалоскаў сцвярджаць, быццам зверствы фашыстаў выкліканы супраціўленнем знявольных народаў. Бо знаходзіліся і ў нас людзі, якія сцвярджалі, што калі б не партызаны, то гітлераўцы не былі б такімі жорсткімі. Усёй сваёй практыкай фашысты самі абверглі сваіх пасляваенных абаронцаў.

Вернемся зноў да Сцяны памяці, аб якой размова ішла ў пачатку артыкула. Заглянем хоць бы ў некалькі нішаў яе. Там напісаны назвы населеных пунктаў і колькасць асоб, закатаваных фашысцкімі варварамі. Чытаем: Баранавічы—31 тысяча чалавек, у тым ліку на тэрыторыі турмы — 20 тысяча, Бабруйск — 41 тысяча, Брэст — 34 тысяча, Бронная Гара Брэска-

га раёна — звыш 50 тысяча, Віцебск — больш як 137 тысяча, Ваўкавыск — 20 тысяча, Гомель — больш як 100 тысяча, Гродна — звыш 30 тысяча, Магілёў — 70 тысяча, Крычаў — каля 24 тысяча... І так ад нішы да нішы...

А што за гэтымі лічбамі? Прывядзем такі прыклад.

...Першая палавіна сакавіка

Ваеннапалонныя, праблема харчавання якіх наўрад ці вырашалася, жывуць па 6-8 дзён без ежы, у стане жывёльнай апатыі, выкліканай голодам, і ў іх адно імненне — дастаць што-небудзь з ежы. Цывільныя палонныя ва ўзросце ад 15 да 50 гадоў — жыхары Мінска і яго ваколіц. Гэтыя цывільныя палонныя забяспечваюцца харчаваннем іхнімі сваякамі. Праўда, харчаванне атрымліваюць толькі тыя, сваякі якіх з раніцы да вечара стаяць з праду-

Такія ж здраднікі, якія служылі фашыстам і былі асуджаны ў пасляваенны час. І. І. Мінковіч, С. В. Лошыцкі, А. К. Рыбкоў і сваю чаргу засведчылі, што ў 1941—1944 гадах фашыстамі праводзіліся расстрэлы савецкіх грамадзян на ўскраіне Мінска ў раёне саўгаса «Зялёны Луг», вёсак Дубаўляны, Кожухава, Паперня Мінскага раёна.

Мінчане старэйшага пакалення, якія перажылі фашысцкую акупацыю, і да гэтага часу добра памятаюць дзень 28 студзеня 1942 года. Па Савецкай і Пушкінскай вуліцах адважала да парку культуры і адпачынку імя Чэлюскінцаў цягнулася каляна ваеннапалонных. Іх, голых і галодных, спачатку вазілі ў таварняках да Бабруйска і назад, жывымі замарожваючы, а тых, хто змог уцялець, не скалець, пагналі быццам бы ў лагер у парк Чэлюскінцаў. Калі калона расцягнулася амаль на ўвесь горад, канваіры адкрылі па ёй аўтаматны і кулямётны агонь. Трупамі былі пакрыты Савецкая і Пушкінская вуліцы (цяпер праспект Леніна). Так гітлераўцы адпомсцілі савецкім ваеннапалонным за спробу узяць паўстанне.

Як сведчыць загад па фашысцкай камендатуре ахоўваемых абласцей Беларусі (707 вяхотная дывізія) ад 5 студзеня 1942 года, «Паўстанне было прызначана на 04.01.42 г. на 4 гадзіны раніцы. Існуе думка, наколькі можна меркаваць, што паўстанне ўдалося б на сто працэнтаў...» Але гітлераўскія контрразведчыкі заслалі ў кіраўніцтва паўстаннем правакатара. І вольны вынік: тысячы савецкіх патрыотаў насмерць замарожаны або расстраляны гітлераўскімі катамі. Прах іх знаходзіцца пад абеліскам каля парку Чэлюскінцаў.

Ёсць яшчэ адно пераканаўчае сведчанне аб тым, чые астанкі знаходзіцца ў гэтай брацкай магіле. Актыўны ўдзельнік Мінскага партыйнага падполля Іван Канстанцінавіч Кабушкін (падпольнае мянушка Жан), пасмяротна ўдастоены звання Героя Савецкага Саюза, у верасні 1942 года хадзіў у адзін з партызанскіх атрадаў у раён возера Палік. Карыстаючыся выпадкам, вырашыў напісаць пісьмо сваякам у Казань і правіць з партызанскай поштай на Вялікую зямлю. Пісьмо гэтае чамусьці не было адпраўлена па адрасу, аказалася ў партызанскіх паперках і пасля вайны трапіла ў партархіў, дзе знаходзіцца і цяпер. Прывядзем урывак з яго:

«У Мінску ёсць парк культуры і адпачынку, а насупраць яго ў недабудаваных памяшканнях знаходзіцца лагер ваеннапалонных. Як іх там білі, марылі голодам, нават вады не давалі ўволю! І вынік — за шэсць месяцаў мінулага года было кінута ў ямы адзін на аднаго і пастаўлен помнік вышыняй каля двух метраў і шырынёй больш метра. Атрымліваецца квадрат. На ім напісаны прозвішчы і імёны пахаваных. Вельмі і вельмі многа. А ўнізе з аднаго боку напісана: «2859 неведомых» — так і з іншых бакоў.

Усяго не апішаш. Я сам сведка і на сённяшні дзень жывы. Буду помсціць за разбурэнне нашых вёсак і гарадоў, за здзекі...»

Ці патрэбны іншыя доказы таго, хто пахаваны ў брацкай магіле ў парку Чэлюскінцаў? Мы не можам так многа месца ўдзяляць аднаму пахаванню савецкіх людзей, загубленых фашыстамі ў Мінску, таму што ў нас ёсць вялікія матэрыялы аб іншых брацкіх магілах, якія не маем права абісці маўчаннем.

На выездзе з Мінска па Заслаўскай шашы, у мікрараёне Маскоўшчына за агароджай

(Зананчанне на стар. 4).

тамі ў бясконцых чэргах, што цягнуцца да лагера. Уначы галодныя цывільныя нападаюць на тых, хто атрымаў перадачу, каб сілай здабыць сабе навалак хлеба.

У адносінах да палонных адзіна магчыма мова слабай аховы, якая суткамі нясе нязменную службу, — гэта агнястрэльная зброя, якую яны бязлітасна прымяняюць...»

Вось так рукою фашысцкага служакі аб'ектыўна (гэта трэба прызнаць) дадзена карціна жорсткай расправы акупантаў над савецкімі людзьмі.

Варта звярнуць увагу на азначэнне «цывільныя палонныя». Для гітлераўцаў было ўсё роўна: савецкія ваеннапалонныя або просты мірны чалавек. Ён жа таксама савецкі, значыць, падлягае знішчэнню.

Камандзір 52-й фашысцкай дывізіі, крывавы шлях якой праходзіў праз Беларусь, у адным з загадаў пісаў: «Усіх мірных жыхароў ва ўзросце, прыдатным для ваеннай службы, у абавязковым парадку ператвараць у ваеннапалонных». Вось радкі з загаду камандзіра 101-га фашысцкага мотапалка 18-й танкавай дывізіі ад 12 снежня 1941 года: «Усіх мужчын, здольных насіць зброю, затрымаваць і адпраўляць на зборныя пунжты ваеннапалонных». На справе гэта значыць накіроўваць на знішчэнне. Вялікая колькасць цывільнага насельніцтва ўтрымлівалася пад выглядам ваеннапалонных у многіх лагерах на часова акупіраванай гітлераўцамі тэрыторыі і там была знішчана.

У паведамленні Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі па ўстанавленню і расследаванню злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў і іх саўдзельнікаў чытаем: «На паўночны ўсход ад канцэнтрацыйнага лагера, які знаходзіўся на тэрыторыі пасёлка Дразды, знойдзена траншея-канавы 400 м удаўжыню, 2,5 м ушырыню і 2,5 м углыбіню. Пры раскопках у некалькіх месцах траншеі на глыбіні 0,5 м знойдзены астанкі трупаў (чэрапы, косці) і стружчале адзенне. Следствам устаноўлена, што ў гэтай траншеі-канаве пахавана каля 10 тысяча расстраляных немцамі савецкіх грамадзян.

Масавыя магілы закатаваных немцамі савецкіх людзей выяўлены на мінскіх яўрэйскіх могілках, у Тучынцы, на кальварыйскіх могілках, у парку культуры і адпачынку і іншых месцах.

У 1950 годзе ў Мінску праходзіў працэс па справе здрадніцкай радзімы Н. А. Котава, М. Т. Міцкевіча, Д. М. Бароўскага, Д. М. Тоўсціка. Гэтыя былі карнікі на судзе паказалі, што ў 1942 годзе ў раёне вёскі Бараўляны Мінскага раёна акупантамі быў створан штрафны лагер, у якім утрымліваліся арыштаваныя савецкія грамадзяне розных нацыянальнасцей. Лагер існаваў да выгнання нямецка-фашысцкіх захопнікаў з тэрыторыі Мінскай вобласці.

1944 г. Фронт прыйшоў на беларускую зямлю. Гітлераўцы адабралі найбольш здаровых мірных жыхароў прыфрантавой паласы і ўгналі на катаргу ў Германію. Засталіся старыя, жанчыны, дзеці. Іх фашысцкія вылюдкі асудзілі на знішчэнне. Прычым, самым зверскім спосабам. Выглядала гэта так.

Каля вёсак Халмы і Мядзведэў Даманавіцкага раёна Палескай вобласці яны выбралі балоты, якія зараслі рэдкімі дрэвамі, абнеслі іх некалькімі радамі калючага дроту. У адным лагера ўтрымлівалася 9 тысяча чалавек, у другім — 40 тысяча, з іх 70 працэнтаў старых і дзяцей.

Знявольным былі створаны нечалавечыя ўмовы існавання. У мяцеліцу і дождж яны не мелі даху над галавой, было забаронена разводзіць кастры. Людзям не давалі ежы і вады, прыйшлось піць іржавую балотную ваду. А каб паскорыць працэс масавага ўмярцалення, у лагера завезлі хворых на сыпны тыф і дызентэрыю, выклікалі эпідэмію. Тысячы людзей паміралі штодзень.

Або васьм як гітлераўцы расправіліся з жыхарамі в. Байкі Ружанскага раёна. 22 студзеня 1944 года яны ўварваліся ў вёску, усё насельніцтва сагналі ў хлявы, затым аддзялілі жанчын ад мужчын і дзяцей. Мужчын расстрэльвалі групамі па 6-7 чалавек. Раненых кідалі жывымі ў яму. Жанчын спалілі жывымі ў хлявах. Страшную, пакутлівую смерць прыдумалі дзецям. На іх нацкавалі 15 аўчарак. Пакалечаных дзяцей спалілі зажива. Па асветленай пажарам вуліцы сабакі цягнулі разарваных імі дзяцей. У доме Васіля Іванавіча Гайдукі фашысты схпілі за ножкі нованароджанае дзіця і ўдарылі аб сценку, а парадзіху забілі ў пачелі.

Падобных прыкладаў мы маглі б прыводзіць бясконцае мноства. Прызнаем: нават пісаць аб гэтым вельмі цяжка. Быццам чуеш крыкі і стогны бязлітасных ахвяр фашызму.

Мы абяцалі аперыраваць канкрэтнымі дакументамі, таму папрасім чытачоў не крыўдзіцца на нас за сухое выкладанне фактаў: дакумент ёсць дакумент. Ён больш пераканаўча за красамойныя меркаванні пацвердзіць сказанае.

Вось дакладная запіска міністэрскага саветніка Дорша рэйхслейтэру Розенбергу аб лагерах ваеннапалонных і цывільных асоб у прыгарадных пасёлках Дразды, напісаная 10 ліпеня 1941 года:

«У лагера для ваеннапалонных у Мінску, размешчаным на тэрыторыі размерам з плошчу Вільгельмплац, знаходзяцца прыблізна 100 тысяча ваеннапалонных і 40 тысяча цывільных палонных. Палонныя, загнаныя ў гэтую цесную прастору, ледзь могуць варушыцца і вымушаны спраўляць прыродныя патрэбы. Сці там, дзе стаяць. Гэты лагер ахоўваецца камандай надраваў салдат колькасцю да адной роты. Ахова лагера такой малалікай камандай магчыма толькі пры ўмове прымянення самай жорсткай сілы.

ЗАСТАНУЦА Ў ПАМЯЦІ НАРОДНАЙ

артыкуле падрабязна расказаць аб усёй рэспубліцы. Таму ў заключэнне мы абмяжземся агульнымі лічбамі і фактамі. Яны дадуць уяўленне аб тым, якое бедства прыйшлося перажыць беларускаму народу за гады гітлераўскага нашэсця.

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 3).

узвышаецца абеліск. Ён узведзены над брацкай магілай закатаваных голадам, холадам і расстраляных 80 тысяч савецкіх ваеннапалонных. Астанкі іх звалены сюды пасля вайны з некалькіх бліжэйшых пахаванняў. Усё гэта ваяні «шталага нумар 352».

Існаваў гэты лагер з ліпеня 1941 г. па 3 ліпеня 1944 г. да дня вызвалення Мінска Чырвонай Арміяй. Надзвычайная дзяржаўная камісія па ўстанавленню злачынстваў фашыстаў даручыла спецыяльнай судава-медыцынскай экспертнай камісіі правесці судова-медыцынскую экспертызу на тэрыторыі лагера. Чытаеш акт гэтай камісіі, і бярэ жах, да якой ступені зверства, жорсткасці могуць дайсці людзі, адурманеныя фашызмам!

Адзін з цудам уцалелых зняволеных гэтага шталага Г. А. Воранаў паказаў Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі:

— Памяшканні, у якіх мы былі размешчаны, уяўлялі сабой два цёмныя паўразбураныя хлявы — немцы называлі іх баракамі нумар 21 і 22. У адтуліны ўверсе хлявоў урываўся ўнутр страшэнны холад. Яны ж служылі крыніцай дзённага святла. У хлявах не было ацяплення, адсутнічаў таксама насяці, падлога была земляная. У гэтых хлявах быў жудасны бруд, смурод, цёмната. Неймаверны холад сноўваў змардаваных і змучаных людзей...

Харчаванне складалася з сутачнай выдачы хлеба 80—100 г і 2 кубкаў ячнага супу, зваранага з гнілой мёрзлай бульбай разам з саломай. На працягу 2 тыдняў усё тая, хто спачатку яшчэ мог перастаўляць ногі, зусім абясцелелі...

Аднойчы ў звычайную гадзіну кармлення разнесліся чуткі, што ежу выдаваць не будуць. Праз некалькі гадзін пачулася каманда выйсці ўсім з барак. На вуліцы нас усіх пастроілі, павялі на пляц і паставілі на паветры. Праз некаторы час павяліся перакладчыкі, які аб'явілі нам, што лагерным афіцэрам Ліпам усе палонныя пакараны за паломку нараў, застаюцца без ежы на пляцы на працягу сутак. Гэта было ў сярэдзіне лістапада. На вуліцы быў моцны холад. Сярод нас было многа хворых, раненых і зусім раздзетых. Праз 1—2 гадзіны людзі не ў стане былі вытрымаць страшэнны холад, пачалі крычаць і прасіць, каб спынілі і адмянілі немцы сваё пакарэнне. З'явіўся перакладчык і прапанаваў многатысячнаму натоўпу прасіць прабаўчэння на каленях. Прыкладна 2 гадзіны поўзала вялікая мноства людзей на каленях, просячы вярнуць назад у барак. Тады здалёк паказаўся начальнік лагера Ліп. Убачыўшы многатысячны натоўп, застаўшыся, відаць, гэтым відовішчам задаволены, даў, нарэшце, загад пералічыць нас і вярнуць у барак. Такім чынам, нас трымалі на холадзе больш як 7 гадзін. У гэты раз на пляцы засталіся больш як 200 чалавек акалелых...

Як бачым, для гітлераўцаў важна было не проста фізічна знішчыць савецкіх людзей, а спачатку давесці іх да страты самавалодання, маральна, псіхічна прыдушыць, закатаваць, крайне прынізіць іх чалавечую годнасць, пазбавіць іх чалавечага аблічча. Садызм фізічны дапаўняўся садызмам псіхалагічным. У гэтым з найбольшай паўнотай праяўлялася сутнасць фашызму.

Мінская зямля была ператворана фашыстамі ў поле пакарэння смерцю. Яшчэ раз звяртаемся да сведчання Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі, якая ў верасні 1944 года расследавала злачынствы гітлераўцаў у Мінску і яго наваколлі. Узначальваў яе Старшыня Саўнаркома БССР П. Панамарэнка, членамі былі генерал-маёр, Герой Савецкага Саюза В. Казлоў, народны паэт БССР, акадэмік Я. Колас, член Прэзідыума Усеславянскага камітэта Ц. Гарбуноў, кандыдат медыцынскіх навук І. Стальмашонак, народны пісьменнік БССР М. Лынькоў, а таксама ўдзельнічаў у гэтай рабоце прадстаўнік Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі В. Табелеў.

«Ва ўрочышчы Благоеўшчына, — гаворыцца ў паведамленні камісіі, — знойдзены 34 ямы-магілы, замаскіраваныя хвойнымі галінамі. Некаторыя магілы дасягаюць удаўжыню 50 м. Пры частковым раскрыцці 5 магіл у іх на глыбіні 3 м знойдзены абгарэлыя трупы і слой попелу таўшчынёй ад 0,5 м да 1 м, паблізу ям камісія знайшла мноства дробных чалавечых касцей, валасы, зубныя пратэзы і мноства розных дробных рэчаў асабістага ўжытку. Следствам устаноўлена, што тут фашысты знішчылі да 150 тысяч чалавек.

За 450 м ад былога хутара Петрашкевіча знойдзены 8 яма-магіл размерам 21 м удаўжыню, 4 м ушырыню і 5 м углыбіню. Перад кожнай яма-магілай ёсць велізарныя залежы попелу, які застаўся ад спалвання трупаў. Сярод попелу знойдзены астанкі абгарэлых і абпаленых касцей, пучкі валасоў, дробныя металічныя рэчы, абгарэлыя жаночы і дзіцячы абутак. Следствам устаноўлена, што на былым хутары Петрашкевіча немцы спалілі да 25 тысяч расстраляных мірных жыхароў гор. Мінска».

Такія ж пахаванні Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі знайшла ва ўрочышчы Уручка, на 9 кіламетры па аўтамагістралі Мінск — Масква. Там выяўлена 10 яма-магіл, усе глыбінёй ад 3 да 5 метраў, даўжынёй 21—35 метраў. У магілах былі ўтрамбаваны 3 падоўжаныя рады трупаў у 7 пластоў кожны. Усе трупы ляжалі ўніз тварам, многія адзеты ў чырвонаармейскую форму часцей танкавых войск. У кішнях адзення некаторых знойдзены дакументы, гадзіннікі, савецкія грошы і розныя прадметы асабістага карыстання. Пераважны ўзрост загінуўшых — ад 20 да 30 гадоў. У магілах знойдзены таксама некалькі трупаў жанчын у цывільным адзенні. Ля магіл і ў магілах выяўлена вялікая колькасць стрэляных нямецкіх гільз.

Сапраўднай Галгофай для больш чым 200 тысяч чалавек стаў фашысцкі лагер смерці Трасцянец. Па колькасці ўмярцаў тут ён займае адно з першых месцаў у свеце. Гэта была сапраўдная мясарубка. Яна дзейнічала нават тады, калі сюды даносіўся гом кананады наступаючай Чырвонай Арміі. Ужо ў самы апошні дзень перад вызваленнем Мінска ў Трасцянец былі расстраляны, а затым і спалены актыўныя падпольшчыкі Мінска дацэнты Белдзяржуніверсітэта Я. Зубковіч і А. Вязовіч, асістэнтка З. Завістовіч і іншыя члены разведгрупы, якую ўзначальваў Архіп Прытчын.

Калі мы пішам аб Трасцянец, міжволі задаём сабе пытанне: чаму гэтае месца, дзе знаходзіцца спаленыя косці больш

чым двухсот тысяч савецкіх грамадзян, так мала ведаюць у свеце? Ва ўсіх краінах, калі гавораць аб зверствах фашыстаў, успамінаюць французскае сяло Арадур, чэхаславацкае Лідзіцэ, і правільна, што ўспамінаюць, але там былі асобныя сёлы, ды і пакараны толькі мужчыны. А ў нас у адным месцы ўмярцаў і спалена столькі людзей усіх узростаў і многіх нацыянальнасцей, ды рэдка калі пачуеш слова «Трасцянец»!

Ёсць усе падставы лічыць, што месцы масавых пахаванняў савецкіх патрыётаў, забітых фашыстамі, выяўлены далёка не ўсе. І нават устаноўлены — не заўсёды адзначаны помнікамі. Пішам аб гэтым з горыччу, з душэўным болем. Разлічваем, што наш боль адзавецца ў сэрцах тых, хто прачытае гэтыя радкі.

Але вернемся да таго, з чаго пачалі — да расказу аб злачынствах фашыстаў на беларускай зямлі.

Мы коротка расказалі толькі аб некалькіх месцах у Мінску і вакол Мінска, дзе выяўлены брацкія магілы. Іх многа. Звыш 400 тысяч чалавек пад кулямі фашыстаў пралілі сваю кроў на мінскую зямлю. А кожнае жыццё — гэта цэлы свет. Хто скажа, колькі матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей магіл б стварыць загінуўшыя? Наколькі бяднейшым стала чалавецтва, страціўшы ў лагерах смерці, у іх крэматоарыях найбольш працаздольную частку сваю? Хто і ў якой меры змерыць гора і пакуты родных, блізкіх ахвяр фашызму?

Мы ўжо некалькі закраналі практыку духоўнага генацыду, ажыццёўленую гітлераўцамі на беларускай зямлі. Але аб гэтым трэба пагаварыць больш грунтоўна.

Згодна з планам «Ост», гітлераўцы разлічвалі знішчыць 75 працэнтаў беларусаў, а 25 працэнтаў (як яны пісалі, арыскага тыпу) пакінуць у якасці работнай сілы для абслугоўвання саміх «арыйцаў». Асуджаных на рабства 25 працэнтаў беларусаў збіраліся пазбавіць нацыянальнай культуры, гістарычнай памяці і анямечыць. Сваю жудасную задуму яны пачалі ажыццяўляць з першых жа дзён акупацыі Беларусі.

У сувязі з гэтым варта прывесці вытрымку з пісьма галоўнага ката беларускага народа, генеральнага камісара Беларусі Вільгельма Кубэ рэйхсміністру акупіраваных усходніх абласцей Розенбергу ад 29 верасня 1941 г. «У Мінску, — паведамляў оберграбежнік свайму начальству, — знаходзілася вялікая, часткова вельмі каштоўная калекцыя твораў мастацтва і палотнаў, якая цяпер амаль поўнасцю вывезена з горада. Па загаду імперскага міністра рэйхсфюрэра СС Генрыха Гімлера большасць карцін часткова яшчэ ў той час, калі я ўжо ўзначальваў ведамства, была ўпакавана людзьмі СС і адаслана ў Германію. Размова ідзе аб мільённых каштоўнасцях, вывезеных з генеральнай акругі Беларусі. Карціны павінны быць пасланы ў Лінц і Кёнігсберг ва Усходняй Прусіі. Я прашу гэтыя каштоўныя калекцыі, — паколькі ў іх не акажацца патрэбы ў Германіі, — зноў прадставіць у рас-

параджэнне генеральнай акругі Беларусі або ва ўсякім выпадку пакінуць матэрыяльную вартасць гэтых калекцый за міністэрствам па справах акупіраваных усходніх абласцей.

Паводле сведчання аднаго маёра 707-й дывізіі, які перадаў мне сёння астатнія каштоўнасці, СС прадставіла асобныя карціны і прадметы мастацтва — вельмі каштоўныя карціны і мэблю XVIII і XIX стагоддзяў, вазы, вырабы з мармуру, гадзіннікі і г. д. — на далейшае аскраданне германскай арміі. Генерал Штубенраўх захапіў з сабой з Мінска каштоўную частку гэтых калекцый і павёз іх у вобласць ваенных дзеянняў. Зондэрфюрэры, прозвішчы якіх мне яшчэ не былі паведамлены, павезлі 3 грузавікі (без квітанцый) з мэбляй, карцінамі і прадметамі мастацтва. Я загадаў ўстанавіць нумары гэтых часцей, каб накласці спяганні на вінаватых у грабязі.

З таго, што засталася, тутэйшыя ваенныя ўстановы і ўстановы СС без маёй згоды ўзялі яшчэ цэлы рад прадметаў і карцін, хоць гэтыя прадметы яшчэ могуць быць знойдзены ў Мінску... Гістарычны музей таксама зусім спустошаны. З галагічнага аддзялення выкрадзены каштоўныя і паўкаштоўныя камяні».

Просім прабаўчэння ў чытачоў за такую доўгую цытату. Але цяжка лепш за яе абрысаваць грабеж беларускай нацыянальнай культуры, учынены гітлераўскай арміяй. Ну, а што датычыць «клопату» Кубэ аб культурных каштоўнасцях беларускага народа, то ён, гэты «клопат», зусім не бескарыслівы. Генеральны камісар абуран, што такі велізарны куш выслізнуў з яго лап. Ваенныя разбойнікі і войскі СС апырэдзілі галоўнага акупанта Беларусі і паспелі раней за яго ўхапіць тое, што ляжала бліжэй. Як гаворыцца, злодзей у злодзей...

Грабеж гэты меў і другі бок. Нацысты хацелі пазбавіць беларусаў не толькі культуры, але і гістарычнай памяці, без якой немагчымы народ. Яны пры адступленні пацягнулі ў Берлін і Кёнігсберг паўтара мільёна надзвычай каштоўных кніг з мінскіх бібліятэк, у тым ліку такія унікальныя, як Збор старадрукаваных выданняў Францыска Скарыны, першае выданне Літоўскага статута, калекцыі рукапісаў Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Змітрака Бядулі. Разбурылі ўсе вышэйшыя навучальныя ўстановы, Акадэмію навук БССР, тэатры, музеі, школы.

Ганебную ролю ў разграбленні культурных каштоўнасцей Беларусі адыгралі беларускія буржуазныя нацыяналісты. Яны таксама хапалі, што магілі. Гэта з іх удзелам унікальныя кнігі апынуліся цяпер у сталіцах заходніх краін. Працоўныя рэспублікі спадзяюцца, што Беларускаму аддзяленню Фонду культуры ўдасца хоць бы часткова вярнуць украдзеныя культурныя каштоўнасці народу, які іх стварыў.

Гаворачы аб злачынствах фашыстаў на акупіраванай беларускай зямлі, мы вялі размову ў асноўным аб Мінску і яго наваколлі. Немагчыма ў адным

Вось, можна сказаць, галоўная лічба: у Беларусі фашысцкімі акупантамі знішчана звыш 2200000 чалавек. Праўда, у нас ёсць важкія падставы лічыць, што яна далёка не поўная, але аб гэтым пагаворым у іншы раз. Акупанты спалілі, разграбілі, 209 гарадоў і пасёлкаў гарадскога тыпу, 9200 вёсак, з якіх 5295 спалены разам з людзьмі, 10 тысяч калгасаў, 92 саўгасы, 316 МТС, 100465 прамысловых будынкаў, 1200000 сельскіх збудаванняў. Словам, поўнасцю спустошылі рэспубліку.

А цяпер давайце вось гэту галоўную лічбу — 2200000 уявім не ў выглядзе дзвюх дзоек і пяці нулёў, а жывымі людзьмі — мужчынамі і жанчынамі, старымі і маладымі, дзецьмі цывільнымі і ваеннымі. Уявім іх у адным месцы, на адной плошчы або ідучымі ў калоне. Якая павінна быць плошча, каб змясціць столькі людзей? Колькі часу праходзіла б па плошчы такая калона?

І вось яшчэ ўявім сабе, як кожны з іх паміраў насільнай смерцю: змучаны голадам, замарзаў у лагерным бараку зімой, задыхаўся, жывым закапаны ў магіле, стаў перад ровам, чакаючы кулю ў патыліцу, курчыўся на дыбе ў засценку СД... Якой меркай можна змераць мукі і пакуты двух мільёнаў двухсот тысяч людзей? Нават самая нястрымная, самая жорсткая фантазія не ў стане перадаць гэты жах, прынесены на беларускую зямлю гітлераўскімі вырадкамі. Гісторыя не ведала такога.

Дык ці маем права мы, што засталіся жывымі, наследнікі і нашчадкі мучнікаў і пакутнікаў, забываць пра іх сёння і ў будучым?

Гэтае пытанне мы задаём тым, хто лічыць, быццам у славян няма культуры продкаў.

Не ведаем, як наконт культуры, а вось павага і пашана да продкаў, асабліва да мучнікаў і пакутнікаў, у славян былі яшчэ ў старажытныя, язычніцкія часы. Захаваліся яны і пры ўвядзенні хрысціянства на Русі. Уваходзяць яны састаўнай часткай у мараль камуністаў. Забываць продкаў — гэта забываць сваё мінулае. А без гістарычнай памяці народ — не народ.

Рыхтуючыся да вялікага свята — 70-годдзя БССР і Кампартыі Беларусі, мы па абавязку сумлення, захоўваючы нашы маральныя прынцыпы, аналізуючы пройдзеныя за сем дзесяцігоддзяў цяжкі, часам пакутлівы, але гераічны шлях, абавязаны мысленна бачыць і велізарны дасягненні свайго народа, і памылкі і промахі, і разам з тым не забываць ні свайх герояў, ні ахвяры фашызму. Не забываць кожнага чацвёртага. Не забываць прадстаўнікоў усіх народаў, якія загінулі на беларускай зямлі.

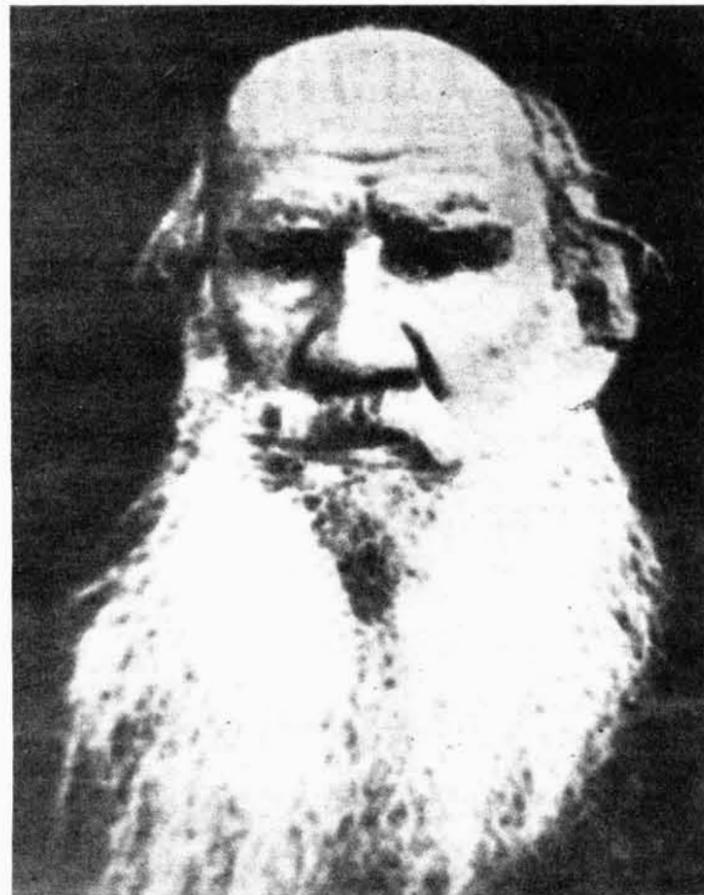
Вечная памяць ім і гарачая ўдзячнасць у нашых сэрцах і ў сэрцах людзей будучых пакаленняў!

Іван НОВІКАЎ,
заслужаны дзеяч культуры
БССР, лаўрэат Дзяржаўных
прэміяў БССР, пісьменнік.
Васіль РАМАНОЎСКІ,
доктар гістарычных
навук.
(БЕЛТА).

У ЗАХОДНЯЙ Беларусі імя Льва Талстога шанавалася на вёсках яшчэ з царскіх часоў, калі вялікі мысліцель і пісьменнік смела заступаўся за мужыка. Крыў-

дзенне. Ненатолена смага душы збірала спіхнутых на сацыяльныя задворкі людзей, яднала дзеля абмену духоўнымі скарбамі, злыбеднымі пытаннямі і патрэбай разам шукаць адказаў на іх. Праўда, людзі

Л. Талстога самастойна, цераз кнігі. Пакінуўшы гімназію, яны ў Талстога сустрэлі апраўданне і маральнае ўзвышэнне свайго новага становішча. Заключны раздзел трактата «Так што ж нам делать?» быў як бы на-

ШЛЯХ

Уладзімір Калеснік

ДА ТАЛСТОГА

СТАРОНКІ БУДУЧАЙ КНІГІ

да, якую цяпер працоўныя заходнебеларускія сяляне ў буржуазнай Польшчы, прыводзіла іх да Талстога як да маральнага аўтарытэта, прапаведніка справядлівасці. Талстой быў для іх адукаваным, знатым чалавекам, які сам адрокся ад належных яму прывілеяў, даброт жыцця і пайшоў да селяніна, падняў у вачах свету прэстыж хлебароба, вартасць яго няхітрай працы і цяжкага сумленнага жыцця. Ён асабліва паяднаў працу духоўную з працай фізічнаю, хлеб надзеены з хлебам для душы. Л. Талстой аддзяліў мараль і нават бога ад царквы, сустрэўшы ў евангеллі абшчынна-апостальскі прынцып братэрскага сужыцця паміж людзьмі—палюбі бліжняга свайго, як самога сябе—ён вышукваў гэты ж прынцып у будыйскіх і кітайскіх канфуцыянскіх кнігах, даводзіў універсальнасць, агульначалавечы характар асноўных прынцыпаў маралі. Пагарджаючы раскошамі, граф Талстой браў у рукі саху і ехаў араць, браў у рукі шыла, драгву ды сам шый сабе боты, а разам з тым пісаў кнігі, ды такія, што іх ведае ўвесь свет. Прывыкшы бачыць маралістам папа, мулу (у Міры была і татарская абшчына), ксяндза, рабіна, а на сумяшчальніцтву кожны з іх мог быць гультаём, лгуном і распуснікам—селянін глядзеў на жыццё і вучэнне Талстога, як на ўзор. Праўда, цявразасць і практычная струнка падшэнтвалі земляробу пытанне, а чаму такі прыклад, які дае Л. Талстой, не мае паслядоўнікаў у паноў. Ці не святая гэта нязбыўнасць?.. Пан хіба тады пойдзе араць, касіць ды сеяць, калі яго прысцёпа бяда. Такое здарылася, між іншым, у ваколіцах Загора, дзе жыла сям'я Янкі Брыля. Паніч Лёлік Лісіцкі пакінуў выпускны клас Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі, вярнуўся ў фальварак да касы і плуга. Аднак рашыўся ён на гэта тады, калі фальварак дайшоў да банкруцтва: бацькі састарэлі, а браты—адзіна захварэў псіхічна, другі апусціўся, стаў абібокам. Рэальнасць ахалоджвала веру сялян у ідэалы Талстога, прымушала глядзець на яго, як на зычлівага высакароднага дзівака. Практычная вёска адказвала на зычліваць прызнаннем, але чакала, покуль слядамі Талстога пойдучы паны. А тыя не кваліліся.

Паклоннікамі Талстога выступалі асобныя адукаваныя сяляне, часта былі інтэлігенты, якія не атрымалі ў буржуазнай Польшчы доступу да працы па спецыяльнасці, а значыць і да скарбінны духоўных каштоўнасцей, былі асуджаны на ма-

гэтыя не ўтварылі ніякай арганізацыі, нават звычайнага таварыства імя Л. Талстога, але падтрымлівалі сувязі паміж сабой, абменьваліся кнігамі, сустракаліся, гутарылі. Да нічога гэтыя сустрэчы, размовы і дыскусіі не абавязвалі. Колішнія актыўны рэпрэсыванай уладамі Грамады і Таварыства беларускай школы.—ТБШ, хоць прыветным словам хацелі спатольць душы, адчувць салідарнасць.

У 1935 годзе ў Заходняй Беларусі разгарэлася вострая палеміка вакол імя Талстога і яго вучэння. Рэдактар віленскай манархічна-памешчыцкай газеты «Slowo» Мацкевіч напісаў да 25-й гадавіны з дня смерці мысліцеля і мастака пасквіль, у якім назваў Л. Талстога «забойцам вялікай нацыі і вялікай дзяржавы». Гэта за тое, што крытыкай самаўладства Талстой спрыяў рэвалюцыі, прычыніўся да яе перамогі. Рыгор Шырма на старонках народна-франтавой газеты «Наша воля» даў належны адпор пасквілянту. Ясна вылажыў публіцыст найбольш блізка вызваленчаму руху беларусаў ідэі Талстога: «Ён выступае,—пісаў Р. Шырма,—проці духоўнае цемры, якая губіць вёску («Улада цемры»), проці лжывае асветы, якую заражаны горад, вышэйшы клас яго насельніцтва («Плады асветы»).... проці цялесных караў, проці рэлігійных і нацыянальных гвалтаў і г. д. «І Р. Шырма паказаў шчыліваю любоў Талстога да талентаў народных, над якімі глумілася ўласніцкае грамадства («Люцэрн»). Асобна вылучыў ён той факт, што Л. Талстой быў смелым заступнікам сацыяльных нізоў і прыгнечаных народаў царскай імперыі, у іх ліку польскага. Р. Шырма назваў Талстога творцам духоўнага святла, якое слепіць вочы дзеціям Чорнага бога, цемрашалам, і заявіў: «Ідэолаг польскага абшарніцтва пан Цат (Мацкевіч) пераймае нянавісць царскай чорнай сотні да Талстога». Польскага рэакцыянера ўзялі пад абарону заходнебеларускія антыкамуністы на старонках угодніцкай газеты «Родны край». Гэта дало падставу Р. Шырме ў артыкуле «Шукаюць аблічча» выкрыць класавую аснову хаўрусу вялікадзяржаўна-нацыяналістычнай польскай, угодніцкай беларускай і манархічнай рускай рэакцыі паказаць, «як з расейскага гунту перафлянцаваны на польскі гунт дух чорнай сотні—гэтага заядлага ворага ўсіх паняволеных народаў». Артыкулы Р. Шырмы Я. Брыль чытаў адрозна пасля выхаду, паколькі рэдакцыя «Нашай волі» прыслалала на яго адрас газету.

Янка Брыль і яго брат Міша захапіліся творчасцю і асобай

пісан пра іх. Талстой гаварыў там, што маці, якая сама нараджае, корміць і даглядае сваіх дзяцей, не будзе шукаць для іх «матэрыяльнага забеспячэння ў грошах свайго мужа, у дыпламах дзяцей, а будзе выхоўваць у іх тую самую здольнасць самаахвярнага выканання волі богай, якую яна ведае ў сабе, здольнасць несці труд з затратай і небяспекай для жыцця, таму што ведае, што ў гэтым адным забеспячэнне і дабрата жыцця». Спачатку юнакі прымалі Талстога ўсяго і цалкам: мастака і прапаведніка, не бачылі супярэчлівасці паміж гэтымі двума лікамі волата думкі і слова. Міжвольна дапамагалі ім усваяваць гэтую розніцу Уладзімір Кот, які прызнаваў толькі Талстога-прапаведніка, а аднасьць ідэальнага і рэальнага разумеў напросткі, як тоеснасць. Уладзімір Андрэевіч Кот, сын заможнага селяніна з Міра, па адзкіх чыгуначны тэхнік. У 1919 годзе ён кіраваў зямельным аддзелам Мірскага рэўкома, дзеляў памешчыцкую зямлю паміж сялян і меў рэпутацыю вальнадумца. Пры Польшчы ён проста жыў пры бацьку і як многія інтэлігенты без работы па прафесіі, шукаў праўды-справядлівасці і прышоў да этычнага вучэння Льва Талстога. Уладзімір Кот не цікавіўся мастацкімі творами Талстога, зачытваўся толькі трактатамі, таму і не мог скласці правільнага ўяўлення аб раздвоенасці поглядаў настаўніка, яго пакутлівых хістаннях паміж абсалютам ідэалу добра, любові, братэрства і недасканаласцю чалавечай натуры, спакуслівай на асалоды. Для У. Ката не існавала мяжы паміж ідэалам і рэальнасцю, ён парываўся давесці здзяйсненнасць усяго ідэальнага. У імя гэтага жыў бадбелым у вечным поспе і вечнай працы, верачы, што ўрэшце сядзе сорам на паноў жыцця, пажырлінікаў зямных слодычаў і раскошаў. Летам 1934 года ён прышоў у Загора для асабістага знаёмства з Брылямі і ўразіў іх падабенствам да самаўпэўненага папа, для якога вегетарыянства, прапаведзь апраўчэння і непраціўлення злу гвалтам былі вяршыннымі здабыткамі Талстога, а гуманістычная шырыня, багачце асобы не даходзілі і не краналі. Грамадзянская пазіцыя Талстога, яго барацьба за «обмиршчэнне» маралі, выяўленне маральных катэгорый за межы царкоўнай дагматыкі, артадоксіі і абрадавых рытуалаў, трактоўка маральных ідэй як універсальных агульначалавечых каштоўнасцей, а не партыкулярна праваслаўных, каталіцкіх, уніяцкіх ці баптысцкіх, пяцідзясятніцкіх, адвешніцкіх, ягавісцкіх і г. д., або іудзейскіх ці

магаметанскіх была для Заходняй Беларусі з яе рэлігійнай і нацыянальнай стракатасцю і раз'яднанасцю таксама момантам станоўчым. Шырокая пастаноўка этычных праблем магла збліжаць актыўныя элементы вёскі на платформе свецкай маралі. Ідэі Талстога будзілі грамадскую актыўнасць сялянскай масы, маглі выступаць свайго роду пераходным мастом ад устарэлага рэлігійнага мыслення, замкнёнага ў рэлігійных дактрынах, да агульначалавечай адкрытай маралі.

Калі гаварыць пра рэгіён, дзе жыў Я. Брыль, дык вучэнне Талстога выступала тут як пошукі грамадска-актыўнага інтэлігентамі легальнага сродкаў духоўнай кансалідацыі ва ўмовах, калі пануючы рэжым забараняў нават такія асветныя арганізацыі, як Таварыства беларускай школы, трымаў пад наглядом спажывецкія кааператывы і нават добраахвотныя пажарныя каманды.

Любоў да Талстога звалася ў вуснах юных шукальнікаў сэнсу быцця насмешкамі над традыцыйнай праваслаўнай абрадаваасцю. Аднойчы Я. Брыль, пад вясёлы настрой, прыгадаў у размове, як дома ў іх святкавалі дзяды. Маці варыла 12 страў, накрывала на стол і клікала сямейнікаў, а тады пачынала ўрачыста маліцца, адбіваць паклоны на кут, дзе меліся бытаваць духі продкаў. Старэйшы брат Мікалай, як гаспадар, першы мужчына ў хаце, пераймаў маці ды перабіраў меру ў заўзятым хрышчэнні. Міша, зрэжыміўшы гэта, парадзіраваў Мікалая, Янка перадрэжываў Мішу, покуль, сустрэўшыся позіркамі, абодва не вухалі смехам. Абражаная маці прызывала насмешнікаў да парадку.

Захапленне кнігай, самаадукацыяй і ў прыватнасці Талстым, прыбаўляла Брылям новых сяброў.

Уладзімір Кот даў адрасы Данілы Скварнюка і Аляксандра Мазалеўскага: першы жыў у вёсцы Пузевічы, непадалёку ад Скідзеля, а другі ў самым Скідзель імі, а потым Янка адведаў іх у пачатку 1937 года. Новыя знаёмства аказаліся непадобнымі да самога У. Ката. Д. Скварнюк быў дасціпным вясёлым рагатуном і сардэчным чалавекам. У часе гутарак Я. Брыля ўразіла, што ён запанібрата з Талстым, пацяшаецца над крайнасцямі яго маральных наказаў.

Скідзельскія асветнікі мелі сваіх знаёмых, таксама прыхільнікаў Л. Талстога, ажно ў Варшаве. Даніла Скварнюк сябраваў з пісьменніцай і перакладчыцай Амельіяй Курляндскай. У Я. Брыля было ўжо адно

пісьмовае знаёмства цераз У. Ката з публіцыстам Іосіфам Вігдорчыкам, які прадстаўляў польскае аддзяленне «Інтернационала супраціўляюцца войне», інтэлігенткай пацыфіскай арганізацыі, якая ганарылася тым, што да яе належалі такія славутасці, як матэматык Альберт Эйнштэйн і філосаф Бертран Расел.

У скідзельскіх асветнікаў Я. Брыль пазнаёміўся з часопісамі, блізкімі па арыентацыі да маральна-этычных поглядаў Л. Талстога.

Іосіф Вігдорчык, аказалася, перапісваўся з многімі выдатнымі людзьмі—А. Эйнштэйнам, Р. Раланам, а таксама з былым асабістым сакратаром Л. Талстога Валяцінам Федаравічам Булгакавым, аўтарам дзённіка «Л. М. Талстой у апошні год яго жыцця» і многіх публіцыстычных прац, прывісчаных прапагандае маральных і этычных поглядаў свайго настаўніка. Жыў тады Булгакаў у Чэхаславакіі, працаваў дырэктарам рускага музея ў Збраславе, недалёка ад Прагі. Па рэкамендацыі Вігдорчыка Янка і Міша Брылі сталі перапісвацца з Булгакавым. Дзякуючы гэтай перапісцы да вясковых летуценнікаў прыйшло радаснае адчуванне яшчэ большай далучанасці да гуманістычных праблем тагачаснай еўрапейскай культуры. Высокія знаёмствы ўпэўнівалі загорскіх думаннікаў ва ўласнай годнасці, стымулявалі патрэбу развіваць і адстойваць свае ўласныя думкі пра свет і жыццё. Пад уплывам талстоўскай этыкі ў Брылёў складалася адчуванне бязмежнай каштоўнасці чалавечага жыцця, несмяротнасці духоўных скарбаў. Усё гэта стымулявала і жывіла іх уласную творчасць.

На пачатку творчасці Я. Брыль прайшоў складаны этап літаратурнай вучобы, ён пазначаны імёнамі класікаў—Крылова і Гогаля, Талстога і Чэхава, Коласа і Купалы і іншых. Школа знаёміла Я. Брыля з польскай і часткова зарубежнаю і беларускаю дзіцячай і юнацкай літаратурай. Нязгаснымі промнямі ўвайшлі ў сэрца творы Канапіцкай, Амічыса, Дзікенса, але прыходзілі яны як мілія сюрпрызы, што скрашвалі аднастайнасць школьнага абавязку, а душа прагнула радасці і толькі свай. Духоўны свет юнацтва ў будучага заходнебеларускага пісьменніка быў тыповым для выхадца з краіны славянскіх этнічных сумежжаў і ростаняў племянных і нацыянальных культур.

Аднак талент Я. Брыля даспяваў пад сонцам двух вялікіх імён—Л. Талстога і А. Чэхава. Першага ён прымаў спачатку па-юначы, захоплена і некры-

(Заканчэнне на стар. 6).

Шлях да Талстога

(Заначэнне. Пачатак на стар. 5).

тычна, прызнаваў яго вучэнне як непарушны кодэкс наказаў з непараўненнем злу гвалтам і з вегетарыянствам уключна. «Антон Паўлавіч, — з удзячнасцю гаворыць Я. Брыль, — першы... унёс папраўку ў мае юнацкае безагаворачнае захваленне Талстым — не толькі непараўнальным мастаком, але і філосафам. Праўда, папраўкі тыя ўносіла, перш за ўсё, само жыццё з панскім прыгнётам і народным рэвалюцыйным адпорам...»

Чэхаў-мастак дапамагаў іншаму мастаку карэктаваць не Талстога, а талстоўцаў, выяўляючы ўсялякіх вульгарызатараў. Я. Брыль прызнае, што Чэхаў «не замяніў мне Талстога, а толькі цудоўна дапоўніў яго, дапамог палюбіць той ачышчанай любоўю, якая і мне, як паветра, як сонца, патрэбна для жыцця і барацьбы».

Для маладога Я. Брыля Л. Талстой быў недасяжны аўтарытэт: мысліцель, дзеяч, мастак — волат, які мог ствараць шэдэўры і мужна ад іх адмаўляцца, кідаць піро мастака і пісаць трактаты, пакідаць ха-

раство, каб навучыць даbru, пакідаць раскошу, каб дасягнуць справядлівасці. Юнак хацеў здабыць вышні, спасцігнуць сэнс і сутнасць быцця, а светапогляд чалавека фарміруе не так мастацтва, як навуковая публіцыстыка, філасофія і жыццёвая практыка. Уздзеянне А. Чэхава магло ісці пераважна праз мастацкую творчасць, значыць, апасродкавана, Л. Талстой уздзейнічаў на двух каналах — як мастак і філосаф, аўтар сусветна славутых трактатаў, артыкулаў, памфлетаў — «Сповідзь», «У чым мая вера», «Што такое мастацтва?», «Нявольніца нашага часу», «Дык што ж нам рабіць?», «Не магу маўчаць» — тэксты якіх пашыраліся заходнебеларускімі прыхільнікамі яго вучэння, сябрамі Я. Брыля.

Катэгарычнасці трактатаў Л. Талстога і, як гаворыў А. Чэхаў, свайго роду гіпнатызму, які зыходзіў ад разважанняў і перакананасці настаўніка, супрацістаяў мастацкі свет Чэхава. У яго творча часта як бы знарок апрабаваліся жыццём ідэі Л. Талстога, іх то аблівалі халоднай вадой скептыцызму,

то даводзілі да крайнасці, ператваралі ў каменні догмаў, якімі шпурлялі ў праціўнікаў. Высмейваючы фанатычных, карыслівых ці бягзлуздых тлумачальнікаў ідэй Талстога, Чэхаў гаворыць, што трэба кіравацца ясным розумам і чыстым сумленнем, лепш праслыць сентыментальным і беспрынцыповым, чым жорсткім. Праблема ўваасаблення талстоўскіх ідэй братэрскай любові, абавязку працоўнага жыцця, чысціні інтымных адносін і прызначэння жанчыны аналізуецца на высокім узроўні ў апавесці «Дуэль», якую Я. Брыль называе першай у ліку твораў А. Чэхава «так званай да яго ўлетку 1938 г. (з бібліятэкі І. Вігдорчыка).

Пад удзеяннем гэтых твораў «пераацэнка вартасцей пайшла ў патрэбным кірунку значна хутчэй». У якім жа канкрэтным кірунку? У кірунку абмежавання ідэалаў братэрскай любові і складання табліцы каго любіць, каго ненавідзець і завошта? Пашукаем адказу ў спрэчках герояў «Дуэлі» пра любоў да блізкіх, якую вядзе дабрадушны, мяккасэрдэчны, рыху сентыментальны ўрач Самойленка з жорсткім, суровым біёлагам фон Коранам. Варта ўдумацца ў гэты, можа, задоўгі як для цытаты, але паказальны дыялог. Прадметам гаворкі з'яўляецца Лаеўскі, малады чыноўнік з універсітэцкай аду-

кацыяй, пусталяга, пазёр і цынік, які выдае сябе за знаўцу еўрапейскай філасофіі і ахвяру сучаснай цывілізацыі. Шэкспіраўскі Рамэа для яго «такая ж жывёліна, як і ўсе». Як жа ацэньвае гэтага героя прыхільнік уседаравальнай любові да бліжняга і любові патрабавальнай? Пачынае фон Коран, звяртаючыся да Самойленкі: «Калі б ты сапраўды любіў яго і лічыў сваім бліжнім, то перш за ўсё ты не быў бы раўнадушным да яго слабасцей, не паблагаў бы ім, а для яго ж карысці пастараўся б абясшкодзіць яго.

— А менавіта?

Абясшкодзіць. Паколькі ён непараўны, дык абясшкодзіць яго можна толькі адным спосабам...

Фон Коран правёў пальцам каля сваёй шыі.

— Альбо ўтапіць, ці што... дадаў ён. — У інтарэсах чалавецтва і ў сваіх уласных інтарэсах такія людзі павінны быць знішчаны. Абавязкова.

— Што ты гаворыш?! — прамармытаў Самойленка, падымаючыся і гледзячы на спакойны халодны твар заолога.

Далей фон Коран робіць уступку апаненту: паколькі дэдазна, што смяротная кара шкодная рэч, дык трэба ізаліраваць Лаеўскага і аддаць на прымусовую працу. Сваю пазіцыю заолог тлумачыць прафесійна: «Калі Лаеўскія размножацца, цывілізацыя загіне і ча-

лавецтва вырэдзіцца зусім. Мы будзем вінаваты.

— Калі людзей тапіць і вешаць, — сказаў Самойленка, — то к чорту тваю цывілізацыю, к чорту чалавецтва! К чорту! Вось што я табе скажу: ты вучонейшы, найвялікшага розуму чалавек і гонар айчыны, але цябе немцы сапсавалі. Так, немцы! Немцы!»

Самойленка, аказваецца, штудзіраваў медыцыну ў Дзерпце, але пасля таго не прачытаў ніводнай нямецкай кнігі. Ён сам не ведаў «какуль у яго гэтая думка, але ён трымаўся яе моцна.

— Так, немцы! — паўтарыў ён яшчэ раз. — Пойдзем чай піць».

А дзе ж сам Чэхаў, што ён хоча сказаць эпізодам спрэчкі пра любоў да бліжняга? Чэхаў жыве ў іроніі, у камедычным асуджэнні фанатычных крайнасцей. Ён кажа, што захваленні, крайнасці, фанатызм мяккі ці жорсткі прыводзяць не да ісціны, а да абсурду. Чэхаў стаіць на пазіцыі яснага розуму і чыстага сумлення і, дададзім, разумнай меры. Гэта зразумеў Я. Брыль у канцы 30-х гадоў. Ён ужо ведаў, што Л. Талстой даваў падставу сваім тлумачальнікам сцягваць яго ідэі з арбіт ідэалаў і ператвараць у дактрыны, догмы. Ён не хацеў стаць адным з такіх тлумачальнікаў, хацеў быць свабодным, як Чэхаў, адказным перад сваім розумам і сумленнем.

«ЖЫВІ ТАК, ЯК Я...»

СЯРОД шматлікіх экспанатаў Літаратурнага музея Янкі Купалы ёсць і нумар газеты «Северо-Западный край» за 15 мая 1905 года. Акурат у гэтым выданні пабачыў свет першы друкаваны твор Янкі Купалы на беларускай мове. Гэта быў усім нам добра вядомы верш «Мужык»:

Што я мужык, усе тут знаюць,
І, як ёсць гэты свет вялік,
З мяне смяюцца,
пагарджаюць. —
Бо я мужык, дурны мужык.

Але хоць колькі жыць тут буду,
Як будзе век тут мой вялік,
Ніколі, братні, не забуду,
Што чалавек я, хоць мужык.

З гэтага верша пачаўся слаўны і цяжкі жыццёвы і творчы шлях беларускага паэта. Сёння, усведамляючы ўсю веліч і

трагічнасць гэтага шляху, мы пачынаем адшукваць і адчуваць сімвалічнасць у самых дробязных фактах і падзеях з жыцця песняра. А біяграфія Янкі Купалы паслужыла праранам усе новай і новай моманты для творчання асацыяцый і легенд.

Так, зусім, мабыць, выпадкова ў тым жа самым нумары газеты «Северо-Западный край» за 15 мая 1905 года побач з вершам Янкі Купалы была надрукавана прытча Льва Мікалаевіча Талстога «Тры сыны». У рэдакцыйнай зноскы пазначана, што гэты твор Л. М. Талстога ў Расіі яшчэ не друкаваўся. Але гэта не зусім так. Лёс апавядання-прытчы «Тры сыны» досыць незвычай-

ны. Дата напісання яго дакладна не вызначана. Упершыню «Тры сыны» былі надрукаваны ў зборніку «Цветник» у 1889 годзе. Аднак у 1904 годзе прытча «Тры сыны» трапіла ў выданне «Свободное слово» («Полное собрание сочинений запрещенных в России Л. Н. Толстого», Christchurch England, 1904 г.). У гэтым выданні год напісання прытчы пазначаны 1887. Чаму «Тры сыны» трапілі ў зборнік забароненых у Расіі твораў Л. М. Талстога — невядома. Бо ў «Цветнике», ды і пазней, друкаваліся ў Расіі без значных змен. Тыя невялікія адрозненні ад рукапісу, якія ёсць у публікацыях (а ў архівах захоўваюцца тры рукапісныя рэдакцыі гэтага апавядання), не могуць быць

аднесены, сцвярджаюць навукоўцы, на кошт цензурнага ўмяшання.

У прытчы Л. М. Талстога распавядаецца аб тым, як бацька (а гэта быў Бог) даваў маёнтак на чарзе тром сынам, і кожнаму з іх казаў: «жыві так, як я, і табе будзе добра». Аднак першы сын, які жыў дзеля свайго задавальнення і радасці, хутка змарнаваў свой маёнтак і памёр у бядзе і нястачы, праклінаючы бацьку. Другі ж сын зразумеў бацькоўскі наказ іначай. Ён сам захацеў зрабіць тыя самыя рэчы, якія дасталіся яму ў спадчыну ад бацькі. Але не ўдалося яму гэта: ён толькі сапсаваў бацькоўскі дар, і таксама памёр у жабрацтве. Трэці ж сын, ведаючы нешчаслівы лёс сваіх братоў, пачаў пільней прыглядацца да паводзін бацькі, і «зразумеў, што азначаюць словы: жыві так, як я. Ён зразумеў, што жыць так, як бацька, значыць рабіць тое, што ён робіць, рабіць дабро людзям».

У гэтай прытчы недвухсэнсоўна выказаны погляды Л. М. Талстога на жыццё, на лёс і прызначэнне чалавека ў ім. Пра ідэйна-філасофскую дактрыну талстоўства напісана не адна манаграфія, але і да сённяшняга дня вучоныя не перастаюць спрачацца і дыскаутаваць па гэтым пытанню. Ды і сам Талстой, хоць у перыяд рэвалюцыі 1905—1907 гадоў яго вучэнне і атрымлівае шырокую папулярнасць, адчувае вялікі сумненні ў сваёй праваце. Аднак як бы то не было, нават нам, выхаваным са школьнай парты на вульгарна-дагматычным разуменні поглядаў генія, не можа не імпагнаваць яго святая вера ў чалавека, яго імкненне дабрыні і палешчыць гэты свет і жыццё.

І, можа, таму, сустраўшы на старонках «Северо-Западного края» побач імяны Янкі Купалы і Льва Мікалаевіча Талстога, наша свядомасць міжволі аб'ядноўвае іх. Яна шукае сувязі не на ўзроўні нейкіх канкрэтных жыццёвых фактаў, а адчувае — можа, нават на ўзроўні інтуіцыі — глыбінныя павязі ў настойлівым імкненні двух геніяў да дабрыні, сумленнасці, справядлівасці і шчасця для ўсіх людзей.

Янка Купала — паэт-сялянін, які «над доляй плакаў свайго

людю», бо гэты цёмны і нешчаслівы люд увасабляў уесь прыгнечаны, зняслаўлены беларускі народ. І граф-сялянін Леў Талстой, да якога, паводле крылатага ленынскага вызначэння, сапраўднага селяніна ў рускай літаратуры не было. Абодвум ім вярэдзіла душу адно: як пераіначыць жыццё «бедных і загнаных», каб і яны маглі «людзьмі звацца».

У ліпені 1905 года Л. М. Талстой закончыў працу над артыкулам «Вялікі грэх», дзе пісаў пра «грэх зямельнай уласнасці» і пра вырашэнне зямельнага пытання. «У Расіі, дзе стомілінная маса людзей бесперастанку церпіць ад захопу зямлі прыватнымі ўладальнікамі і бесперастанку енчыць пра гэта, адносіны людзей, якія нібы шукаюць усюды, але толькі не там, дзе ён ёсць, сродак паліявання народнага побыту, цалкам прыпамінае тое, што адбываецца на сцэне, калі ўсе гледачы цудоўна бачыць таго, хто схаваўся, і акторы павінны б таксама бачыць, але ўдаюць, што не бачаць, старанна адцягваючы ўвагу адзін другога, і бачаць усё, але толькі не тое, што адно патрэбна, але чаго яны не хочуць бачыць», — пісаў у гэтым артыкуле Л. М. Талстой.

У тым жа 1905 годзе, калі ў далёкай Яснай Палаяне граф Леў Мікалаевіч Талстой біўся над тым, каб «яшчэ карацей і больш даступна для народа выклаці тое, пра што ён пісаў у «Вялікім грэху» (з дзённіка Д. П. Макавіцкага), у свой вялікі і незваротны шлях вырнуў з роднага дому Янка Купала. Наперадзе ў паэта праца вандроўным настаўнікам, перапісчыкам у следчага, прыказчыкам у панскім маёнтку, памочнікам вінакура на бровары... усеагульнае прызнанне, шальмаванне, трагічная смерць. Але ўсё гэта ў паэта яшчэ наперадзе... А пакуль ён толькі выбраўся на сваю камяністую пуціну і бачыць «як бы наяве» той час, калі:

І радзімым словам рукой
мазалістай
Беларус упіша на старонцы
чыстай
Кнігі ўсіх народаў важна, ў
непрымусе
Сумную апавесць роднай
Беларусі.
Галіна ТЫЧКА.

Даволі сумна, калі не тры-
вожна прагучалі акорды лет-
няй «Ліры» на экранах бела-
рускай тэлепраграмы (26 ліпеня
1988 г.). І справа тут не
толькі ў складзе яе ўдзельні-
каў (хоць гэта таксама істотна
для абмеркавання тых праб-
лем, якія былі пастаўлены) —
занадта сціплым, можна ска-
заць, зніклым вынікі той пера-
будовы моўнай палітыкі ў рэ-
спубліцы, якая вылучана ў
апошнія гады самім жыццём.

А колькі за гэты час было
выказана разумных прапаноў,

вярталіся ў родныя гнёзды... І
ніхто публічна не здымаў з іх
ярлыкоў нацэма, правага ці
левага «ўкланіста» — у культу-
рскім саркафагу з'яўляліся толь-
кі першыя нязначныя трэшчы-
ны. Менавіта ў гэты час інер-
цыя дагматычнага, дакладней
кар'ерысцка-халуйскага мыслен-
ня асабліва моцна трымалася
ў асяроддзі гарадской і мес-
тачкавай інтэлігенцыі, што па
свайму культурнаму ўзроўню
недалёка адбеглася ад «паня-
монскай» і якая глядзела на
родную мову як на мёртвы

«ПЕРАД ЗЯМЛЁЙ І ВАДОЙ...»

Анатолю ГРАЧАНІКАВУ — 50

Мікола ГРЫНЧЫК,
донтар філалагічных навук, прафесар

ДУМКІ З НАГОДЫ...

колькі спрэчак, дыскусій, тал-
ковых разважанняў?! Верыла-
ся, што хоць нейкі зрух будзе,
ён павінен быць, ён не можа не
быць! І вось перад намі яго па-
пярэднія вынікі: дзесяці там у
раёне аўтамабільнага ці трактар-
нага завода выявілі пару
дзесяткаў бацькоў, што жада-
юць вучыць сваіх дзяцей на
роднай мове, дзесяці прайшлі
сустрэчы, спрэчкі, дыскусіі... І
раптам зусім выпадкова, але
шчырае рэзюме аднаго з уплы-
вовых удзельнікаў дыскусіі (ён
жа старшыня спецыяльнай камі-
сіі па справах культуры і мо-
вы Вярхоўнага Савета БССР)
— а ці была ўвогуле якая-не-
будзь «забарона» ці абмежа-
ванне ў вывучэнні роднай мо-
вы ў школах рэспублікі? Тако-
га, бачыце, ніхто не помніць —
сталася так, што і вінаватых
няма. Або вінаватых ўсе мы
разам?

А на самай справе? Калі шу-
каць нейкія вытокі гэтай спра-
вы, то як тут не ўспомніць вядо-
му дырэктыву былога на-
чальніка ўпраўлення школ Мі-
ністэрства асветы БССР М. П.
Дарафеевіч, які, відаць, па сан-
кцыі зверху разаслаў яе па
школах Мінска і рэспублікі.

Група бацькоў (у тым ліку і
я) звярнуліся тады да дэпутата
К. К. Атраховіча-Кранівы з
просьбай растлумачыць прычы-
ну з'яўлення гэтай супроць-
законнай дырэктывы, якую ні-
хто, ніколі і нідзе не ўхваляў і
якая з'явілася на свет божа
як яшчэ адна нядойбрая памяці
валюнтарысцкая ідэя-фікс.
Праўда, нам тады не ўдалося
да канца зразумець ці растлу-
мачыць прычыну такой прад-
прымальнасці адказных міні-
стэрскіх работнікаў. К. К. Атра-
ховічу-Краніве як віцэ-прэзідэ-
нту і дэпутату таксама... Усе
канула ў імглістую вечнасць...

Аднак, калі паглядзець на
з'яву дыялектычна, з вышні
рэальнасці 60-х гадоў, то
больш чым відавочнай стано-
віцца ўнутраная псіхалагічная
матыванасць «ахоўных» ды-
рэктыв: яны параджэнне, не-
пасрэдна вынік сталінскай пя-
цігодкі па знішчэнні ўсяго най-
больш перадавага, сумленнага і
здоравага ў нашым грамадстве,
барцьбы з ленінскімі традыцы-
мі культурнай палітыкі, духоў-
нага абнаўлення жыцця. Жупел
нацэмаўшчыны з часоў Берма-
на і Мальянкова злавесна лу-
наў яшчэ над многімі, а бела-
рускія «дзецці Арбата» толькі

друз былога пастухоўскага дзя-
цінства... Трэба сказаць, што
міязмы рэнегатаў імкліва рас-
паўсюджваліся і сярод твор-
чай браціі (незвычайны фено-
мен у сусветнай культуры!) —
з хуткасцю гангонскага гры-
пу... Для цікавасці пагаварыце
цяпер з сямейнікамі некаторых
творцаў — і вам стануць зразу-
мельны карэнні з'явы.

На жаль, удзельнікі сустрэчы
ў «Ліры» абмежаваліся пера-
важна знешняй інфармацыяй
аб перспектывах вывучэння мо-
вы ў г. Мінску — грунтоўнага
аналізу ці рэальных прапаноў
амаль не было. Сапраўды, ці ж
справа ў тых лічанах гадзінах,
якія павялічылі ў школах і не-
каторых ВНУ (у некаторых
ВНУ, наадварот, паменшы-
лі)? А што можа даць прыму-
совае вывучэнне мовы? Мярку-
ючы па ўзроўню вывучэння за-
межных, вынік блізкі да нуля-
вога, калі параўноўваць з пры-
балтыйскімі школамі, дзе ро-
дная мова не шкодзіць, а, наад-
варот, дапамагае вывучэнню
іншых.

Карацей, патрэбны зусім но-
вы ўзровень навучання, новыя
праграмы і падручнікі, патрэб-
на карэнная перабудова ўсёй
структуры і метадаў работы ў
сярэдняй школе. Так званая
«паглыбленае» вывучэнне адна-
го прадмета, у тым ліку, і мо-
вы, — таксама не выйсе з кры-
тычнага становішча. Сапраўдны
эфект можа даць профільнае
навучанне ў старэйшых класах
па тыпу гімназій і ліцэяў (гу-
манітарны або прыродазнаўчы
профіль).

Нарэшце, галоўнае, — неаб-
ходна ўзняць грамадзянскую
актыўнасць вучняў і іх баць-
коў, паглыбіць іх патрыятыч-
ную і інтэрнацыянальную свя-
домасць, пачуццё гонару за
свой народ і радзіму.

Як вядома, у нашых законах
замацавана права на грамад-
скае карыстанне зямлёю, स्वा-
бодную працу, сацыяльную
абарону правоў, адпачынак і
г. д. Аднак ні ў адным законе
не замацавана пакуль што пра-
ва чалавека на карыстанне па-
ветрам (праўда, апошнія зако-
ны па экалогіі дайшлі ўжо і да
гэтага), а без яго няма жыцця.
Тое ж наша родная мова — а-
сноўная жыццядайная крыніца
нашай духоўнай культуры, яе
незамены носьбіт і выразнік,
неабходная гарантыя яе ня-
пыннага росту і дасканаласці.
Дык шануйма яе!

Сёння кнігі беларускіх пісь-
меннікаў, нават, я сказаў бы,
усю беларускую літаратуру,
трэба чытаць і перачытваць на-
нова. Многае з таго, пра што
гаварылі на кожным кроку,
паменшала ў сваёй значнасці,
а тое, на што мала хто спа-
дзяваўся, усё больш звяртае на
сябе ўвагу. Адбываецца свое-
асабліва пераацэнка каштоў-
насцей. Працэс гэты, зрэшты,
натуральны, — толькі сёння, у
перыяд перабудовы, ён ад-
бываецца асабліва інтэнсіўна.

У святле перабудовы ярчэй
відаць накірунак пошукаў і
творчыя здабыткі і таго пака-
лення беларускіх пісьменнікаў,
якія пачыналі на ўзрэмжы
50—60-х гадоў, у абстаноўцы
спрыяльных сацыяльна-гра-
мадскіх змен, што адбываліся
тады па ўсёй краіне. Анатолю
Грачанікаву — маладзейшы ў
гэтай слаўнай кагорце тален-
таў, якія ва ўсіх родах і жан-
рах мастацкага слова магутнаю
хваляю ўліліся ў літаратуру,
аздаравішы і напоўнішы яе
творчы пульт. Сёння яму —
слышанаму, шырока вядомаму
нашаму паэту — 50. Пражыта,
можна сказаць, палавіна жыцця,
шмат зроблена, напісана,
перадумана. Момент — сур-
'ёзны: можна і нават трэба пад-
весці пэўныя вынікі. Я, зразу-
мела, за гэтую справу не бярэ-
ся, бо галоўны суддзя сабе —
сам паэт, аднак многае відаць
і збоку.

Дзяцінства цяжкімі коламі
пераахала вайна. Ён меў права
сказаць:

Я кволым быў, але не хваравітым.
Я рана ўцяміў, што такое смерць.

Гэта радкі з першай кнігі, і
яны адпавядаюць праўдзе
жыцця, адлюстроўваюць лёс
цэлага пакалення.

Першая кніга «Магістраль»
(1964) засведчыла не ма-
лята мастацкія магчымасці аў-
тара. Многія вершы і цяпер
застаюцца ў памяці. Напры-
клад: «От каб быў я такі, як
цены!», у якім расказваецца
простая, і суровая, і ў нечым
наіўная гісторыя ваеннага часу.
Галоўнаму хлопчыку ўдалося
раздабыць у чужым гумне (по-
тым высвятляецца, што гэта
гумно паліцай) крыху ячменю.
Спяшаючыся, нясе ён яго да-
дому.

От мой брат будзе сёння рад!
Ступу ў хату адразу ўноццё.
Сто ўдараў мой зробіць брат,
І ў мяне сіла на дваццаць хопіць.

Ну а ты, паліцай, цю—цю!
Гад ты смажаны, пытляваны!
Будзем есці тваю куццю,
Арыляем — і ў партызаны!

Аўтар «Магістралі» не спа-
кушала гучная рыторыка дэ-
кларацыі, а больш вабілі пра-
стата, шчырасць і праўдзівасць.
Шырока звяртаецца ён да сло-
ва «нявообразнага», звычайнага,
будзённага.

За першай кніжкай выйшла

другая — «Круглая плошча»
(1971) і трэцяя — «Грыбная
пара» (1973). Непасрэдна
ўражанні дзяцінства ў іх ад-
ступілі на задні план, амаль
адсутнічаюць, прыйшло новае
разуменне складанасці жыцця.
Людзі пачалі жыць лепш, за-
быліся ранейшыя цяжкасці і
нястачы, аднак з'явіліся новыя
проблемы і трывогі. «Было да-
рогу цяжка збудаваць, нала-
дзіць рух па ёй цяпер — скла-
даней».

Працэс пазнання жыцця
прадоўжыўся ў наступных
зборніках — «Начная змена»
(1975), «Дрэва на выспе»
(1977), «Палессе» (1983), «Я
вас люблю...» (1986) і інш.
Яны даволі розныя і, думаец-
ца, нераўнацэнныя, аднак усе
разам паказваюць, як прагна
асоба паэта ўбірае ў сябе
шматстайныя прывы сённяшня-
га супярэчлівага свету, яго
трывогі, не абмінаючы ні дроб-
ных, ні буйных пытанняў су-
часнасці. Лірыка яго жывілася
імкненнем глыбей раскрыць ды-
ялектыку чалавечай душы, па-
казаць шматстайныя адценні яе
складанага, эмацыянальна на-
поўненага жыцця.

Шарпілаўка цячэ ў жыццё, як
Сож,
Свае ў яе віры і перакаты.
Апоўначы на сцішаных хатах
Мядзведзіца сцілае зорны кош.
І ў першароднай цішыні
науюл
Я спяшаю, прысеўшы на
калоды,
Як вечнасць, асядаючы на дол,
Быццям зямнога запаўняе соты.

Лірыка-апалядавальны стыль,
у рэчышчы якога, на нашу
думку, развіваецца творчасць
А. Грачанікава, — гэта ўраўна-
важанасць і стрыманасць у
праяўленні пачуццяў, устаноў-
ка на дакладнасць і яснасць
вобраза, на інтанацыйную
шматграннасць. Верш паэтаў —
прадстаўнікоў гэтай стылявой
плыні — не вылучаецца асаблі-
вай незвычайнасцю метафар
або параўнанняў, нечаканасцю
ходаў і паваротаў, але патрэб-
нае эстэтычнае і духоўнае за-
беспячэнне ў ім ёсць!

Пчальніны соты сімвалізуюць
у А. Грачанікава мэтанакіра-
ванасць і мэтазгоднасць чала-
вечага існавання, яго нату-
ральны сэнс і апраўданне.
«...Майструюць пчолы клапат-
ліва соты. Не пашкадуў некта-
ру ім, прагрэ!»

Узнікае пытанне:

А што мы самі знаём аб прагрэсе?
Маўчыць прагрэс, маўчыць, як
цёмы лес.
Каб нам не заблудзіцца ў гэтым
лесе...

А што прапаноўвае для гэта-
га — каб не заблудзіцца —
сам паэт?

Ён змалку прывык давяраць
народнай маралі і этыцы, тым
нормам чалавечага жыцця і
ўзаемаадносін, якія прайшлі
суроае гістарычнае выпраба-
ванне. Такія вершы, як «На

Палессі...», «Калодзеж капа-
юць», «Адведкі», «Есць на Па-
лессі старажытны звычай...»,
«Жнівень сорок пятага года»,
«Снежная блакада», «Урок
арыфметыкі», «Пачастунак» і
многія іншыя глыбока і паву-
чальна раскрываюць своеаса-
блівае беларускае народнае
характару, свет яго маральных
уяўленняў. А. Грачанікаву блі-
зкая ідэя гармоніі чалавека і
свету, якая ўвасабляецца ў ста-
ражытным і заўсёды новым
слове любоў.

Перапёлка плача ў жыцце,
У траве гудуць чмялі.
Не гнявіце, а любіце
Усё жывое на зямлі.

Сваім паэтычным шляхам па-
эт прыходзіць да думкі, што
чалавек — таксама частка пры-
роды. Адсюль вывад: чалавек
павінен вучыцца спасцігаць
суладдзе і гармонію яе нату-
ральнага развіцця, жывую су-
вязь мінулага з наступным.

Сёння вершы А. Грачанікава
ўдзельнічаюць у тым працэсе
ідэяна-эстэтычнага абнаўле-
ння, якое перажывае ўся бела-
руская паэзія, узбагачаючыся
новымі сродкамі выразнасці,
свежымі мастацкімі фактамі,
здольнымі глыбей, эмацыяналь-
на паказаць унутраны сэнс
тых падзей, якія адбываюцца
навокал. Хочацца прыгадаць
нядаўні лірычны цыкл з буд-
дучай кнігі «Пакінутыя гнёз-
ды», змешчаны ў «Ліме» (25
сакавіка гэтага года).

Прыціхне ў прыцемках
Прыпяць.
Журботна вясло прырыпці.
Калі ж тут нам сеці зарыбіць
І колькі гадоў іх сушыць?

Хваліцца і небу і зорам
Уладнасцю звыклі сваёй.
Наму гэта сёння не сорам
Перад зямлёй і вадой?

Перад нашчадкамі-дзіцяткам,
Што з будучыні крычыць,
І нават
Перад птушаняткам,
Якому глядзечка не звіць.

А побач моцны верш пад на-
звай «Чуеш, Аляксандравіч,
прыезджай...», сапраўды на-
родны па ідэі сваёй і па духу,
які над многім прымушае за-
думацца.

«Перад зямлёй і вадой...»

Новыя вершы вызначаюцца
свежасцю і дакладнасцю ма-
стакоўскай думкі, тонкім лі-
рызмам, маральнай абстрак-
цыянаю і ўнутраным драматыз-
мам. Уласціва ўсяму лірыч-
наму цыклу глыбіня пачуццяў,
шчырасць і сардэчнасць адлю-
стравалі неспакойны, грамадскі
па сваёй сутнасці характар
самога аўтара.

Паэтычны свет А. Грачаніка-
ва творыцца на нашых ваках
— намаганнямі яго душы. Гэта,
безумоўна, адна з самых ціка-
вых і арыгінальных постацей у
сучаснай беларускай паэзіі.

Хочацца, каб так было і на-
даляй.

Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ.

З ПОШТЫ «ЛІМа»

«ЛЕПШ ПОЗНА, ЧЫМ НІКОЛІ...»

Фальклор — душа народа,
своеасаблівы летапіс яго жы-
цця і барацьбы за лепшую буду-
чыню, такую думку праводзіць
на занятках па вуснай народ-
най творчасці наш выкладчык,
прафесар Уладзімір Андрэвіч
Калеснік — вядомы літаратур-
ны крытык, член Саюза пісь-
меннікаў ССРСР. Мне пашкаці-
ла быць яго вучэняй, слухач-
ка лекцыі. Вядома перабольшва-
ння снажу: гэта былі адкрыцці.

На жаль, праграма сярэдняй
школы прадугледжвае вывучэн-
не народнай творчасці толькі
ў агульным і вельмі павярхоў-
ным аспецце. Вельмі мала зме-
шчана ў школьных падручніках
узору народнай творчасці, па
іх нельга атрымаць дастатко-
вае ўяўленне аб жанравай сіс-
тэме, ідэяна-эматычнай разна-
стайнасці і паэтычнай даскана-
ласці беларускага фальклору.

Са смуткам успамінаюцца на-
шы школьныя ўрокі літарату-
ры, дзе фальклорныя тэмы вы-
вучаліся проста як новы раз-
дзел у кнізе, новая тэма. Ве-
данні і разуменне сувязі
фальклору з жыццём, сучасна-
сцю, літаратурай у нас ніхто
не патрабаваў. А што больш
патрэбна школьніку? Пратра-
баніў «зазубранае» кніжнае
правіла і атрымаў адзнаку.
Толькі цяпер разумеем, што

мы страцілі! Але нельга крыў-
даваць на нашых настаўнікаў,
бо ўсе яны карысталіся вучэ-
бнай праграмай, дзе адведзена
пэўная колькасць гадзін на
кожную тэму.

І вось скончылі мы школу,
атрымалі атэстат. Сярэдняя
школа за плячыма, а ў нас сяр-
дняя адукацыя і сярэднія ве-
ды. Добра, калі хто займаецца
на літаратурных факультэтах
у ВНУ, а астатнія? Ды і нам,
студэнтам філфана, падчас
прыходзіцца ўпершыню знаё-

міцца з многімі народнымі каз-
камі.

Мне здаецца, трэба больш
звяртаць увагі на спадчыну ў
нашых школах. Шнада толькі,
што позна прыходзіць да нас
гэта ўсведамленне. Але, як ка-
жуць у народзе: «Лепш позна,
чым ніколі»...

Хацелася б даведацца, што
думаюць наконт вывучэння
фальклору чытачы «ЛІМа», мо-
ладзь.

Л. МАСЮК,
студэнтка
Брэсцкага педінстытута.

Паэзія

Уладзімір СКАРЫНКІН

Каваль гак-гак —
І толькі пятак.
Ваюшка тара-бара —
І рубля паўтара.
Старая прымаўна.

Чыноўнік гэты жаўтароты
Не жаў,
Крыві не праліваў.
Ён толькі ўсіх агітаваў.
За што яму, скажыце,
Льготы?

З якой усмешкаю крывою
І як нахабна ён грабе
Дзвюма рукамі пад сябе
Усё,
што сплочана крывёю.

Сядзіць — пагардлівы і сыты —
Зноў у прэзідыуме ён.
Яму — шыкоўны пансіён,
Яму — любія дэфіцыты.
Яму — і слава, і пашана,

Падзякі,
прэміі штогод.
У «сысунка»
ўсялякіх льгот
Паболей,
чым у ветэрана.

І крыўдна,
што ў жыцці вірлівым
Негаваркім працаўнікам
Павагі менш,
чым лайдакам
І тарбахватам гаварлівым.

Зусім не мае праў на льготы
Чамусьці той,
хто хлапчуком
Стаяў, галодны, за станком,
Кляпаў у сцюжу самалёты.

Без льгот жыве
каваль ссівелы,
Які апошні свой рубель
Адаў,
каб грозны карабель
Пабудавалі карабелы...
Снег растае.
Зямля сырая.

Зноў пачынае сонца грэць.
Няўжо, нарэшце,
устарэць
Не зможа прымаўка старая?

На пахаванні ветэрана

Да катафалка
мы ідзем з вянком...
— А ветэранаў,
з прыхаваным болям
Гаворыць мне
раённы ваенком, —
У нас на ўліку
з кожным годам болей!
Сказаў,
патуліў вочы і заціх,
А мною авалодала трывога...
Што з кожным годам
усё болей іх —
У гэтым дзіўнага
няма нічога.
Знаёмы сам
з гандляркаю адной,
Якая ледзь разведчыцай
не стала.

Гляджу я
з падсвядомаю віной
На хлопцаў,
што не сыдуць з п'едэстала.
Затое важна ходзяць па зямлі
Нахабныя,
зайздрослівыя людзі,
Што не свае — чужыя медалі
Павесілі без сораму на грудзі.
Аб смеласці гавораць не сваёй,
Выкарыстоўваюць чужыя льготы...
З чужою парадніліся зямлёй
Танкісты, пехацінцы і пілоты.
Яны нічога не раскажыць нам.
Бліскучых медалёў
і пайкі хлеба,
Махоркі
і наркомаўскіх ста грам —
Нічога ім цяпер ужо не трэба.
Адна магіла брацкая —
на ўсіх,
Агульны ордэн іхні —
ліст апалы...
Абуранымі галасамі іх

З пакая выходзіць доктар, за ім
сястра. Амаль адразу ж адтуль
выйшлі Маша і Андрэй.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА (тры-
вожна). Што, доктар?

ДОКТАР. Нервовае ўзрушэнне.
Звычайнае нервовае ўзрушэнне. Стрэс.
Я зараз выпішу лякарства. Выдатнае
лякарства.

МАША (падстаўляе крэсла). Сядай-
це, доктар.

ДОКТАР (выпісвае рэцэпт). Калі не
сакрэт, — што там у яе? Што здары-
лася?

МАША. У школе. Гісторыя адна.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. За-
дужа блізка прыняла да сэрца. Яна ў
нас дзяўчынка такая. Веруючая.

ДОКТАР (усміхнуўся). Ходзіць у
царкву?

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. У яе
царква ў душы. Душа верыць у дабро,
справядлівасць. Душа ў яе адгукаец-
ца... На ўсё адгукаецца...

ДОКТАР (падымаецца). Работа ду-
шы? Дай ёй бог. У маёй дачкі душа
дрэмле... (Працягвае рэцэпт). Вось
гэтыя таблеткі — тры разы ў дзень.
І — спакой. І няхай спіць, колькі ёй
хочацца.

МАША. Дзякуй, доктар.

ДОКТАР. Папраўляйцеся. Бывай-
це. Жадаю поспеху.

МАША. Яшчэ раз дзякуй. (Да
Андрэя). Праводзь.

Доктар і сястра пайшлі да вы-
хаду. Насустрач Оля.

МАША. Олечка, дзякуй, прыйшла...

ОЛЯ. Добры дзень. Што гэта ў
вас — хуткая дапамога?

МАША. Так, Алесьцы дрэнна.

ОЛЯ. А што здарылася? Дзе яна?
МАША (кінула на дзверы). Там.
(Да ўвайшоўшага Андрэя). Вось рэ-
цэпт. Бяжы ў аптэку.

АНДРЭЙ. Пачакай, я хачу паслу-
хаць Олю. Ты была ў школе?

ОЛЯ. Так, была. Як я не здагадала-
ся? Дык гэта яна праз срод што не
прынялі? Так перажывае? Ну, Алесь-
ка, ну, дзівачка. Падумаеш, не прыня-
лі ў камсамол. Яны яшчэ самі пра-
ціцца будуць. «Вы не ведаеце, як гэта
зараз? Можна я да яе зайду, я яе хут-
ка суваю. (Хоча ісці).

МАША (прытрымлівае яе за руку).
Пачакай.

Маша накіравалася ў суседні па-
кой. Адтуль выходзіць Аляксандра
Іванаўна.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА (да
Машы). Заснула. Не трэба. Няхай
спіць. (Да Олі). А я цябе, Олечка,
даўно не бачыла. Такая красуня ста-
ла. Што там у школе было? Раскажы.

МАША (падстаўляе ёй крэсла). Ся-
дай.

ОЛЯ (садзіцца). А яна вам нічога
не раскажала?

МАША. Сказала, не прынялі, і
плача. Так плакала.

ОЛЯ. Сваю гэта ўсё, хлапчук
адзін. Такі гад.

АНДРЭЙ. Хто ён?

ОЛЯ. З нашага восьмага, такая
дрэнна. Шалудзька яго. Вось ужо праў-
да, прозвішча, як чалавек. Шалудзь-
ка — шалудзівы.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Давай,
Олечка, па парадку.

ОЛЯ (не адразу). Так. Значыць так.
Прынялі чалавек дваццаць. Як у фут-
бол гулялі. Перакідваліся пытаннямі.

Глядзелі, як хто апрануты. — ну, як
заўсёды прымаюць. Потым Алеську
паднялі — адно пытанне, другое. Ну,
таксама так, абы. Ну і давай галаса-
ваць. Усе за. І раптам, устае гэты Ша-
лудзька. «А вось, кажа, я ёй задам
пытанне. — гэта Алесьцы. — І яна
на яго не адкажа». Усе маўчаць, ча-
каюць. А ён маўчыць.

зараз зла — ад гэтых пацаноў. А мы
ўсё ўбаку, убаку.

МАША. Есць каму з імі разабра-
ца. Без цябе. (Да Олі). Раскажвай,
Олечка, што далей было?

ОЛЯ. Далей? Алеська, кажу, разгубі-
лася, не адказала. А хто б мог адка-
заць? Ніхто. І ён, Шалудзька, хіба ён

Ну, скончылася гэта галасаванне. І —
другое пытанне. Аб тым, дзе адпачы-
ваць, як адпачываць. Ну там пра фор-
мы ўсялякія гаварылі. І ўсе гамоняць.
«Вычачы, толку няма. Надакучыла гэта
наша Аляўціна Іванаўна. — яна
бац — націснула на кнопку магніта-
фона — і гімн. Гімн Савецкага Саю-
за.

Аляксандр ГУТКОВІЧ

Кветкі для Алесі

Закончыў работу над дзвюма аднаактовымі п'есамі. Хацелася
абазначыць у іх некаторыя балючыя з'явы часу. Хацелася ска-
заць пра глебу, на якой вырастаюць нявер'е, раўнадушша, абы-
якавасць, ідэйны цынізм маладых людзей, пра тое, што разбу-
рае іх веру ў маральныя ідэалы. І яшчэ: п'есы аб эгаізме да-
рослых, аб унутраных кантактах паміж бацькамі і дзецьмі, дзя-
дамі і ўнукамі, пра тое, як патрэбны моладзі духоўныя настаў-
нікі.
Дзея п'есы, урываючыся ў прараную ўвазе чытачоў, адбы-
ваецца ў доме інжынера Андрэя Жмырова і яго жонкі, мадэ-
стры Машы. Тут рыхтуюцца ўрачыста адзначыць прыём у кам-
самол іх чатырнаццацігадовай дачкі Алесі. Кветкі, пірог бабулі,
святочны стол... Павіншаваць унучку прыйшлі бацькі Андрэй

— Аляксандра Іванаўна і Мікалай Пятровіч. Завітаў да брата іх
сын Віктар. І кім жа было здзіўленне ўсіх, калі адчайна ры-
даючы, Алеська заявіла: «Не прынялі... Усіх прынялі... Дваццаць
два чалавекі... Толькі мяне не. І яшчэ адну дзяўчынку не... Нас
дваіх не прынялі...» І яшчэ праз нейкі момант: «Не патрэбен
мне ваш камсамол! Чуеце? Больш паступаць не буду. Ніколі.
Сама не хачу!...» У глыбокім душэўным узрушэнні дзяўчынка
панідае дарослых, замынаецца ў сваім паной, нікога не дапускаю-
чы да сябе. А потым — стогн. Мацней, мацней. Паніка, пе-
рапалох. Маша ўспомніла: там, у пакоі — парашкі, снатворныя.
Магла ўзяць, выпіць, многа выпіць. Выклікаюць хуткую дапа-
могу...
АУТАР.

АНДРЭЙ. Якое пытанне?

ОЛЯ. Дык я ж і кажу. Маўчыць,
стаіць, гэтак здэкліва — ухмыляец-
ца і маўчыць. І раптам, гэтак жа
здэкліва, — а ну, Жмырова, скажы:
хто генеральны сакратар кампарты
Аргенціны? Алеська стаіць такая пера-
палоханая, не ведае. І мы не ведаем.
Што гэта нам — абавязкова ведаць?
Сволач ён такая, гэта ён знарок —
дзесьці вычытаў. І зноў ухмыляецца,
злараднічае: а хто галоўны ў Эфіопіі.

МІКАЛАЙ ПЯТРОВІЧ. Што?

ОЛЯ. Ну, сакратар іхні, кажа. Хто
галоўны сакратар у Эфіопіі? Алеська зусім
разгубілася... А сакратар наш...

АНДРЭЙ (перапывае). Чаго гэта ён
да яе? Чаго ён так — да Алеські?

ОЛЯ. Чаму? Яна яму аднойчы ўрэ-
зала. Пры мне гэта было. Мы ідзем, а
ён нам услед. Ой, не магу, такія пахаб-
ныя словы. Ну, Алеська павярнулася
і так спакойна кажа яму — яна ж умее
сказаць... Ты, кажа, Шалудзька, не
прайшоў яшчэ стадыю ад малпы да
чалавека. Усе як засмяюцца. А ён
ажно пазелянеў. Ну, правільная, пра-
ваў ён, ты мяне яшчэ папомніш.

АНДРЭЙ. Як яго, Шалудзька? Па-
чкай, гад. Я з ім на сваёй мове пага-
вару.

ОЛЯ. Не трэба, дзядзька Андрэй.
Яшчэ горш будзе. Яго ўсе баяцца.

АНДРЭЙ. Нічога, я з ім разбяруся.

МАША. Не хапала! Звязцацца з
пацаном.

АНДРЭЙ. З пацаном? Колькі ад іх

адказаў бы, калі б вось так яму? Гэта
ён так, знарок. Вычытаў, кажу. Уво-
гуле, сакратар наш — Вера Крывама-
зава — ні з таго, ні з сяго і кажа:
давайце зноў галасаваць.

ВІКТАР. Дык ужо ж галасавалі,
прагаласавалі — за!

ОЛЯ. Так. А яна кажа — давайце
перагаласуем.

ВІКТАР. Гэта чорт ведае што!

ОЛЯ. Галасуюць. Зноў галасуюць.
І большасць — супроць. Ну, кажа
Крывамазава, — супроць дык супроць.
Ты, кажа, Жмырова, не прынята.

ВІКТАР. Гэта не можа быць. Я пай-
ду заўтра ў гарком камсамола.

АНДРЭЙ. Гэта ж фармалізм. Чы-
сцейшай вады. Ну, не адказала. Дык
мы, дарослыя, не ўсе ведаем — хто
там генеральны, хто... Не ў гэтым жа
сутнасць...

ОЛЯ. У тым васьмі справа!.. Спра-
вядлівасць! Перад Алеськай галасавалі
за дзяўчо. Фарбуецца, курьць. І не
патрэбен ёй камсамол. Ёй бы толькі
балдзець. Яе прынялі. І хлапчук —
Сазонаў. Таксама. Двоечнік. Падонак,
усе ведаюць, што падонак, а прынялі.

МАША. А дырэктар што? Яна ж
сідзела ў вас на сходзе!

ОЛЯ. Ой, цётка Маша. Вы дрэн-
на ведаеце нашага дырэктара. Яна —
ключніца, мы так яе і завём — ключ-
ніца.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Ну і
ну — ключніца...

ОЛЯ. Яшчэ не ўсё. Я яшчэ раскажу.

МІКАЛАЙ ПЯТРОВІЧ (здзіўлена).
Што?

ОЛЯ. Гімн Савецкага Саюза ўклю-
чыла.

МІКАЛАЙ ПЯТРОВІЧ. Пры чым
тут Гімн?

ВІКТАР. Ты, татачка, адстаў. За-
раз такі парадак: перад пачаткам кам-
самольскага сходу і пасля, у канцы
выконваецца Гімн.

ОЛЯ. Не, парадак гэта толькі спа-
чатку. Што ў канцы — яна сама пры-
думала, Аляўціна Іванаўна. Усё-такі,
Гімн, палічыла, не будзе вярхалу. А
яны... Семачкі лузгаюць усе, амаль
усе, грызучы кукурузныя палачкі —
і Гімн. Ну, так і разшліся.

МІКАЛАЙ ПЯТРОВІЧ (раптам.
Вельмі ўсхвалявана). Гэта што ж та-
кое, браткі? Як жа яно мажліва такое?
Гэта ж усе стаяць. Гімн гэты ідзе, а
яны сабе, камсамольцы — будучае на-
ша, — семачкі лузгаюць, грызучы па-
лачкі кукурузныя... (Узрушаны гля-
дзіць на ўсіх). Гэта ж у імя чаго мы
ваявалі? Гнілі ў балотах, вошай кар-
мілі, не спалі, здыхалі, заціснутыя ў
кальцо немцамі...

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Супа-
койся, Коля.

ВІКТАР. Супакойся, тата. Прымі
што-небудзь.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА (у сва-
іх думках. Гаротна). Зноў будзе арыт-
мія.

ОЛЯ (разгублена). Да Аляксандры

Мне,
быццам рупары,
крычалі калы.

Зноў сэрцу горасна
і цесна,
Ізноў сцінаецца душа:
Пяро пабліскае злавесна
У руцэ крывавай Лукаша!

Пясняр —
няўрымлівы і шчыры, —
Які так Беларусь любіў,
Ім зацкаваны, харакіры
У гады суровыя рабіў.

Як абарваныя легенды,
Для нас і Цішка,
і Максім...

Дасюль жывуць
нашчадкі Бэндэ!
Мы ціснем рукі нават ім!

Да часу прыхаваўшы зубы,
Якія з мясам вырвуць куш,
Сядзяць у крэслах душгабуы —
Забойцы непадкупных душ.

*Лукаш Бэндэ — у 20—30-ыя гады адзін з самых ваяўнічых псеўдамарксісцкіх «тэарэтыкаў» БелаПШа.

Каб не паменшылася рэнта
З лухты,
якую выдаюць,
Яны не толькі канкурэнта —
І бацьку роднага заб'юць.

Не злічыш,
колькі даў ліцэнзій
Забранзавелы аксакал
На напісанне злых рэцэнзій,
Што білі творцаў напавал.

Употаі —
не на паядынку! —
Пазту-сябру пад рабро
Зайздроснік подлы,

быццам фінку,
Бязлітасна ўваткне пяро.

Кінжал
і корцік варанёны
Пяром макрушнікі завуць...
Нібы крываваы тампоны,
У небе воблакі пльвуць.

Зноў сэрцу горасна
і цесна,
Ізноў сцінаецца душа:
Пяро пабліскае злавесна
У руцэ нашчадка Лукаша!

Вузельчыкі на памяць

Асіру Сандлеру — магаданскаму журналісту, які быў у 30-ыя гады рэпрэсаваны і ўёў «запісы» лагерных падзей у выглядзе «вузелькоў на памяць», завязаных на нітцы ў адпаведнасці з распрацаваным кодам. Сустрэкаўся ў зняволенні з Мікалаем Забалоцім.

Вятрамі далеч снежная працята,
Зімовыя пейзажы —
як лубкі...
А ён усё разблытае зяцята
Сваёй балючай памяці клубкі.

Танцуе завіруха белы танец
Сярод ствалоў —
шурпатах і крывых.
А ён перабірае,
як ружанец,

Вузельчыкі
на нітках суравых.

На поўначы далёкай
у берлагу* —
*Берлаг — берагавы лагер.

Там,
дзе дванаццаць месяцаў зіма,—
Пісаў сваю нярадасную сагу
Стваральнік вузельковага пісьма,
Калі,
як воўк галодны,
выла замець

І дрэвы расшчэпляў
мароз-траскун,
На Калыме
вузельчыкі на памяць
Завязваў пасівелы «балбатун».

Ён сагу пра бясчынствы
і даносы
Ужо разблытаў да канца амаль.
Вузлом тугім завязаныя лёсы
Не развязаць...
Не развязаць, на жаль.

*«Балбатун» (жарг.) — асуджаны за антысавецкія размовы.

Як папрацавалі бензапілы!
Сосны векавыя —
напавал...
Ранай незагойнаю
прагал

Напалам разрэзаў
лес панылы.

Навакол —
ні шчэбету,
ні шуму.
Дзе вы,
берасцянкі і зайцы?

Дрэвы,
як сівыя мудрацы,
Думаюць сваю цяжкую думу.

Думаюць,
чаму так вераломна
Мы знішчаем пушчы і бары.
Толькі дзяцел

недзе ў гушчары,
Як заўсёды,
грукае нястомна.

Што нам да таго,
што пушча гіне?
Мы гатовы ўсю яе спіліць!
Толькі ў дзятла галава баліць
Па сасонцы кожнай і яліне.

Там,
дзе скрозь падсочкі і парубы,
Дзе кара цярусіцца з хваін,
Толькі ён стараецца адзін
Родны лес уратаваць ад згубы.

ванаўны). Можна, не трэба было мне
усё расказаваць? Відаць... (Устае). Вы
прабачце...

МАША. Дзякуй, Олечка, што прыйшла.
Частуйся. Вось — цукеркі.

ОЛЯ. Дзякуй, (Узяла цукерку). Я
пайду. Прывітанне Алесі, я пазваню
ёй.

Оля выходзіць. Нейкі момант у
пакой стаіць напружаная цішыня.
Ходзіць з вугла ў вугал усхваляваны
Мікалай Пятровіч. Штосьці ўзяў са
стала і лянвіа жуе Андрэй. Падыходзіць
да дзвярэй і вяртаецца Маша.

МАША (не адразу). Можна, пап'ём
чай? Я чай пастаўлю. (Выходзіць).

ВІКТАР. Ну, я пайду. Мне няма
калі.

І толькі Віктар накіраваўся да
выходу — падняўся Мікалай Пятровіч.

МІКАЛАЙ ПЯТРОВІЧ. Віця, па-
чкай, і я з табой. (Да Аляксандры
Іванаўны). Стаміўся я, пайду.

МАША (вяртаецца). Можна, тут ад-
пачнеце, Мікалай Пятровіч?

АНДРЭЙ. Сапраўды, застанься.

МАША. Адпачніце ў нас.

МІКАЛАЙ ПЯТРОВІЧ. Не, не, пай-
ду. (Да Машы). Алесю цмокні ад мя-
не. (Да Віктара). Пайшлі. (Пайшоў,
спыніўся, да жонкі). А ты?

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Я яшчэ
пабуду. Ідзі. (Да Віктара). Пра-
водзь яго.

ВІКТАР. Добра, мама.
Віктар і Мікалай Пятровіч вый-
шлі.

МАША (налівае сабе чай). Ну, і
дзянёк... (Да Аляксандры Іванаўны).
Вам наліць?

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Налі,
Маша. (Задумалася). Хоць бы яму
ўсё гэта прайшло. Для таты такія
стрэсы...

АНДРЭЙ. Не хацеў я пры ім гаварыць
— ён так узрываецца, так шуміць.
(Налівае сабе чай). Але калі сумленна?
Мы тут свае. Ну прывітанне, і
вошай кармілі, і ў балотах гнілі.
Ратавалі, можна сказаць, свет. Так...
Крывёю, жыццём... Ну, а потым? Усе
засталіся вернымі сабе — якімі былі
тады? Не, зараз гэта ўжо іншыя людзі...

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Усе ўжо,
па-твойму, іншыя?

АНДРЭЙ. Не ўсе, але многія. Бурчаць,
бурчаць — не тая моладзь. Не тая!
А самі?... Колькіх такіх я ведаю,
і ты ведаеш. На першым месцы кары-
слівасць, выгада. Сваё, шкурнае, і ніякіх
там высокіх мэт.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Такіх
зараз гоняць. Адуюць.

АНДРЭЙ. Але не гналі. Колькі год
не гналі. Дзеці, думаеш, не бачылі, не
бачаць, як той жа ветэран, які жыве з
імі побач, у адным доме, гаворыць
адно, будзь здароў, якія правільныя
словы, — а жыве інакш. Калі выка-
заныя ісціны не пацвярджаюцца спра-
вай — гэта... Адсюль яны семачкі,
палачкі на сходзе... Камсамольскім...

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА (зadu-
малася). Нішто, пэўна, так не разбу-
рае, як няпраўда

Званок у пярдняй.

МАША. Хто б гэта? Адчыні, Анд-
рэй.

Андрэй ідзе ў пярдню. Чуваць
яго голас: «Вера Іванаўна?» І ў
адказ жаночы: «Можна да вас?»

МАША (завірнула ў пярдню).
Хто гэта, Вера Іванаўна? Вось госьць,
праходзьце.

Уваходзіць немаладая жанчына
ў акуларах, высокая, энергічная.
За ёю Андрэй.

ВЕРА ІВАНАЎНА (да ўсіх). Добры
дзень. (Здымае з сябе паліто,
Андрэй забірае. Да Аляксандры Іванаў-
наўны). Добры дзень, міленькая. (Аб-
дымае яе). Старэем памалу? (Угля-
даецца ў яе). Хоць не, не. Вы мне па-
дабаецца. Добра выглядаеце. У школу
не цягне? Колькі гэта мы з вамі
папрацавалі разам? Паўтара дзесятка,
га?

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. На-
пэўна. Не меней. Сядайце, Вера Іва-
наўна.

МАША (падстаўляе ёй адну вазу,
другую). Частуйцеся.

ВЕРА ІВАНАЎНА. Дзякую.

МАША. Чаю вып'еце?

ВЕРА ІВАНАЎНА. Не адмоўлюся.
Што з Алесяй? Мне пазваніла Ніна
Рыгораўна. (Да Аляксандры Іванаў-
ны). Вы ж помніце Ніну Рыгораўну?
Але. Унучка яе была на сходзе. Кажа,
Алесю Жымырову не прынялі ў камса-
мол, і ў такім, кажа, адчай пабегла са
школы.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. А вы
хіба не былі?

ВЕРА ІВАНАЎНА. Не змагла. Ка-
лі б я была... Не ўжо, я б такога не
дапусціла. І не дапусчу... Каб Але-
сю... Я ім такое ўчыню... Дзе яна?

МАША (кінула на дзверы). Там...
Мы тут такое з ёй перажылі. «Хут-
кую» выклікалі.

ВЕРА ІВАНАЎНА. З-за гэтага?
Хоць што я кажу, трэба ведаць Алесю.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Ус-
прыняла гэта як трагедыю.

ВЕРА ІВАНАЎНА. Бедная дзяў-
чынка. Што ж доктар сказаў?

МАША. Нервовае ўзрушэнне.

ВЕРА ІВАНАЎНА (трывожна). Як
яна зараз?

МАША. Пасля ўкола заснула.

Маша падыходзіць да дзвярэй,
заглядае. І ў наступныя минуты,
пакуль пойдзе размова з настаў-
ніцай, Маша не-не, ды і падыдзе
да дзвярэй. То проста прыслу-
хаецца, то прыадчыніць, загляне.

МАША. Усё, кажуць, праз гэтага
хлопчука. З васьмага — Шалудзьку.

ВЕРА ІВАНАЎНА. Шалудзька!
Ведаю я яго... Такое было і раней,
але за такімі не ішлі. А цяпер ідуць.

А ёсць жа добрыя вучні. Але — па-
сіўныя. «Нічавокі!». Адсюль, пэўна,
— даеш модныя дыскі, кайф, бал-
дзёж... І словы якія ў іх — ні «доб-
ра», ні «дрэнна»... «Нармальна»...

АНДРЭЙ. Усё гэта мае свае кара-
ні, дастаткова глыбокія...

МАША. Ну што ж вы не частуеце-
ся, Вера Іванаўна? Гэта мы Алесі свя-
та хацелі наладзіць.

ВЕРА ІВАНАЎНА. Дзякуй, дзякуй.
Вы штосьці пачалі пра карані.

АНДРЭЙ. Вось тут была сяброўка
Алесі, Оля Кірушкіна. Кажа, калі
прымаюць у камсамол — глядзяць і
як хто апрануты...

ВЕРА ІВАНАЎНА. Глядзяць. Агід-
на гэта, але глядзяць...

АНДРЭЙ. Я воль добра ў школе
вучыўся, у інстытуце. Нават дыплом
з адзнакай. Але я радавы інжынер. І
Алесю сваю на ўзроўні высокіх сучас-
ных норм апрануць не магу. А воль
тут у нас суседка — у кафэ прадуе,
у буфэце, — дык яе дачка ў параўнанні
з Алесяй, як каралева апранута. А дзе-
ці ж гэта бачаць. Бачаць, што дарагія
рэчы, даброты ўсе не працай заробле-

ны, не па заслугах... Хіба гэта можна не
ўплываць на дзяцей?

МАША. Алеся тут крычала: не ха-
чу больш у камсамол. Ніколі больш
паступаць не буду.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Але
ёсць жа ў нас добрыя дзеці.

ВЕРА ІВАНАЎНА. Ёсць, ёсць,
ёсць! Але мы яшчэ мала што робім,
каб яны сталі байцамі. Нельга дапус-
каць, каб такія, як Алеся, страцілі ве-
ру ў добрае, не знаходзілі апоры.

МАША. Дырэктар ваша была на
сходзе. Куды яна глядзела?

ВЕРА ІВАНАЎНА. Хм, дырэктар...
Гэта, як кажуць, пункт асаблівых...
Іна, можа, і неблагі чалавек, але...
(паказвае на галаву)... тут мала. Пры-
выкла служыць асобам, выдуманым,
уяўным фетышам, а не справе. Думаць
не так, як думаецца, а як думаць трэ-
ба. А зараз патрэбна хуткая арыента-
цыя, свая. Свой творчы аналіз, пады-
ход. Моладзь жа якая складаная, пра-
цасы якія складаныя. А ў яе ўзровень
не той. Не па Сеньку шапка. Ёй кіра-
ваць школай, сучаснай моладдзю?
(Спахпілася). Загаварылася я. Пай-
ду, спраў многа. (Андрэй падае ёй па-
літо). А нахонт Алесі я разбіраюся, вы
не турбуецеся. І няхай дзень-другі
пабудзе дома. (Пайшла да выхаду,
спынілася). Я ўсё пастаўлю на сваё
месца.

Вера Іванаўна выходзіць. Андрэй
і Маша праводзяць яе, вяртаюць-
ца.

МАША. Добры яна чалавек, Вера
Іванаўна.

АНДРЭЙ. Высокая душа.
Маша ідзе да дзвярэй, хоча пры-
адчыніць іх, і ў гэты момант, за-
хутаная ў плед, у дзвярах паяў-
ляецца Алеся...

МАША (ад нечаканасці адступае).
Алеся... Напалохла ты мяне...

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА (ідзе
да яе). Табе трэба ляжаць, доктар
сказаў. Навошта ты ўстала?

АЛЕСЯ. Мне лепш, і я хачу з ва-
мі...

МАША. Табе што, халодна?
АЛЕСЯ. Трошкі зусім...

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА (да
Машы). Налі ёй чаю, гарачага. І ва-
рэнная малінавага, ёсць жа ў вас малі-
навае?

МАША (да Андрэй). Вазьмі там, у
кутнім. Наверсе. (Хутка складвае ка-
напныя падушкі). Я табе сюды дам,
кладзіся.

АНДРЭЙ (прыносіць варэнне, ад-
крывае). Ну, дачка, начубчыла ты
тут, насмерць перапалохла ўсіх. (За-
пальвае святло).

АЛЕСЯ. Не трэба, тата. Я не хачу...
(Андрэй тушыць). Тут, здаецца, нехта
быў... Я чула галасы...

МАША. Вера Іванаўна была.

АЛЕСЯ. Вера Іванаўна? Навошта?
Ой, як нядобра...

МАША. Хацела бачыць цябе, што
ж тут нядобрага, (Паклала ў шклянку
варэнне, ідзе да яе). Ші... Нічога не
баліць?

АЛЕСЯ. Галава... А так нічога.

АНДРЭЙ (адпівае чай). Дзівачка
ты, Алеся, дзівачка.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Маша,
Андрэй, пакіньце нас з Алесяй, а? Мы
тут пагаворым, пагутарым, пасакрэт-
нічаем. Добра, Алесечка?

Алеся няпэўна паціснула пля-
чыма.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Ідзіце.

Андрэй узяў шклянку, накіраваўся
на кухню. Штосьці ўзяўшы са стала,
ідзе за ім Маша.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Вось
мы і адны. (Паправіла плед). Сагрэла-
ся? Ты пі, пі. Чай з малінай — гэта
табе вельмі добра. (Зноў накрывае яе).
Ну што, дурненькая, супакойлася?

Алеся доўга думае, маўчыць.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Усё
яшчэ перажываеш?

АЛЕСЯ. Я ніколі гэта не забуду. І
не дарую ім. (Выцірае слязу). Нікому
не дарую.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Вера
Іванаўна сказала, што паставіць усё
на сваё месца.

АЛЕСЯ. Не трэба мне, я сказала.
Не трэба.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Усё,
што было да таго, як цябе не прынялі,
— мне падабаецца. Ты падабаешся...
А воль пасля — зусім наадварот. Так,
дзяўчынка, наадварот. І я хачу пагаварыць
з табой, як з дарослай.

АЛЕСЯ. Угу, як з дарослай. Вы,
пэўна, думаеце, што ўсё гэта так, дзі-
цячае, несур'ёзнае. Якія там праблемы
ў дзіцяці!...

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Не,
Алеся, не думаем. Я вельмі добра
разумею: тое, што здарылася, не мо-
жа не ранаць. Гэта балюча, горка.
Але... Навошта ты звязалася з гэтым
Шалудзькам, калі яго ўсе баяцца.

АЛЕСЯ. Абысці!.. Мне б за сябе
было сорамна, перад сабой, разумееш?
(Упарта). Сказала яму і яшчэ скажу.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Што?
АЛЕСЯ. А тое, што не прайшоў ён
стадыю ад малпы да чалавека. І што я
тады за чалавек, калі ніяк не адстой-
ваю, не бараню тое, што варта гэтага,
што варта бараніць.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Вось
гэтая Алеся — мая ўнучка. Гэта Але-
ся мне падабаецца. Я яе люблю — не
таму, што яна ўнучка, а таму, што яна
такі чалавек. А воль потым ты трыма-
ла сябе дрэнна.

АЛЕСЯ. Чаму?

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Хлап-
чук гэты выступіў супраць цябе, таму
што ты для яго нешта... антыподнае,
разумееш? Чужое... І гэта цудоўна.
Ты трымала сябе ў гэтым вашым кан-
флікце, як баец, як асоба... Дай я ця-
бе за гэта пацалую. (Цмокнула). А
потым — крок назад. Нюні, нюні, жаль
да сябе, шкадаваць сябе стала. Не,
ўжо калі ты хочаш быць байцом, то
ты павінна ведаць, што гэта цяжка,
вельмі. Што паражэнні на гэтым шля-
ху непазбежныя. Але ёсць і перамогі.
І Оля — яна тут таксама была, і Дзі-
ма, і Вера Іванаўна, і, відаць, другія
ёсць. — яны з табой, за цябе. Яны ця-
бе любяць. А гэта вельмі многа, калі
любяць добрыя людзі. Ты мяне разу-
мееш?

АЛЕСЯ. Разумею.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Я та-
бе давала Прышвіна, памятаеш? Ты ж
чытала?

АЛЕСЯ. Чытала.

АЛЯКСАНДРА ІВАНАЎНА. Ёсць
у яго такія словы. Я помню іх... Праў-
ду, кажа ён, не заганыюць, як цвік...
Іна — жывая праўда, жыве і прабі-
вае, як усё жывое, сабе шлях, як вя-
сенні зялёны парастак сярод хламу...
Страшна глядзець, якая барацьба...
А пройдзе час і ўсё стане зялёным...
(Абдымае яе, не адразу). Я на цябе
спадзяюся, Алеся...

Л. Емяльянава. Асаблівых праблем, здаецца, няма. Жыхары горада з прыемнасцю адгукваюцца на прапанову наведваць канцэрт. Але мы церпім ад не надта добра наладжанай рэкламы. У цэнтры горада ёсць толькі адна тумба. На яе без усялякага парадку і кантролю наклеяваюцца самыя розныя афішы і аб'явы. У іншых раёнах Полацка і ў Наваполацку афішы клеім у любых больш-менш прыдатных на тое месцах, здаецца — на парканых, на аўтобусных прыпынках. А ўсё таму, што ў горадзе няма рэкламнага бюро. Спадзяёмся, што гарвыканком пасадзейнічае яго арганізацыі, і тады набалелае наша пытанне будзе вырашана.

Т. Рудава. Вялікую дапамогу ў рэкламе канцэртаў, у распаўсюджванні білетаў нам могуць даць прадстаўнікі культурасавых сектараў прафсаюзаў — заводскіх, розных устаноў горада. Гэтыя людзі павінны зрабіцца нашым актывам. У новым канцэртным сезоне плануем наладзіць з імі сталы кантакт. Вельмі хочацца, каб нашы памочнікі любілі класічную музыку і самі. Бо чалавек абьякава, прыцягнуты да культмасавай работы прымусова, можа прынесці справе толькі шкоду.

Карэспандэнт. Уявім сабе: штомесяц у горадзе наладжваецца каля дзесятка канцэртаў, для жыхароў арганізавана своечасовая рэклама... Але паўстае пытанне: як зарыентавацца ў канцэртнай плыні, абраць тое, што задаволіла б твае патрэбы? Ёсць выканаўцы, якія не маюць патрэбы ў дадатковай, «вытлумачальнай» рэкламе. Ды іх не надта і многа. Помініцца ажыятаж палачан вакол выступлен-

Музыка

У Полацку — пяты сезон

Камерная музыка — спецыфічны і досыць складаны для ўспрымання жанр — трымае ўваходзіць у жыццё сённяшняга Полацка. Аншлаг на канцэртах камернай і арганнай музыкі тут не здзіўляе нікога. Артысты адзначаюць цэльна і зычліва прыёму, чулаць і уважліваць полацкіх слухачоў, здатных зразумець досыць складаныя музычныя творы.

Натуральнае пытанне: як магло стацца, што масавы зацікаўлены слухач з'явіўся ў горадзе, у якім камерная музыка ў выкананні прафесіяналаў гучала не часцей чым адзін-два разы на год, ды і то ў амаль пустой зале!

Думаецца, найпершая прычына гэтага — адкрыццё канцэртнай залы ў Сафійскім саборы, сама атмасфера якога быццам вызваляе чалавека на нейкі час ад жыццёвай мітусні, засяроджвае на нечым важным, высокадухоўным.

Другая прычына ў тым, што зала прыцягнула да сябе ўвагу многіх выдатных савецкіх і замежных выканаўцаў. Яе выдатная акустыка высока ацэнена народнымі артыстамі СССР І. Архіпавай, А. Вядзернікавым, С. Данілюк, В. Нарэйкам, аркестрам «Віртуозы Масквы», Камерным хорам Эстонскай ССР і іншымі.

Трэцяя — энергічная і няспынная работа супрацоўнікаў музычнага аддзела Полацкага гісторыка-археалагічнага запаведніка па прапагандзе мастацтва.

Сёння ўжо відавочна вялікі ўплыў канцэртнай залы на культурнае жыццё горада, на фарміраванне музычных густаў. Ды відавочна і тое, што прапаганда класічнай музыкі вымагае вялікіх намаганняў і адданасці. І невыпадкова напярэдадні пятага канцэртнага сезона ў Полацку адбылася гэтая наша гутарка, у якой удзельнічалі дырэктар Полацкага гісторыка-археалагічнага запаведніка Т. Рудава, загадчыца музычнага аддзела запаведніка Л. Емяльянава і настаўніца Полацкай СШ № 1 Л. Ціхановіч. Закраналіся пытанні, звязаныя з арганізацыяй канцэртаў і музычнай прапаганды.

няў «Віртуозаў Масквы», Ірыны Архіпавай, ансамбля салістаў Вялікага тэатра пад кіраўніцтвам Генадзя Раждзественскага. Але пра многіх адметных выканаўцаў масавы слухач не ведае часам нічога. Можна, у сувязі з гэтым неабходныя анон-

сы па мясцовым радыё, у раённай і абласной газетах?

Л. Емяльянава. У нас багата работы менавіта па паляпшэнні якасці прапаганды. У новым канцэртным сезоне функцыі музычнага рэдактара залы будзе выконваць выпускніца Бе-

ларускай дзяржаўнай кансерваторыі сёлетняга года Н. Давідоўская. Спадзяёмся, яна здалее весці работу на дастаткова высокім прафесійным узроўні.

Карэспандэнт. Са студзеня 1988 года, як вядома, канцэртная зала Сафійскага сабора ўк-

лючана ў склад Полацкага гісторыка-археалагічнага запаведніка. Ці значыць гэта, што яна ў сваёй музычнай дзейнасці арыентуецца цяпер пераважна на турыстаў?

Т. Рудава. Зразумела, не. Хоць і ўлічваем нашы магчымасці і нажаданні экскурсантаў: з сёлетняга года мы ў якасці дапаўнення да экскурсіі па Сафійскім саборы даём арганную ілюстрацыю, якая дае самае агульнае ўяўленне пра выразныя магчымасці інструмента. Шматлікія ж канцэрты музыкантаў, што прыязджаюць у Полацк, наладжваюцца найперш для яго жыхароў. Аднак нас не можа не радаваць жаданне гасцей горада пабываць на канцэртах. Іхнія просьбы стараемся задавальняць. Шмат каго непакоіла, што пераход залы ў склад запаведніка адаб'ецца на якасці канцэртнай работы. Але цяпер наўрад ці ў каго засталася сумненні. Колькасць канцэртаў не зменшылася, а мы атрымалі магчымасць самастойна дамаўляцца з выканаўцамі самага высокага класа, запрашаць іх.

Карэспандэнт. Відаць, ёсць ужо сталыя наведвальнікі канцэртаў у Сафійскім саборы? Ці павялічваецца іх колькасць, ці можа, змяншаецца?

Т. Рудава. Такіх слухачоў у нашым актыве 40—50 чалавек. Іх колькасць не змяншаецца, але і надта хутка не расце. Думаю, гэтая лічба пакуль натуральная для нашага горада. Сярод сталых наведвальнікаў — найперш прадстаўнікі інтэлігенцы: выкладчыкі Наваполацкага музвучылішча, Полацкай музычнай школы, настаўнікі ся-

АКЦЭРЫ любяць тэатр. Ім здаецца, што яны служуць чалавецтву, але... «Калі падумаецца заслона і пры вячэрнім асвятленні ў пакоі з трыма сценамі гэтыя вялікія таленты, жрацы святога мастацтва паказваюць, як людзі ядуць, п'юць, кахаюць, ходзяць, носяць свае пінжакі; калі з пошлых карцін і фраз стараюцца вывудзіць мараль

варыянты пошукаў лепшай долі для сцэнічнага мастацтва. Але, разглядаючы кожную тэатральную з'яву ў кантэксце гісторыі, мы мусім, як мне здаецца, звярнуць самую пільную ўвагу на асобу мастака, які стаяў каля вытокаў той ці іншай тэатральнай з'явы. Шмат якія цяжкасці старых і новых тэатральных калектываў вынікаюць з таго, што пасады га-

сім новая каля тэатральных пад'ездаў. Унікальны выпадак, але на прадстаўленні не змаглі прайсці прадстаўнікі самай найвышэйшай тэатральнай інстанцыі. Для яе арганізавалі асобны паказ, які і зрабіўся апошнім. «У спектаклі зашмат некіруюмых падтэкстаў», — быў галоўны напрок тэатральных функцыянераў. Цікавы напрок. Возьмем энцыклапедыч-

хто натхніўся, быў Генадзь Юдзеніч, былы інжынер-будаўнік, выхаванец рэжысёрскага аддзялення Шчукінскага вучылішча. Ён увабраў у сябе лепшыя традыцыі вахангаўскай тэатральнай школы. І тады ж задумаў адрадіць славянскае дэль артэ — скамарошскія прадстаўленні, сінтэзаваць іх з традыцыямі італьянскага народнага тэатра масак.

Спачатку акцёраў было ўсяго пяць: Аксана Асіпенка, Таццяна Няпомнячая, Аляксандр Альтэрман, Валерыя Матчын і сам Юдзеніч. Усе — яркія індывідуальнасці, усе — выпускнікі Шчукінскага вучылішча. Спецыяльнай «скамарошскай» драматургіі не было. Разлік быў на стварэнне кампазіцый паводле розных аўтараў, сярод якіх былі А. К. Талстой, М. Горкі, А. Чэхаў, І. Крылоў, Г.-Х. Андэрсен, Ж. Прэвер, О. Уайльд і іншыя. Усе гэтыя аўтары адаптаваліся — але ў лепшых скамарошскіх традыцыях, прыпраўляліся вострымі імпрывізацыямі на тэму дня і дазвалялі ствараць відовішча на сціплай сцэнічнай пляцоўцы. Кожны персанаж вылучаўся сваёй адметнасцю, сваім «не такі, як усе». І ў той самы час гэта была маска: дурань, хітрун, ілгун... Прастадушнасць і брукпацнае шчырасць, з якімі скамарохі паводзілі сябе на сцэне, рабіліся вытанчаным і вельмі сучасным прыёмам. Тэмп існавання на сцэне быў вельмі хуткі. Бесперапынны рух! Скамарошскі тэатр не церпіць невыразнага жэсту; слова, якое вымаўляецца ціха: усё дакладна, рэзка, буйна. Сам Юдзеніч, на мой погляд, акцёр «ад бога». Ён — жывы ўзор магчымасці паяднання дзвюх школ — перажывання і прадстаўлення; таго самага ён дамагаўся і ад сваіх аднадумцаў. На сцэне не было вызначанай мяжы паміж школамі, відамі і жанрамі сцэнічнага мастацтва, але ўся «радасць быцця» была менавіта ў гэтай «пераблытанасці». Акцёры радаліся самі і прымушалі ўзрадавацца глядзельную залу. Кантакт з ёй быў прасты, імгненны і заснаваны на праўдзе. Адсюль — атмасфера ўзвешанага даверу, што хутка яднала глядачоў і акцёраў.

Асаблівыя страсці разыгрываліся вакол спектакля «О мужике, короне, корове и бабе во всероссийском масштабе». Ягоны сюжэт — гісторыя Расійскай дзяржавы ад варагаў да нашых дзён. Юдзеніч сачыў яго паводле розных літаратурных крыніц і адначасова быццам рабіў «падручнікам» па гісторыі рускага тэатра. Шматстайнасць формай дыктавалася самім зместам расійскай гісторыі з яе феадальным прыгнётам, заваёвамі, пераваротамі, царамі і тайнаю паліцыяй, катананнямі і палітычнымі рэпрэсіямі. У спектаклі было шмат герояў і ліхадзеяў. Да таго часу ў «Скамароху» ўжо было 18 акцёраў, у тым ліку і аўтар гэтых нататак, і кожнаму даводзілася выконваць па некалькі роляў, пераўасабляцца — ці на вачах у публікі, ці за саламяным заднікам, дзе ў кожнага на стале быў прыгатаваны немудрагелісты рэквізіт, дэталі касцюма і грыву. Гэтае «багацце» складалася перад спектаклем у тым парадку, паводле якога персанажы з'яўляліся на сцэне. Тэмпарытм прадстаўлення быў такі, што часу разглядаць, хто што апранае-надзявае, не было. Усё адрэцэпіравана да аўтаматызму. Паспявай, паварочвайся, а інакш падвядзеш партнёраў. Юдзеніч сам у гэтым спектаклі выконваў больш за дваццаць роляў і паспяваў сачыць за ўсімі. І калі хтосьці на сцэне губляў тэмп, дык Юдзеніч за кулісамі пачынаў гучна адлічваць хвіліны — як метраном.

Фізічныя нагрукі ў акцёраў «Скамароха» былі, як у балете, з тою розніцай, што артыст балета на сцэне маўчыць, а скамароху патрэбна было размаўляць уголас, спяваць і, паводле самога Юдзеніча, «з'язджаць з глузду, балансу ючы пры гэтым на дроце».

Тады, дваццаць гадоў назад, у Гомелі, скамарохі аддалі сябе тэатру даршты. Рэпэціравалі днямі навывёт. Спектаклі нараджаліся калектыўна — у працэсе працы, у аднадумстве. Ніхто не грэбаваў чорнай работай. Ездзілі на завод, дзе варылі для тэатра металічныя канструкцыі скамарошска-

Тэатр

ЯК МАСТАЦТВА НАРОДУ ВЯРТАЛІ

НАТАТКІ БЫЛОГА СКАМАРОХА

— мараль маленькую, зручна зразумелую, карысную ў свойскім абыходку; калі ў тысячы варыяцый мне падносіць адно і тое, адно і тое, я ўцякаю...» Гэтым маналогам амаль сто гадоў, а думкі, выказаныя ў ім чухайскім Трэплевым, вельмі сучасныя нашаму часу. Руціна, інерцыя мыслення, творчы крызіс, безнадзейна састарэлая сістэма выхавання акцёраў і арганізацыі іх працы... Усе гэтыя тэмы — з нядаўніх дыскусій пра тэатр. «Патрэбны новыя формы...» І гэтую трэплеўскую рэпліку доўга паўтаралі шмат якія работнікі тэатра і прапаноўвалі — ладнее, добрае, разумнае... Дух часу доўга патрабаваў перамен на сцэне драматычнай... Сёння «канторы» адступіліся ад мастацтва (ці надоўга?) і «кадалі» мастакам правы і самастойнасць. Зараз больш за восемдзясят тэатраў краіны праводзяць эксперымент, звышзадача якога — дапамагчы тэатру зрабіцца патрэбным народу. Зразумела, эксперымент мае свае недахопы, але дае магчымасць таленавітым людзям ісці да новага, хоць яно, як вядома, добра забытае старое. Гісторыя айчыннага тэатра багатая на шматлікія

лоўных рэжысёраў ці мастацкіх кіраўнікоў часцяком займаюць там простыя майстры-пастаноўшчыкі. А сапраўдны, мастацкі тэатр нельга рабіць без асобы рэжысёра-мастака. Усе гэтыя ісціны — агульнавядомыя, але на іх так часта забываюцца! І сёння ў шмат якіх рэжысёраў рэгаліі і званні не змяшчаюцца на візітнай карце, але зрабіцца сцягам свайго тэатра яны наўрад ці ў стане, хіба толькі пераходным вымпелам...

Мой расказ — пра тэатр «Скамарох», арганізатарам і сцягам якога быў Генадзь Юдзеніч. Дваццаць гадоў назад лёс закінуў «Скамароха» на Беларусь, у Гомельскую філармонію, куды яе тагачасны дырэктар А. Бабількоў, чалавек прагрэсіўны і смелы, запрасіў тэатр пасля вялікага поспеху і... закрыўца яго, забароны ў Маскве. Тэатральных функцыянераў тады напалохаў трэск выламаных дзвярэй сталічнага Тэатра аперэты, дзе «Скамарох» даваў прадстаўленне «О мужике, короне, корове и бабе во всероссийском масштабе». Дзверы не вытрымалі напору ўсіх, хто жадаў трапіць на спектакль. Здзіўляла і конная міліцыя, з'ява тады зу-

ны слоўнік: «Скамарохі, вандруюныя акцёры ў Старажытнай Русі, што выступалі як вастрасловы, спевакі, музыкі, выканаўцы сцэнак, дрэсіроўшчыкі, акрабаты. Падвяргаліся ганенням з боку ўлад». Вось іх жанравы дыяпазон: сачыніць вострае слоўца, умець разыграць яго ці спець пад уласную музыку, скакаць і валодаць уласным целам, як акрабат. Умець майстраваць усялякія прылады і рэквізіт... О, колькі талентаў і ўмення патрабавалася скамароху, каб падтрымліваць «прафесійны гонар»! Пра сутнасць іх выступленняў ці, як выказаліся б сёння, «грамадзянскую накіраванасць іх творчасці», лепш за ўсё скажаў іх сучаснік-летанісец: «Глумы деюще и позоры бесовския творящие...» Тагачасным уладарам таксама не падабалася «некіруюмыя падтэксты».

Сёння мы на многое забыліся — са сваёй гісторыі таксама. Існуе думка, што фальклорны тэатр даўно памёр і ажыўляць яго няма сэнсу. Ці ёсць сэнс нагадваць заклікі дзвечаў культуры ў абарону народнага мастацтва? Яны натхняюць мала каго...

У 60-ыя гады адным з тых,

рэдніх школ, урачы. У нас плённыя кантакты з калектывам выкладчыкаў і навучэнцаў Віцебскага музвучылішча.

Л. Ціханюўская. Цяпер вялікую папулярнасць набылі аб'яднаныя паводле інтарэсаў. Можна і нам стварыць штосьці накшталт клуба аматараў музыкі? Сталія наведвальнікі канцэртаў былі б ягоным ядром. Члены клуба пасля канцэртаў сустракаліся б з выканаўцамі ці проста ў сваёй суполцы абменьваліся б думкамі пра пачутае. Паверце, для іх гэта важна.

Т. Рудава. Прапанова цікавая. З майго боку прырэчэнняў няма.

Карэспандэнт. А ці многа моладзі наведвае канцэрты?

Л. Емяльянава. Спецыяльнае даследаванне мы не рабілі. Але ведаю, што працэнт немалы, хаця задавальняцца тым, што на сёння маем, нельга. Зразумела, што неабходна часцей бываць у маладзёжным асяроддзі, вывучаць запатрабаваны, улічваць іх, складаючы канцэртныя абанемнты. Такая работа пачалася ўжо. Паводле жадання навучэнцаў падвучылі іх у новым канцэртным сезоне будзе прапанаваны арганні абанемнты.

Карэспандэнт. А праблемы і перспектывы работы з дзіцячай аўдыторыяй?

Т. Рудава. Сёлета нам не ўдалося дамовіцца з Белдзяржфілармоніяй наконт цыкла лекцый-канцэртаў для дзяцей, таму будзем абыходзіцца ўласнымі намаганнямі. Выкладчыкі ДМШ распрацавалі тэматыку

абанементаў для школьнікаў з улікам узроставых асаблівасцей. Яны ж дапамогуць і з выканаўцамі. Абанемнтныя канцэрты новага сезона будуць праводзіцца ў аўдыторыях, максімальна набліжаных да школ горада. Наша канцэртная зала — у аддаленым ад іх месцы. Перавозіць сюды школьнікаў нялёгка, дый часу на гэта патрэбна нямаля. Да таго ж, хочацца, каб наведванне Сафійскага сабора не ператварылася для дзяцей у нешта будзённае, а каб засталася святая на ўсё жыццё. Таму і плануем правядзенне ў Сафіі толькі некалькіх канцэртаў для школьнікаў, але абавязкова — на закрыццё і на закрыццё сезона.

Л. Ціханюўская. Мне здаецца жыццяздольны і абанемнт сёлета года, разлічаны на тры тыдні месяца: першы тыдзень — лекцыя-канцэрт у Сафійскім саборы, другі — лекцыя пра жыццё ў карціннай галерэі, трэці — лекцыя пра літаратуру, падрыхтаваная работнікам дзіцячай бібліятэкі. Вучні, якія ўжо наведвалі гэты лекторый, атрымлівалі цэласнае ўяўленне пра розныя віды мастацкай творчасці. Думаю, ёсць сэнс і ў тым, каб захаваць і іншую традыцыю мінулых гадоў — святочны канцэрт у Сафійскім саборы для дзесяцікласнікаў горада ў дзень апошняга званка. Такая ўрачыстасць запомніцца ім на доўгія гады.

Карэспандэнт. За чатыры канцэртныя сезоны ў сценах Сафійскага сабора прагучала вельмі багата твораў эпохі барока — нават можна чакаць паступовага спаду слухачкай цікавасці да такой музыкі. Ра-

зам з тым, у праграмы канцэртаў вельмі асцярожна ўключаецца музыка XX стагоддзя, не толькі замежная, а і савецкая. Мы практычна не сустракаемся з праграмамі, якія прапагандуюць беларускую камерную музыку. З чым гэта звязана?

Л. Емяльянава. Такое пытанне нам адрасуюць не ўпершыню. Сапраўды, далёка не ўсе музыканты рызыкуюць выконваць творы сваіх сучаснікаў...

Т. Рудава. І дарэмна. Зусім нядаўна мы былі сведкамі цёплага прыёму палачанамі твораў А. Шнітке, выкананых ансамблем салістаў ДАВТа пад кіраўніцтвам Г. Раждзественскага. У гэтым выпадку дабрачорную ролю адыгралі і бліскучае майстэрства ўсіх музыкантаў, і ўменне знамятага дырыжора ў кароткім уступным слове расказаць пра стылістыку твора ў зразумелай для масавага слухача форме. Што ж датычыць беларускай камернай музыкі, дык яна прапагандуецца ў рэспубліцы слаба. Нашым выканаўцам ёсць над чым задумацца. Мы не робім уплыву на складанне праграм канцэртаў. Але пастараемся знайсці музыкантаў, здатных задаволіць усе патрэбы слухачкай аўдыторыі.

Карэспандэнт. Такім чынам, наперадзе — пяты канцэртны сезон у Сафійскім саборы. Будзем спадзявацца, што ён пройдзе не менш ярка і ўражліва для палачан, для гасцей нашага горада, чым папярэднія.

Гутарку правяла
Л. ГЕЛЬДЗІНА.
г. Полацк.

га балагану, грузілі іх. Кожны сачыў за сваім гэрдаробам, касцюмерам не было. Дэкарацыі ладзілі самі. Скамарохі былі на гаспадарчым рэзліку, і заробак залежаў ад колькасці сыграных спектакляў (плацілі яшчэ і за сумяшчэнне прафесій).

Жылі ў гасцініцы. Вечарамі пасля працы збіраліся разам. За вячэрняю гарбатай працягвалі творчыя пошукі і спрэчкі. Алкаголем не захапляліся. Ведалі па вопыце, што пасля яго не «пацягнуць» ні рэпетыцыю, ні спектакль. Узорам быў Юдзеніч. Шторання, пры любым надвор'і ён рабіў доўгія прабежкі, купаўся ў Сажы. Некаторыя акцёры бегалі разам з ім — паўз калгасны рынак. А ў тыя часы на рынку з шасці гадзін раніцы гандляваў віном прыватны рундучок. Дык вось, цікава было назіраць, як раніцаю жыхары гасцініцы беглі па віно, а скамарохі — на рэчку. Гаспадар віннага багацця, каўказскі чалавек, не верыў, што на Сажы — артысты. «Сапраўдныя артысты, — казаў ён, — бегаюць да нас». Адным разам яго запрасілі на прадстаўленне. Яму так спадабаўся «Мужык...», што ўвечары ён, усхваляваны і здзіўлены, прыцягнуў нам бочачку віна: «Піце, — частаваў ён, — гэта не тое, чым я звычайна гандлюю. Гэта — сапраўднае, як ваша... мастацтва». Потым каўказскі чалавек працягваў ужо на рынку: «Калі вы не бачылі скамарохаў, вы нічога не бачылі». Была і такая рэклама ў тэатра...

Увогуле сяброў у тэатра было шмат. Былі і такія, што скарыстоўвалі прыёмы і знаходкі «Скамароха» ў сваіх знакамітых спектаклях. У Маскве, да прыкладу, некаторыя з тых спектакляў ідуць і зараз...

Пра «Скамароха» шмат пісала цэнтральная прэса. «Самы маленькі, але самы яркі тэатр у свеце», — так выказаўся пра нас часопіс «Тэатр». Шмат дапамагавы тады «Скамароха» Андрэй Макаёнак, клапаціўся аб ягоным перавозе з Гомеля ў Мінск. Прыходзіў на рэпетыцыі спектакля «О клопе, бане и всякой дряни», які паказваў так і не дазволілі... Гэта прадстаўленне задумва-

лася Юдзенічам паводле твораў Маякоўскага — гэтка мяшчанска-бюракратычная эпопея. У ёй даваўся сацыяльны прагноз грамадства, дзе бюракратыя захоплівае ўладу. Эпопея складалася з дзвюх частак: Мешчаніяды і Бюракратыяды. Кампазіцыйна спектакль быў пабудаваны так, што напачатку знакаміты Пабеданосікаў прыходзіў з прыёмнай камісіяй праглядаць спектакль народнага тэатра «Клоп». Зместам «Клопа» была мешчаніяда — асабістае жыццё пэра Еўсцігнея Смярдзашкіна, сучаснага Прысыпкіна, я б сказаў, ягонага сына. Пад час прагляду «рэзварочвалася і квітнела апаратнае жыццё Бюракратыяды». Спектакль у спектаклі. Пабеданосікаў увесь час перарываў прадстаўленне народнага тэатра, бег на сцэну і вучыў акцёраў, як трэба іграць ролі. Гэта былі з'едлівыя пероды на парадны тэатр сёлета лінейна часоў. Пабеданосікаў на сцэне належала «манаполія на ісціну». Ён дэкландна вызначаў, хто «наш чалавек», а хто «чарніцель-злаўмыслик, які адкручвае гайкі ад рэак сацыялізму»; палюхаў усіх нейкай кіруючаю асобай Гібель Пампеічам і ўрэшце забараняў спектакль народнага тэатра. Іроніяй лёсу Бюракратыядзе Юдзеніч змадзіраваў сваю тэатральную долю. Рэальныя Гібель Пампеічы ў чарговы раз, але — канчаткова закрылі «Скамароха». Гледачы не ўбачылі «Бураціна-67», «Кандзіда»...

Потым у Юдзеніча былі іншыя спектаклі, але гэта быў ужо другі тэатр — і па форме, і па змесце. Эпоха застою дыктвала свае ўмовы гульні. Чаму тады на Беларусі «Скамарох» пратрымаўся два гады? Мне здаецца, што скамарохі «праслізнулі» па-за свядомасцю тэатральных функцыянераў, а як толькі тыя спыхапіліся-схамянуліся, усвядомілі, каго яны трымаюць «у сябе», дык тэатр і закрылі. «Яны як людзі, якія прыйшлі паглядаць на кветку, і для зручнасці на яе селі...»

Сёння час заклікае мастакоў казаць праўду пра тое, што доўгі час замоўчвалася ці ўхвалялася. Час садзейнічае нара-

джэнню новых тэатраў і абнаўленню старых. Тэатральны эксперымент надае мастакам вялікую самастойнасць, вымагае і вялікай адказнасці. Ці гатовыя мы да такой адказнасці? Звычайка да «дырэктывага мыслення» — спадчына часіны застою — спарадзіла шмат у каго з мастакоў сацыяльны інфантылізм, неакрэсленасць пазіцыі і поглядаў...

Але ці не самі мастакі ў свой час «пераклалі» на плечы «кантор» свой выбар у мастацтва, а потым абвясцілі «канторы» прычынаю ўсіх тэатральных бедаў? Вядома, «канторы» вінаватыя. Але хіба прычыны сённяшняга заняпаду тэатра толькі ў іх? Ці не мы самі столькі гадоў абслугоўвалі гэтыя «канторы» — паводле іх густаў, пажаданняў, разумення? Колькі драматургаў дзеля іх ператваралі сваю творчасць у пракавалы вытворчых нарад? А колькі рэжысёраў ставіла «патрэбныя спектаклі», дзе героі сумяшчалі рамантызм і цынзм — на пертыйнай аснове — і вырашалі «праблемы» крыва ўбітага цвіка ці коса пакаладзенай цагляны? Колькі «майстроў» мастацтва рыхтавалі і рыхтуюць канвеерным спосабам маладоў змену для тэатра? Хіба толькі «канторы» вызначалі сённяшні ўзровень прафесіяналізму і майстэрства рэжысёраў і акцёраў? Ці не мы самі застойны перыяд часцяком ператваралі ў запойны? Колькі мастакоў замест змагання за ісціну «змагаліся» са шклянкамі і келіхамі?..

Мяркую, каб вярнуць лідэрства тэатру і адчуць сябе ў ім гаспадаром, тэатральную рэформу мастакам трэба пачынаць з сябе. Прыстойнасць не можа быць усталявана без прыстойных людзей. Сёння нікому не дадзена прадбачыць, якім будзе тэатр праз некалькі гадоў, але неабходна ўсвядоміць, што ягонае развіццё залежыць не столькі ад новых форм, колькі ад новых ідэй. Таму я сёння і згадваю сваю скамарошскую маладосць і Геннадзя Юдзеніча...

Валянцін БУКІН,
акцёр
Акадэмічнага тэатра
імя Янкі Купалы.

Думка чытача

ЧАРГОВЫ ДОКАЗ ДРУГАРАДНАСЦІ, або Курс СМК у школе

На працягу доўгага часу такія паняцці, як эстэтыка, мастацтва, духоўнасць, для агульнаадукацыйнай школы лічыліся другараднымі. Колькі слоў аб мастацтве, напрыклад, можна было сказаць, калі заставаўся час ад чаго-небудзь (па меркаванні вышэйстаячых педагогічных інстанцый) больш важнага. Веды ў сферы мастацтва разглядаліся як раскоша, а не як неабходнасць.

У нейкія перыяды гэта было хоць чымсьці апраўдана: у цяжка пасляваенны час, калі грамадству перш за ўсё патрэбны былі рабочыя рукі і кваліфікаваныя спецыялісты, з такой арыентацыяй цяжка было спрачацца. Але ішлі гады і дзесяцігоддзі, а арыентацыя заставалася ранейшай. Вынікі не прымусілі сябе чакаць, яны праявіліся хутка і відавочна. Дастаткова прывесці ў якасці доказу шматлікія прыклады праяўлення бездухоўнасці моладзі, страты ці дэвальвацыі маральных каштоўнасцей, адсутнасці ідэалаў, спажывецкай псіхалогіі і г. д. Вытокі гэтых з'яў — і ў прабелах у эстэтычным і духоўным выхаванні чалавека.

Добра арганізаванае эстэтычнае выхаванне — гэта не толькі веданне імён тых ці іншых мастакоў, твораў, стыляў і напрамкаў у мастацтве. Яно глыбокім чынам звязана з маральным, духоўным светам чалавека. Сусветная мастацкая культура тысячагоддзямі назапашвала ўсе самае лепшае, высакароднае, гуманнае, што ёсць у душы чалавека. Веданне гэтых назапашаных багаццяў, здольнасць іх аналізаваць даюць магчымасць меркаваць не толькі аб тым, што прыгожа ці агідна, але і аб тым, што маральна ці амаральна, гуманна ці бесчалавечна. Педагагічная практыка, якая складалася ў апошнія дзесяцігоддзі, не прадугледжвала падобнай арыентацыі. Больш таго, строгая рэгламентацыя дзейнасці настаўніка перакрэслівала яго патэнцыяльныя магчымасці, лепшыя пачынанні. І толькі нешматлікія педагогі — з тых, хто не шукаў штотомінутнай падтрымкі раёна — самастойна звярталіся да гэтай важнай сферы ведаў і выхавання.

Сённяшні дзень дыктуе пільную неабходнасць перагляду звычных стэрэатыпаў. Пошук новых рашэнняў ідзе ў розных напрамках. Як вызначыць, які з іх акажацца правільным? Першыя крокі ўжо зроблены. Ранейшае Міністэрства асветы БССР (зараз Дзяржаўны камітэт па адукацыі) увяло год назад у агульнаадукацыйных школах рэспублікі ў якасці эксперыменту новы прадмет — «Сусветная мастацкая культура» (СМК). Змога ён выканаць ускладзеную на яго задачу? Практыка першага года работы па праграме новага эксперыментальнага курса выявіла цэлы шэраг сумненняў.

Перш за ўсё, ці ёсць у нас у рэспубліцы кадры, здольныя кваліфікавана, на належным узроўні выкладаць гэты прадмет? Магчыма, яны ёсць, але толькі не ў агульнаадукацыйнай школе. Не рыхтуюць іх і ў педагагічных інстытутах. Раённае, якое прынята, выглядае палавічатым: увесці спецыяльныя курсы ў планы некаторых гуманітарных факультэтаў, каб, маўляў, філолагі, гісторыкі, настаўнікі выяўленчага мастацтва, пачатковых класаў, змаглі адначасова быць і выкладчыкамі СМК. Ці вырашыць гэта праблему? Ці не будзе гэта зноў прадуцыраваннем дылетантаў спачатку сярод студэнтаў, будучых настаўні-

каў, а потым і школьнікаў? Тлумачыць, што далёка не кожны настаўнік у стане якасна выкладаць новы прадмет, няма патрэбы.

Якое ж выйсце? Неабходна ўвесці ў педагагічных інстытутах новую спецыяльнасць. Толькі ў такім выпадку выкладанне прадмета будзе цэльным і якасным.

Выклікае сумненні і змест курса. Прапануемая праграма практычна паўтарае праграму Міністэрства асветы РСФСР і прадугледжвае вывучэнне матэрыялу з другой паловы XVIII стагоддзя, з эпохі Асветніцтва. На падставе чаго? Чаму сусветная мастацкая культура павінна пачынацца з гэтага часу? Куды дзеліся такія важныя эпохі, як антычнасць, Адраджэнне, сярэднявечча? Любы настаўнік, рана ці позна, так ці інакш, сутыкнецца з праблемай (сутыкнуліся з ёй і аўтары гэтых радкоў), — як растлумачыць у 8-м класе асаблівасці стылю класіцызму, яго вытокі, калі вучні не засьвоілі антычную культуру? Яшчэ некалькі прыкладаў. Вядома, што эпоха барока дала сусветнай цывілізацыі помнікі эпохальнага значэння ва ўсіх відах мастацтва і на доўга вызначала шляхі яго далейшага развіцця. Але вывучэнне гэтага перыяду таксама не прадугледжана праграмай. Гэтак жа непаважна абышліся з гісторыяй культуры Расіі, а таксама з гісторыяй культуры Усходу, якая дала сусветнай цывілізацыі помнікі не меншага значэння, чым еўрапейскія. Мы прывялі ў якасці прыкладаў толькі некалькі фактаў, а іх мноства.

Яшчэ адным істотным недахопам праграмы СМК з'яўляецца тое, што ў ёй няма матэрыялу, прысвечанага беларускай нацыянальнай культуры. Раённае, якое прапануе Міністэрства асветы БССР, сапраўды саламонава, укладзі ў экзэмпляры праграмы, якая дазваляе ў школе, лісткі з тэкстам, прысвечаным гісторыі культуры Беларусі. Маўляў, гэта дае магчымасць настаўніку самастойна прымаць рашэнні, уключаць беларускі матэрыял у свае ўрокі. Такі падыход ні што іншае, як дыскрэдытацыя добрага пачынення, чарговы доказ таго, што нацыянальная культура — гэта нешта другараднае, з ёю кожны вольны паступаць, як яму ўздумаецца. Да чаго гэта прыводзіць, ведае кожны. Толькі распрацоўка самастойнай праграмы СМК з улікам нацыянальных асаблівасцей рэспублікі, прыцягненне да гэтай важнай справы педагогаў-практыкаў, мастацтвазнаўцаў, гісторыкаў змога выправіць становішча не толькі з самім курсам, але і дапаможа ў вырашэнні іншых праблем адрджэння інтарэсу да нацыянальнай мастацкай культуры.

Ёсць сэнс перагледзець і тэрмін увядзення новага курса і пачаць яго выкладаць не з 8-га класа, а значна раней, скажам, з 5-га ці нават 4-га.

Неад'емнай часткай курса павінен быць падручнік, ілюстрацыйны і фанаматэрыял, нарэшце, метадычныя распрацоўкі. На жаль, выдавецтва рэспублікі даюць адназначны адказ на пытанне, колькі часу опатрэбіцца на выданне падручнікаў — многа і вельмі многа.

Б. ЛАЗУКА,
старшы выкладчык
Віцебскага педагагічнага
інстытута, мастацтвазнавец,
Л. БАЗАН,
настаўніца СМК 15 ЦШ
г. Віцебска, аспірант
ІМЭФ АН БССР.

Д. С. Я здаўна памятаю рамантычна-ўзніслыя радкі паэта Кляшторнага:

Раніца...
Сонца з-за ўзгоркаў не выйшла
У росах свой твар паласкаць.
Шэпчаць калослімі ўзвышшы,
Пахне расой сенажаць.
Гай апушыўся туманам,
Гай заглядзеўся увысь,
Иудрамі лісцяў з курганаў
У прозалаць возера звяс...

Т. К. Гэтыя радкі майго бацькі я ўпершыню пачула ад яго яшчэ ў дзяцінстве. Да восені 1936 года мы жылі ў Мінску ў доме па Магілёўскай шашы. У нашу кватэру часта заходзілі паэты Максім Лужанін, Уладзімір Хадыка, Уладзімір Дубоўка, Аляксей Пальчэўскі, Станіслаў Шушкевіч, Пятро Глебка, Пятрусь Броўка. У невялічкім пакойчыку было ўтульна і ўсім хапала месца. Сябры чыталі свае новыя вер-

дзе ў клубе вісеў плакат «Жыць стала лепей, жыць стала веселей. І. Сталін». І вось ён дапісаў літару «у». Атрымалася: жыць стала лепей, веселей Сталіну... Многае мне расказваў бацька, якога таксама арыштавалі ў той час... Той 37-мы застаўся назаўсёды глыбокай ранай у мамі і нашым жыцці, у жыцці нашых родных...

Т. К. Многае з тых дзён я ведаю па расказах маці. Восеньскай ноччу 1936-га, калі ўсе ўжо спалі, у дзверы моцна пастукалі. На пытанне бацькі «Хто?» пачуўся адказ «НКУС!» У невялічку прыхожую ўвайшлі тры вайскоўцы. Адзін з іх прад'явіў ордэр на арышт. У кватэры пачаўся вобвыск. Разам з кніжкам Кляшторнага ляцелі ў мех паэтчыныя зборнікі Звонака, Хадыкі, Астапенкі.

Т. К. Але і следчыя былі розныя... Маці ўдалося праз знаёмага следчага дабіцца сустрэчы з бацькам, узяла яна з сабой і мяне.

Д. С. Гэта рэдкі выпадак у гады рэпрэсій, бо як правіла арыштаваныя з роднымі больш убачыцца ўжо ніколі не маглі...

Т. К. Што ж, гэта шчаслівае выключэнне. Мы ўбачыліся... Твар бацькі быў худы і ў кровападцёках, з сінякамі, дзёргалася адно вока. На вопратцы ніводнага гузіка, на чаравіках не было шнуркоў. Маці запыталася: «З кім ты біўся?» У адказ пачула: «Не хвалюся, я ні з кім не біўся, але ведай, што ворагам Савецкай улады я не быў і ніколі ім не стану...» Ён параіў маці прадаць яго новы касцюм і гадзіннік, бо ведаў, што грошай дома даўно няма.

Т. К. У вінаватасць яго яна ніколі не верыла. І перад самай смерцю даведлася, што Кляшторны рэабілітаваны.

Д. С. XX з'езд адкрыў вочы на многія трагічныя з'явы ў нашай краіне, але ж потым былі доўгія гады застою. І толькі цяпер мы даведваемся пра ўсю глыбіню трагедыі народа, адным з прадстаўнікоў якога быў і наш рэпрэсіраваны бацька.

Т. К. Многія гады я хацела даведацца пра лёс бацькі пасля арышту. Куды толькі ні пісала, куды толькі ні звярталася. І вось нарэшце атрымала дакумент, пазначаны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР ад 14 чэрвеня 1988 года... Там паведамляецца, што Кляшторны Фёдар Фёдаравіч, 1903 года нараджэння, ураджэнец вёскі Парэчча Лепельскага раёна БССР, пісьменнік, быў неабгрунтавана асуджаны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР 29 кастрычніка 1937 года ў горадзе Мінску па фальшывым абвінавачванні ва ўдзеі ў антысавецкай нацыяналістычнай тэрарыстычнай арганізацыі і прыгавораны да расстрэлу. Па дадзеных, якія маюцца, прыгавор прыведзены ў выкананне 30-га кастрычніка 1937 года ў г. Мінску. Дакладна ўстанавіць месца захавання Кляшторнага Ф. Ф. на жаль, у сапраўдны момант немагчыма, бо тады месцы захавання асуджаных да расстрэлу не фіксаваліся. Пісалася там таксама, што данос на Кляшторнага Ф. Ф. не было. Яго справа была сфальсіфікавана работнікамі НКУС БССР. 8-га чэрвеня 1958 года Кляшторны Ф. Ф. быў пасмяротна рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР.

Д. С. Цяжка і балюча было чытаць такі дакумент...

Т. К. Я плачу кожны раз, калі чытаю...

Д. С. У шотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» быў надрукаваны хвалючы матэрыял «Курапаты — дарога смерці». Нядаўна Беларускае тэлебачанне перадало тэлерэпартаж з мясцін, дзе пахаваны расстраляныя ахвяры сталінізму.

Т. К. Я ўпэўнена, што там ляжыць і мой бацька...

Д. С. Нядаўна Палітбюро ЦК КПСС прыняло пастанову аб стварэнні помніка загінуўшым ахвярам сталінізму. Помнік будзе ўзведзены ў Маскве.

Т. К. Я лічу, што такія помнікі — няхай сабе і меншыя па памерах — трэба ўзвесці ў розных месцах. Адзін з іх павінен стаяць і ў Курапатах, каб сюды маглі прыходзіць людзі, пакланіцца сваім родным, блізкім. Намітыгу, які адбыўся ў Курапатах, разам з іншымі была і я.

Д. С. Вы расказвалі мне, што ў вас нарадзіліся вершаваныя радкі, прысвечаныя памяці бацькі, памяці ўсіх, хто тут загінуў.

Т. К. Так, магу прачытаць:

У бары, абветраным вясно,
Белыя падснежнікі цвітуць.
Курапаты — месца майго болю.
Смутку, што да снону
не прайдуць.

Тут даўно нявінныя ахвяры
Сталінізму чорнага ляжаць —
Абарыны надзеі, мары,
Толькі праўду нельга
расстраляць.

Трыццаць сёмы ўсё жыццё
красдзецца
Чорным ценом па маіх слядах.
І страляе ў бацьнавае сэрца,
Маці знічжае ў лагерах...

Праўду ў Курапатах не схавалі,
Не спаліць яе і не забіць.
Каб карэнні зла не прарасталі,
Мы ўсё гэта мусім не забіць.

Д. С. Народ не забудзе. А ў Курапатах, верыцца, устане помнік, які будзе напамінаць кожнаму пра вялікую трагедыю, што адбылася ў гады сталінізму, будзе напамінаць пра тых, хто нявінна загінуў, і сярод іх паэт Тодар Кляшторны, у лёсе якога адбіўся лёс народа.

Хто нявінна загінуў...

Давід СІМАНОВІЧ гутарыць з Тадзіянай КЛЯШТОРНАЙ

шы, раіліся, спрачаліся, часам вялі сапраўдныя літаратурныя дыскусіі. Мне, шасцігадовай дзяўчыныцы, сустрэчы з бацькавымі сябрамі прыносілі асабліваю радасць і цікавасць; тым больш што бацька дазваляў садзіцца да яго на калені і я, седзячы ў бацькавых абдымаках, мела магчымасць усё слухаць. Асабліва спадабалася мне слухаць вершы. Потым я хутка засынала і мяне адносілі ў ложка. Маці жартавала: «Ізноў ваша чараўніца-паэзія закалыхала дачку...»

Д. С. Мы з вамі аднаго пакалення. Многае бачылі дзіцячымі вачыма, многас, вядома, не разумелі. Але нам, як і ўсім, у той даваенны час хапала радасці і смутку, шчаслівых дзён і горкіх. Цяжка нават вызначыць, чаго было больш. Хоць у нашым дзіцячым успрыманні жыцця, пэўна, нам здавалася, што радаснага больш. Ды і песні будзёрыя гучалі, і барабаны білі, быццам заглушаючы ўсё жудаснае, што адбывалася ў краіне і пра што мы да нейкай пары проста не ведалі і ведаць не маглі.

Т. К. Да нейкага часу ў мамі дзяцінства было больш светлага. І я часта ўспамінаю тую шчаслівую бязвоблачныя дні.

Д. С. Але на парозе стаяў ужо страшэнны 37-ы... І нехта ж гэта разумеў, нехта адчуваў... Зразумела, не мы, хлапчкі і дзяўчынікі. Але дарослыя нешта ведалі, пра нешта чулі, гаварылі... Праўда, па вершах Кляшторнага і яго сяброў гэта не адчуваецца. Ды і адчувацца не магло. Нават, калі б яны напісалі, ніхто б не надрукаваў ды і паглядзелі б на іх як на нейкіх вар'ятаў, на варожых наймітаў. Восіп Мандэльштам напісаў «пра вусатага» — і яго тут жа спасцігла кара... Мне расказваў вядомы беларускі крытык Рыгор Бярозкін, што з ім разам сядзеў у турме чалавек, якога арыштавалі з-за адной літары...

Т. К. Літары?

Д. С. Ну, вядома, гэтая літара зусім змяніла сэнс... Не-

Бацька суцяшаў маці, якая плакала: «Суपाкойся, гэта нейкая памылка, разбярэцца — і я вярнуся дамоў»... Але вярнуцца дамоў яму не прыйшлося...

Д. С. Сёння ўжо добра вядома, як у следчых органах узнікала справа «ворагаў Савецкай улады», «шпіёнаў», «контррэвалюцыйнаў». Ці ведаеце вы, што канкрэтна інкрывінавалі паэту Тодару Кляшторнаму?

Т. К. Бацьку было прад'яўлена абвінавачванне, што ён удзельнічаў у антысавецкай нацыяналістычнай тэрарыстычнай арганізацыі і таму з'яўляецца «ворагам народа».

Д. С. Такія абвінавачванні былі прад'яўлены і іншым вядомым беларускім пісьменнікам. І ад іх дабіваліся прызнанняў у тым, чаго яны не рабілі...

Т. К. На допытах, якія часцей за ўсё вяліся ноччу, адзін следчы змяняў другога, і Кляшторны праходзіў праз здзекі, пабоі і катаванні кожнага з іх. Што толькі не рабілі нкуснікі, саджалі на салёную ваду, некалькі разоў кідалі ў карцёр, каб паэт падпісаўся, што ён «вораг народа».

Д. С. Многія не вытрымлівалі. Але мы сёння не ставім ім гэта ў віну... Яны падпісвалі паказанні, якіх не давалі, якія за іх прыдумвалі следчыя. Майму бацьку, напрыклад, прад'явілі абвінавачванне, што ён — «шпіён», не памятаю там ужо які — англійскі, французскі ці японскі. Ён удзельнічаў у першай сусветнай вайне, трапіў у палон. І праз многа год, можа, гэта паслужыла адной з прычын арышту: быў у палоне за мяжой, значыць, там завёў сувязі, атрымаў заданне... Бацьку пашанцавала: яго вызвалілі яшчэ тады, перад вайной. Ён расказваў, якімі сродкамі следчыя дабіваліся прызнання. У мяне сэрца аблівалася крывёю, калі я слухаў пра гэтыя «метады», пра «следчыя эксперыменты»...

Д. С. Мы амаль не гаворым пра гэта, не задумваемся, што заставаліся семі арыштаваных, трэба было жыць, карміць дзяцей...

Т. К. «Я збіраюся напісаць пісьмо Сталіну наконт цябе», — сказала маці на развітанне.

Д. С. Напісала? Мая маці, помню, адправіла пісьмо Вышынскаму. І нават прыбыла паштоўка ў адказ, маўляў, разбярэцца і вырашаць.

Т. К. І мая напісала. Але Сталін быў глухі і сляпы да такіх пісьмаў.

Д. С. Ён атрымліваў іх, пэўна, тысячамі і нават не чытаў, а хутчэй за ўсё іх яму і не перадавалі...

Доўгі час лічылася, што Сталін наогул нічога не ведаў пра арышты і рэпрэсіі. І толькі цяпер падтверджана: усё ведаў «вялікі правадыр і бацька народаў»... Ведаў і «паклапаціўся» не толькі пра арыштаваных, але і пра іх сем'і... І лёс іх быў таксама падобны... Што сталася з вашай маці, з дзецьмі?

Т. К. У хуткім часе ў маці нарадзілася трэцяя дачка. А праз чатыры месяцы яе арыштавалі як жонку «ворага народа». І разам з грудным дзіцем саслалі ў Акмолінскі карлагер. Там дзяўчынка жыла ў баракі на нарах разам з маці. Пасля яе таксама, як і нас, старэйшых дачок Кляшторнага ўладкавалі ў дзіцячы дом. А маці пакутавала там разам з іншымі жонкамі «ворагаў народа» доўгія дзесяць гадоў. Адбываючы пакутныя і цяжкія гады ссылкі, маці і яе сяброўкі яшчэ не ведалі, што ўсе яны — ўжо ўдоўвы... У гэтыя лагеры ссылаліся жонкі і дарослыя дзеці расстраляных «ворагаў народа». У 1954 маці была вызвалена з лагера, вярнулася ў Мінск, жыла на прыватнай кватэры, потым атрымала невялічкі пакойчык. Пра бацькаву літаратурную спадчыну паклапаціцца не паспела. З надарваным здароўем яна праз некалькі гадоў памерла.

Д. С. Ці паспела яна хоць бы даведацца пра невінаватасць свайго мужа?

Вішнем!

Споўнілася 60 гадоў пісьменніцы Ірыне Клімашэўскай. Праўленне Саюза пісьменнікаў БССР павіншавала яе з юбілеем, пажадаўшы новых твораў, новых здзяйсненняў.

Споўнілася 70 гадоў пісьменніку Міхасю Пянкурату. Праўленне Саюза пісьменнікаў БССР накіравала яму прывітальны адрас з пажаданнем добрага здароўя і плёну на творчай ніве.

Супрацоўнікі «ЛіМа» таксама зычаць юбілярам усяго найлепшага ў жыцці, новых творчых набыткаў.

«СЯРДЗІТЫ» БАРАДУЛІН

«Сацыяльны заказ» на ваяўнічае вострае слова не здымаецца з парадку дня: на задмыленых шчоках нашага працоўнага бяссонна ўчэпіста кусціца замшэлае шчацінне застоўных гадоў — і асялку голаснасці і дэмакратыі лшчэ нямаю даядзецца «правіць» лязо нашых баен і фельетонаў, памфлетаў і эпіграм, — так заўважае Генадзь Бураўнін у артыкуле «Сярдзіты Барадулін». Чаму такая дзіўная назва? Ды таму, што артыкул гэты з'яўляецца прадмовай да зборніку Рыгора Барадуліна «Бервенізацыя», які толькі што выйшаў у «Бібліятэцы «Вожыка». А якая ж сатыра можа быць без «едлівасці, гнеўнасці і сярдзітасці? Тым больш, калі за прыбрэцца сам Р. Барадулін!

Наколькі выкрывальны пафас яго твораў, чытачы «ЛіМа» даўно маглі пераканацца. Тым больш і вершы, які даў назву вожыкаўскай кніжцы, упершыню быў надрукаваны ў шотыднёвіку. Дасталася «на арэхі» сучасным чыноўнікам, бюракратам усіх масцей: «Ідзе урбанізацыя ў наступ зноў! І зноў, а ўслед бервенізацыя паважных устаноў. Абуй руку пальчатнаю, разуй — усё адно, пагрунайся — з пячатнаю сустрэне бервяно». І не толькі ў гэтым творы, а і ў іншых — «Адзінка», «Няўлоўны бумеранг»...

Не абыходзіць Р. Барадулін сваёй увагай і «кватарантау на зямлі», якія аднаго хочучы, каб менш працаваць («Час!»), выкрывае раскрадальніца сацыялістычнай уласнасці («Несуны»), кпіць з гора-мемуарыстаў («Этапная памяць») Увайшлі ў зборнік і вершы, гумарэскі на іншыя тэмы. Але пра што б ні пісаў Р. Барадулін, яго почырк пазнаеш адроз. Як сназаў той жа Г. Бураўнін, «барадулінскія ўмельства і вынаходлівасць, віртуознасць і неўтаймоўнасць» прыходзяцца дарэчы.

А. Кунцэвіч.

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ

Той, хто ўзяўся б пазнаёміцца з майё «Нью-йоркскімі сірэнай», у прыватнасці з яе другой часткай, прысвечанай сесіі Генеральнай Асамблеі ААН, мог бы заўважыць, што там зусім мала сказана пра Кітай, дакладней — пра пазіцыю, пра выступленні на сесіі кітайскай дэлегацыі. Аўтар тым больш заўважае і ўсве-

адпаведныя ўражанні ў сваіх нататках. Выказваў з засмучэннем, са шкадаваннем, што такое адбываецца, што такі, яўна не міралюбны характар набылі адносіны паміж дзвюма вялікімі краінамі-суседзямі. Расказваючы пра гасцёўніцтва ў кітайскім пасольстве (разам з іншымі ўдзельнікамі міжнароднага форуму былі запрошаны на традыцыйны дыпламатычны прыём і савецкія дэлегаты), я

адпаведным настроі пакідалі прыём. «До сви-да-ни-я», — нараспеў, са сваім акцэнтам гаварылі нам на развітанне гаспадары пры выхадзе. «Спасибо, до свидания», — адказвалі мы ў сваю чаргу і ўжо за парогам давалі мысленна: «Да пабачэння, да новых сустрэч, да новых, лепшых часоў у нашых адносінах!». Нічога, што гэтыя радкі, гэты кітайскі раздзел не ўвай-

Кітая («Як сустракалі? Як да нас адносяцца?»).

Сустракалі добра. Памылкі выпраўляюцца. Ва ўзаемадзячыннях паміж дзвюма сацыялістычнымі краінамі зноў бяруць верх «далёкія думы».

Не кажучы ўжо пра дыпламатыю народную, пра той «вышэйшы ўзровень», на якім сустракаецца чалавек з чалавекам. У час адной сустрэчы мяне напрасілі прачытаць які-небудзь верш — каб мець уяўленне, як гучыць беларускае вершаванае слова. Я прачытаў радкі з напісанай дваццаць гадоў назад «Размовы з Ду Фу»:

Вось так размову мы з Ду Фу
вёл. Не падзялялі нас ні дзесяць
тысяч лі, ні сотні год, ні розніца
між мовамі, ні сцены (як старыя, так
і новыя). Быў мне Ду Фу — як самы
блізкі друг. Вітаў над намі чалавечы дух.
Як брат, са мною гаварыў
Ду Фу...
...Чытаў я кнігу, за страфой
страфу...

У выпадку з вершам — размова ўмоўная. Ды і над рэальнымі нашымі сустрэчамі і размовамі таксама, калі гаварыць абразна, вітаў чалавечы дух, дух увагі, добразычлівасці, цеплыні. З першай і да апошняй сустрэчы, ад першага прывітальнага «нінь хао» («добра дзень») да апошняга развітальнага «цэй чэ» («да пабачэння»). Нас шчодро частавалі (кітайская кухня — тема для асобнай ады), нам ахвотна, з нямай доляй патрыятычнай гордасці паказвалі свае помнікі, нам цяплява, з уменнем выслухоўваць расказвалі, адказвалі на нашыя пытанні. Наогул, праграма знаходжання была складзена так, каб мы мелі магчымасць убачыць і пачуць як мага больш, каб была выкарыстана з карысцю кожная гадзіна. І ажыццёлена была гэтая праграма — яшчэ раз аддаю належнае гаспадарам — найлепшым чынам: ніякіх накладак, ні малейшага зрыву, а тым больш якога-небудзь эксцэсу. Калі і здаралася якое парушэнне, дык толькі з боку гасцей (нехта спазніўся, нехта не так зразумеў і г. д.).

Высокую культуру сервісу і пунктуальнасць мы ўсё звязваем з той ці іншай еўрапейскай краінай. Дык вось мушу сказаць, што амаль ідэальны варыянт сустрэчы гасцей і арганізацыі паездкі я назіраў на працягу двух тыдняў у Кітаі. Падобна, што ў гэтай дзелавітасці, у скрупулёзным выкананні пэўнай праграмы працяглася і адна з нацыянальных рыс народа.

Была афіцыйная праграма, быў пратакол, але было, у дадатак, і яшчэ нешта — вельмі важнае, вельмі істотнае, вельмі дарагое: асабістыя адносіны, асабіста ініцыятыва гаспадароў, якія працягваліся на працягу паездкі — у слове, у дэталі, у жэсце. Гэта не магло не радаваць, не акрыляць нашу веру ў агульнае будучае двух народаў.

Дэлегацыю складалі тры чалавекі — сакратар праўлення СП СССР, член рэдкалегіі часопіса «Знамя» Юрый Чарнічэнка, намеснік галоўнага рэдактара «Літаратурнай газеты» Аркадзь Удальцоў і аўтар гэтых радкоў. У нашу місію ўваходзіла прадстаўляць літаратурныя выданні краіны. І, адпаведна, нас прымалі, апекавалі нас літаратары, супрацоўнікі літаратурных газет і часопісаў КНР. Адпаведны характар мелі і нашыя размовы, іх тэматычны круггляд. Закраналася шырокае кола пытанняў — ад становішча з цензурай да ролі літаратуры і літаратурных выданняў у перабудове. Павінен сказаць, што нашы кітайскія калегі з вялікай цікавасцю (і, удакладна, зацікаўленасцю) сочаць за грамадска-палітычным і літаратурным жыццём у Савецкім Саюзе, працягваюць тут незвычайна і чуйнасць, і дасведчанасць, і разуменне.

Вокладкі свежых нумароў часопісаў.

Здымак на памяць разам з гасціннымі гаспадарамі. Злева направа: прадстаўнік СП Кітая Шце Суцзуан, намеснік галоўнага рэдактара газеты «Вэньбао» («Літаратура і мастацтва»), прафесар у Тайчжані і перакладчыца, супрацоўніца пекінскага Інстытута сусветнай літаратуры Лі Мэн.

Паколькі ў дэлегацыі быў прадстаўнік беларускай пісьменніцкай арганізацыі, то, натуральна, заходзіла размова і пра нашы беларускія літаратурныя справы, пра беларуска-кітайскія літаратурныя сувязі. У прыватнасці, прыемны момант выпаў на маю долю ў час сустрэчы з супрацоўнікамі пекінскага Інстытута сусветнай літаратуры. Калі мне было дадзена слова, я спачатку прадэманстравалі тэму, узнятую Ю. Чарнічэнкам і А. Удальцоўм, потым сказаў, што хацеў бы даць некалькі слоў пра сённяшні дзень беларускай літаратуры. І тут устаў адзін з удзельнікаў сустрэчы, перакладчык і мастак, галоўны рэдактар часопіса «Сусветная літаратура» (на кітайскай мове) Гао Ман і звярнуўся да мяне: «Вы можаце адпачыць, я сам раскажу». І ён здорава дапамог мне. Ён пачаў называць імёны — Мележа, Быкава, Танка, Адамовіч, Панчанкі, Алексіевіч, Шамякіна, раскажаў пра новыя пераклады з беларускай (тут ужо нават паспелі перакласці апоўвесьць «У тумане» В. Быкава), пра планы часопіса ў дачыненні да нашай прозы і паэзіі...

Потым Гао Ман, энергічны, таварыскі, жыццязадасны чалавек, раскажаў мне яшчэ — у час ужо другой сустрэчы, — што добра памятае свае гутаркі з Максімам Танкам, калі той прыязджаў у пяцідзсятых гадах у Кітай, гаварыў пра свае пераклады з танкаўскай паэзіі. Падзяліўся яшчэ, што цікавіцца як мастак і нашым беларускім жыццём. Пад яго рэдакцыяй выдадзены ў Пекіне альбом ілюстрацый савецкіх мастакоў-графікаў, у якім змешчаны і рэпрадукцыі карцін нашага Георгія Паплаўскага. Творчасці гэтага мастака Гао Ман прысвяціў і спецыяльны артыкул, змешчаны ў часопісе «Савецкая літаратура» (на кітайскай мове). «Хацеў бы наведць Беларусь, — прызнаўся мне на развітанне Гао Ман. — Гэ Бао-

(Заканчэнне на стар. 14—15).

Анатоль ВЯРЦІНСКІ

«ПЕРАБУДОВА НАША І ВАША...»

З КІТАЙСКАГА БЛАКНОТА

дамляе адсутнасць такога раздзела. А між тым такі раздзел быў напісаны і ўключаны ў рукапіс. І быў ацэнены рэцэнзентам станоўча, як адзін з лепшых. Толькі потым, пасля пэўных разваг і ўзаемага ўзгаднення паміж аўтарам, рэцэнзентам і выдавецкім рэдактарам, ён быў зняты. З палітычна-дыпламатычных меркаванняў. Справа ў тым, што ў выступленнях кітайскіх дыпламатаў, у прыватнасці кіраўніка дэлегацыі, міністра замежных спраў КНР гучала, як правіла, рэзкая крытыка ў адрас нашай краіны, мы ў іх праходзілі па разраду «гегеманістаў», «сацыял-імперыялістаў», «экспансіяністаў» і г. д., і я выказваў

пісаў: «І мне сумна падумалася пра здрадлівасць лёсу, падумалася пра тое, што маладоць майго пакалення спала ў часе з утварэннем КНР, з яе першымі поспехамі на шляху сацыялістычнай перабудовы, з паведамленнямі газет аб барацьбе Савецкага Саюза і іншых сацыялістычных краін за выгнанне з ААН чанкайшчыста і прыняцце ў яе маладой Кітайскай рэспублікі, з шырока папулярнымі, узніслымі песнямі аб савецка-кітайскай дружбе, нахталі: «Москва — Пекін, Москва — Пекін! Ідуць, ідуць вперед народы...». Падумалася пра ўсё гэта ў шуме разнамоўнага застолля. Шкада стала той добрай песеннай дружбы. У

шоў у кнігу. Усё да лепшага. Галоўнае, што добрыя пажаданні нашы збываюцца. Што сказаў з гэтай нагоды Канфуцый? «Толькі тая — памылка, што не выпраўляецца». І яшчэ: «Калі не ведаюць далёкіх дум, то не пазбягаюць блізкіх засмучэнняў». Гэтую мудрасць можна аднесці і да спраў міжнародных, да сферы вялікай палітыкі.

СВЕДЧУ: АДНОСІНЫ НАЛАДЖВАЮЦА

Адказваю так адразу на адно з першых пытанняў, якія мне задавалі пасля вяртання з

На адной з вуліц Пекіна. Веласіпедыстам — зялёнае святло.

Сялянін з дзецьмі. У вёсцы пад Шанхаем.

ГРЭШНІ, кніг ленинградскага пісьменніка Аляксея Ляонава я не чытаў. Толькі з паказанняў на судзе аднаго са сведкаў даведаўся, што яны, аказваецца, прасякнуты глыбокай гуманістычнай ідэяй. І гэты, і некаторыя іншыя сведкі характарызувалі Аляксея Данілавіча як добрага, спагадлівага чалавека, які і мухі не пакрыўдзіць.

12 сакавіка гэтага года Аляксей Ляонаў, які адпачываў у пісьменніцкім ДOME творчасці «Іслач» пад Мінскам, а палове сёмай гадзіны вечара забіў, даруйце за натуралізм, зарэзаў чалавека, з якім да той страшнай хвіліны фактычна не быў знаёмы, ніколі дагэтуль не вымавіў з ім і паўслова...

У сваю перадсмяротную хвіліну рабочы мінскага завода «Ударнік» Аляксандр Якаўлевіч Чорны, які па прафсаюзнай пуцёўцы таксама адпачываў у «Іслачы» і павінен быў ужо заўтра ехаць дахаты, наўрад ці паспеў разгледзець невысокага лысаватага чалавека з барадой, што раптам з'явіўся ў катэджы і, дыхнуўшы на яго перагарам, спытаў: «Ты чаму пакрыўдзіў майго сябра Аляксандра?» Чорны паціснуў плячымі і нічога не адказаў, тады незнаёмец са словамі: «Ты, відаць, хочаш памерці», выхапіў з кішэні скальпель і ўсадзіў яго яму ў грудзі. Праз некалькі мінут А. Чорны сканаў.

Ударыўшы чалавека скальпелем, Ляонаў кінуўся да дзвярэй. За ім — Алесь Крыга, з якім яны разам суды ўвайшлі і які, паказаўшы ў бок Чорнага, што глядзеў тэлевізар, і вымавіўшы: «Вось каго я ненавіджу», сеў убаку на канапу, чакаючы, відаць, развязкі...

Калі слухаў у Мінскім абласным судзе, дзе ішоў працэс аб забойстве ў «Іслачы», абвінавачвае заключэнне, паказанні сведкаў, падсуднага, усё, што адбылося там, здавалася напачатку нечым ірэальным, нейкай жудаснай фантамагорыяй. У перапынку інтэлігентная, так сказаць, частка публікі абменьвалася гэтакімі рэплікамі: «Ах, гэта дастаеўшчына», ці «Такое, мілая, можна прачытаць толькі ў Кафкі».

Не трэба, відаць, трывожыць цені вялікіх. Тым больш, я ў гэтым упэўнены, у дадзеным выпадку мы сутыкнуліся не з нейкімі моцнымі страсцямі, су-

тыкнуліся са звычайным хамствам, пачварнасцю, цёмнымі інстынктамі, п'янін, усёдазвольнасцю.

...Я не ведаю, што гаварылі А. Чорнаму ў прафкоме завода, калі ўручалі яму пуцёўку ў «Іслач». Мо сказалі: «Паязджай, Аляксандр Якаўлевіч, будзе табе цікава, людзі ж там адпа-

пачываць, а працаваць, пісаць творы.

...**К**РЫГУ Чорны не спадабаўся літаральна з першага позірку. Не спадабалася, акрамя ўсяго іншага, што ён амаль увесь час маўчыць, не заўважае, а хутчэй проста ігнаруе яго, Крыгавы,

Бедны А. Чорны, не адзін раз давялося яму быць у звычайных дамах адпачынку, але, бачыце, добра, смачна паеў толькі ў пісьменнікаў... І не мог, разумею, не падзяліцца такім назіраннем, у якім, мабыць, прагучала і дрэнна схаванае здзіўленне.

З таго дня Крыга зусім рас-

вісеў мат-перамат. Нарэшце, той усё-такі не вытрымаў. Падняўся, і вымавіўшы: «Усё, больш цярэць нельга, пайду да адміністрацара», накіраваўся да выхаду. Праз хвіліну ўскочыў Крыга і пабег наўздагон. Ніхто са сведкаў не ведае, што паміж імі адбылося па дарозе, але неўзабаве Крыга вярнуўся з «ліхтаром» пад вокам і рассячаным брывом. Праз хвіліну з'явіўся Чорны і, сеўшы за стол, пачаў моўчкі есці.

Далей падзеі разгортваліся наступным чынам. Пасля абеду Крыга, Ляонаў і двое іх хаўруснікаў працягвалі п'янку. На пытанне судзі, колькі было выпіта, Крыга адказаў, што чацвёра яны выпілі чатыры бутэлькі гарэлкі.

Тады Крыга і паскардзіўся Ляонаву на Чорнага, што той даў яму па фізіяноміі. Вядома ж, усё абурэнне. Сталі пісаць калектыўную скаргу на імя дырэктара Дома творчасці. Але хоць інтэлектуальныя сілы былі магутнейшыя — з чатырох прысутных тры члены Саюза пісьменнікаў СССР, справа не заладзілася. На судзе ні падсудны Ляонаў, ні сведка Крыга ніяк не маглі ўспомніць, хто з іх трымаў у руках пяро, а хто дыктаваў. Успомнілі толькі, як нехта зайшоў да іх у пакой і нагадаў, што сёння праце саўна. Пайшлі туды. Сведка лезенчык на судзе раскажаў, што яму прыйшлося падымаць з падлогі п'янага Ляонава, які некалькі разоў падаў, і што «канфіскаваў» у кампаніі кністру з півам.

Недзе пасля шасці вечара Крыга і Ляонаў выйшлі з лазні і пакрочылі міма катэджаў, дзе жылі адпачываючыя. Каля аднаго з іх Крыга спыніўся, сказаў: «Вось тут і жыве той Чорны, што мяне ўдарыў» і пацягнуў на сябе дзверы...

Што адбылося праз хвіліну, чытач ужо ведае. Даламо, што смяротна паранены Чорны знайшоў яшчэ сілы ўстаць з крэсла, выйсці на вуліцу і накіравацца ў галоўны корпус, дзе знаходзіўся медпункт. У вестыбулі ён упаў непрытомны. Медсястра і нехта з адпачываючых пачалі яму масіраваць грудзі, мяркуючы, што ў чалавека сардэчны прыступ. На момант ён апрытомнеў, вымавіў: «Я хачу памерці...» І памёр. Што азначалі гэтыя словы ў вуснах увогуле нестарага яшчэ, моцнага і, як казалі сведкі, жыц-

Этыка, мараль, права

Горкі ўрок

Што адбылося ў ДOME творчасці «ІСЛАЧ»

чываюць вунь якія — пісьменнікі!»

У абедзеннай зале Чорнага пасадзілі за стол адразу з трыма літаратарамі: Вячаславам Дашкевічам, Сямёнам Дорскім і Алесем Крыгай.

В. Дашкевіч і С. Дорскі паказалі на судзе, што Чорны быў надзвычай сціплым, далікатным, цнатлівым чалавекам. Ён ніколі не ўмешваўся ў гаворку за сталом, толькі ўважліва слухаў, пра што гаварылі яго суседзі. Разумеў, відаць, што нельга ўпускаць такога выпадку, калі яшчэ давядзецца пачуць столькі мудрых рэчаў... Іранірую? Але жыццёвага вопыту ў Чорнага было, відаць, больш, чым у каго за сталом. Франтавік, пасля вайны кадравы рабочы, на заводзе «Ударнік» прапрацаваў каля сарака гадоў. Толькі цяпер выбраўся на пенсію. Там, у «Іслачы», ён нікому пра сваё жыццё не раскажаў. Відаць, лічыў, што не варта з-за такіх дробязей аднімаць у паважаных людзей час. Тым больш, ён ведаў з іх раскажаў, што яны прыехалі сюды не ад-

кпіны. Нават ніяк не адрагавіў, калі той пачаў груба яму «тыкаць», хоць Чорны быў старэйшы за Крыгу гадоў на дваццаць.

Аднойчы Аляксандр Якаўлевіч пажартаваў: «Тут, у ДOME творчасці, кормяць, як на забой, трэба будзе пахваліцца ў Мінску знаёмым». Крыга аж усхаліўся. Абклаўшы Чорнага маціокамі, іншымі абразлівымі словамі, ён катэгарычна заявіў: «Каб я цябе больш тут не бачыў!»

Потым, у судзе, Алесь Крыга скажа, што быў да глыбіні душы абураны жартам Чорнага. «Я яго ўспрыняў як абразу ўсіх пісьменнікаў». «Чаму як абразу? — аніяк не магла зразумець судзі А. Круглікава. — Чалавек сказаў, што яму падабаецца, як у санаторыі кормяць, што ж тут абразлівага?» Крыгу памаўчаўшы, спытала ў Крыгі: «А вы цяпер гэты пачулі?» «Усё роўна, — упарціўся ён, пралупіўшы міма вусэй апошняе пытанне судзі, — не ягонаю была справа, як кормяць у дамах творчасці, хай бы сказаў дзякуй, што яго туды пусцілі».

паясаўся. Амаль заўсёды нападзітку, ён пры сустрэчы ў сталойцы пачынаў адразу абражаць пажылага чалавека: «Падонок, баўбес, ты яшчэ тут?» — гучала на ўсю залу. Афіцыянтка, якая абслугоўвала іх столік, раскажала на судзе, што Крыга пры ўсіх гучна загадваў ёй: «Гэтага баўбеса не кармі!»

Дзіўна, але Чорны амаль ніяк не рэагаваў на яго ляянку. Сцісне сківіцы і маўчыць. Чаму маўчаў? Не хацеў ісці на скандал у прысутнасці ўвогуле далёкіх яму па сацыяльным статусе людзей? Адчуваў, не мог не адчуваць, што для гэтай публікі ён чужы? А можа, не мог пераадолець уласцівы кожнаму п'етэт перад самім словам — пісьменнік? Толькі аднойчы, не вытрымаўшы, ціха сказаў: «Калі хто і падонок, дык гэта ты, смаркач».

У сведкаў, якія былі побач з Чорным у «Іслачы», судзі пра сіла ўспомніць да дробязей ракавы дзень 12 сакавіка. Дзень, раскажалі яны, як быццам нічога не адрозніваўся ад іншых. У абед моцна п'яны Крыга зноў пачаў брыдка абражаць Аляксандра Якаўлевіча, — у паветры

«ПЕРАБУДОВА НАША І ВАША...»

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 13).

цзюань у вас нядаўна быў, я яму крышку зайздросчу. Хацеў бы і я глянуць на Нарач, пра якую мне раскажаў Максім Танк...».

І яшчэ адзін штрых: калі я падарыў перакладчыцы Лі Мэн медаль з выявай нашага класіка, яна адразу пазнала: Якуб Колас! Сказала, што ведае, што вывучала ва ўніверсітэце, што чытае Васіля Быкава і некаторыя іншыя беларускія аўтары.

ЖАДАЛІ УЗАЕМНА ПОСПЕХУ...

Мы ім — у іх рэформе, у іх абнаўленні.

Яны нам — у нашай перабудове, у нашым, зноў-такі, абнаўленні.

Прыгадвалася яшчэ адно неўміручае канфуцыянскае выслоўе: «Калі шляхі не аднолькавыя, не складаюць разам планаў».

На паверку атрымлівалася, што шляхі ў нечым істотным аднолькавыя, нягледзячы на спецыфіку, савецкую і кітайскую, і планы складаем разам...

Рэформа. Мадэрнізацыя. Усямернае развіццё грамадскіх прадукцыйных сіл. Перабудова гаспадарчай сістэмы, палітычнай структуры і адпаведна пераўтварэнні ва ўсіх галінах жыцця. Перабудова апарату з мэтай размежавання функцый партыйных і ўрадавых органаў і раздзялення функцый гаспадарчых і адміністрацыйных у кіраванні дзяржаўных органаў прадпрыемствамі (прадпрыемствам даецца самастойнасць). Стварэнне кіраўнічай сістэмы, якая б адрознівалася паўнамоцнай функцыяй, рацыянальнасцю структуры, гнуткасцю і высокай эфектыўнасцю. Пераадоленне бюракратызму. Інстытуалізацыя нізавога грамадскага жыцця з мэтай гарантавання рабочым, сялянам, інтэлігенцыі іх становішча як гаспадароў жыцця. Усталяванне сацыялістычнай прававой сістэмы. Уда-сканальванне міжнацыяналь-

Адзін з самых значных архітэктурных помнікаў краіны — зімовы палац імператара.

ных адносін, свярджэнне раўнапраўя нацыянальных меншасцяў і нацыянальных аўтаномных раёнаў, павагі правоў і звычайных народнасцяў... Гэта — апорныя паняцці, у якіх кітайскія кіраўнікі (і адпаведныя партыйныя і дзяржаўныя дакументы) вызнача-

юць шляхі, задачы і змест абнаўлення жыцця краіны.

І вось што характэрна, што хацелася б адразу зазначыць: прадвызначэнні тут жа рэалізуюцца, планы ператвараюцца ў жыццё. Праграма была, зноў-такі, складзена так, што мы маглі на ўласныя вочы пера-

конвацца ў выніках кітайскай перабудовы, бачыць плён рэформаў, што называецца, у натуре, наяве, атрымліваць звесткі з першых рук, з першых вуснаў. І ў нас не заставалася ніякага сумнення ў тым, што кітайская перабудова (яны больш ужываюць слова «рэформа») ідзе, дзейнічае.

цярадаснага чалавека? Што адбылося ў яго душы за гэтыя некалькі дзён знаходжання ў Доме творчасці, якія змрочныя карціны пранесліся ва ўгасаючым магу? Хто на гэта цяпер адкажа? І яшчэ такая дэталі — назаўтра, 13 сакавіка, калі Аляксандр Якаўлевіч павінен быў вярнуцца дахаты, у яго кватэру пастукаўся міліцыянер і ўручыў сыну паперку, дзе было напісана: «Труп Чорнага А. Я. знаходзіцца...»

Стоп, перавядзём дых...

Не помню, дзе чытаў я расказ аднаго франтавіка, як яму давялося ўпершыню застрэліць ва ўпор варажача салдата і якія душэўныя пакуты перажыў пасля гэтага — моцна нудзіла, не мог есці, спаць. Розумам разумеў, што ідзе вайна, што забіў немца, розумам, а не сэрцам...

У наш мірны, але жорсткі час можна пазбавіць чалавека жыцця без шкадавання, пакут сумлення і д. п. Ляонаў на судзе, дзе прысутнічалі дачка і яна забітага ім чалавека, і не падумаў некалькіх павінавацца перад імі, папрасіць прабачэння. Толькі чулася з лавы падсудных: «Я напісаў, мяне выдалі, на маю кнігу былі стаючыя рэцэнзіі...» Расказваючы пра сябе, паплакаўся суддзі на свой лёс — не адразу прыйшло літаратурнае прызнанне, давялося жыць у інтэрнатах, дваццаць гадоў назад памерла жонка, пакінуўшы яму дваіх дзяцей. Голас падсуднага тут нават здрыжэў. Праўду кажучь, для каторага толькі свая кроў — не вадзіца...

Крыга таксама, даючы на судзе паказанні, заклапочаны быў адным — выкруціцца з гісторыі, у якой ён адыграў такую змрочную ролю. І ён не вымавіў ніводнага слова жалю, спагады да забітага, яго сям'і.

Я слухаў іх і думаў — сапраўды, чалавека нараджае час. Ці не таму застойныя гадзі адгукваюцца зараз рэцыдывам двайной маралі, фальшу, крывадушша, жорсткасці, уседазволенасці, амаральнасці?

...Яшчэ і яшчэ пракручуваю, нібы кінаплёнку, усё пачутае на судзе. Бачу, нібы ўвачавідкі, абедзенную залу Дома творчасці, пісьменнікаў і іх дамадзцаў, што лаважна рассядзваюцца за сталамі, чую мілія

размовы: «А што мы сёння за казалі на абед?» І рантам лаянка, брудная лаянка на ўсю залу. «Зноў п'яны Крыга ўскадзіўся», — чуецца за сталамі.

Многім сведкам суддзя задавала адно і тое ж пытанне, чаму, назіраючы штодня, як Крыга здэкуюцца з чалавека, ніхто не ўмяшаўся, не заклікаў нягодніка да парадку?

Людыя добрыя, як жа мы жывём!

Дарэчы, на адным з адкрытых партыйных сходаў у Саюзе пісьменнікаў, дзе абмяркоўвалася справаздача камісіі, утворанай з нагоды здарэння ў «Іслачы», бадай толькі ў лічаныя выступленнях прагучала абурэнне паводзінамі Крыгі, патрабаванне выключыць яго з Саюза пісьменнікаў. Найчасцей чуліся прамовы, прасякнутыя толькі клопатам аб тым, каб не вынесці смецця з пісьменніцкай хаты. Што ж тычыцца Крыгі, дык у яго нават знайшліся абаронцы, якія заклікалі не спяшацца з аргументамі, маўляў, трэба пачакаць рашэння суда. Быццам не ведалі пра яго паводзіны ў «Іслачы».

Так, аўтарытэт нашага Саюза пісьменнікаў высокі, творчасць многіх беларускіх літаратараў вядома далёка за межамі рэспублікі, краіны, але пайдзі, скажы пра гэта людзям, што некалькі дзён запар запаяўлі судовую залу, дзе слухалася справа Ляонава. Хай іх? Самі за сябе гавораць кнігі? Так. Але на аўтарытэт літаратуры таксама працуе (ці не працуе) і сама асоба пісьменніка-чалавека.

Вось і напрошваецца пытанне, ці не занадта шчодрэ ў нас адорваюць членствам у Саюзе пісьменнікаў? Ці не задавальняюцца пры гэтым толькі фармальным бокам справы — выхадам кніжкі? Але ж прэм'ера кнігі — гэта, відаць, яшчэ не заўсёды прэм'ера асобы самога аўтара, яго духоўнай, чалавечай сталасці. Вось і з'яўляюцца людзі з пісьменніцкімі білетамі ў кішнях, якім хапае пыхі, гіпертрафіраванай ганарлівасці, правінцыяльнага снабізму, але якія пазбаўлены галоўнага — унутранай культуры, інтэлігентнасці, міласэрнасці, любіў да блізкага. Хіба не гэта падштурхнула трагедыю ў «Іслачы»?

Ці будзе яна для нас урокам?

І горкі ўрок — урок.

Р. С.

Пасля арышту А. Ляонаў на працягу месяца праходзіў у стацыянарных умовах судова-псіхіятрычную экспертызу і не быў прызнаны псіхічна хворым чалавекам. Дома, у Ленінградзе ён, дарэчы, ніколі не стаў на псіхіятрычным уліку. Тым не менш, літаральна з першага дня працэсу адвакат Ляонава пачаў націскаць на тое, што яго падабаронны душэўнахворы чалавек. Да такой высновы адвакат падштурхоўваў сваімі пытаннямі і некаторых сведнаў. Вось адзін з такіх прыкладаў. Дае паказанні суду калега Ляонава па Ленінградскай пісьменніцкай арганізацыі Я. Кутузаў. Пытанне да яго адваката: «Ці не заўважалі вы за Ляонавым якія-такія псіхічныя адхіленні?» Той, падумаўшы, адказвае: «Тады я пра гэта не думаў, але цяпер скажу — выступленне Аляксея Данілавіча на адным з апошніх сходаў у нас выклікала неўразуменне — ён быццам забываў аб парадку дня і гаварыў не па сутнасці».

Падумалася тады — нолькі на сваім вяку я сустракаў прамоўцаў, якія гаварылі не па сутнасці, сэнс выступленняў якіх наогул нельга было зразумець. Дык што, усе яны былі вар'яты?

Дарэчы, на працэсе Ляонаў амаль заўсёды карыстаўся сваім правам задаваць пытанні сведкам, і зразумела было, што ён няблага арыентуецца ў абстаноўцы. У сакратара праўлення СП БССР В. Сварцова, які даваў тлумачэнні суду, ён спытаў: «Чаму Дом творчасці запаяўніцца розным народам?», зрабіўшы пры гэтым націск на слова «розым». Пытанне гэтае сведчыла аб маральным абліччы Ляонава, а не аб яго дрэнным псіхічным стане.

Але адвакат яго ўсё-такі ўнёс у суд хадайнасць аб пайторнай судова-псіхіятрычнай экспертызе, якое і было задаволена. На працэсе быў выкліканы эксперт-псіхіятр, які тут жа, у судовай зале, папярэдне ачысціўшы яе ад публікі, аглядаў на працягу паўгадзіны падсуднага і прышоў да высновы, што псіхічны стан Ляонава не дазваляе яму прымаць удзел у судовым працэсе. Павінна быць назначана новая стацыянарная судова-псіхіятрычная экспертыза. Суд з гэтым пагадаўся.

Падвяргаць сумненню думку эксперта мы не будзем. Спецыяліст, ёсць спецыяліст. Хоць, вядома, даўнавата, што на працягу месяца ў псіхіятрычным стацыянары, дзе абследаўся Ляонаў, не маглі знайсці таго, што знойшоў у яго за лічаныя хвіліны псіхіятр у судзе.

Я хачу сказаць пра іншае. Калі новая экспертыза і пацвердзіць, што Ляонаў псіхічна хворы чалавек, няма сумнення, што яго хвароба абстраылася ад пастаянных п'янак у кампаніі Крыгі і іншых «знаёмых» па «Іслачы». Есць такі грубаваты выраз: «Адпіў магіз». Ці не той выпадак? Невыносна шкада толькі, што загінуў ад гэтага нявінны чалавек.

Вось пра ўсё гэта я палічыў патрэбным сказаць чытачам. Думаю, яны зразумеюць, што справа не ў адным Ляонаве.

Міхась ЗАМСКІ.

Часопісы ў верасні

«ПОЛЫМЯ»

Пад рубрыкай «Да 70-годдзя БССР і КПБ» прапануюцца матэрыялы з «круглага стала», які рэдакцыя правяла ў калгасе «40 год Кастрычніка» Іванаўскага раёна — «Не адрывацца ад зямлі» (справаздачу падрыхтаваў В. Шырко).

Часопіс знаёміць з п'есай Я. Купалы «Тутэйшыя» (уступны артыкул А. Сабалеўскага), вершамі М. Танка, Г. Каржанеўскай, Л. Рублеўскай.

У раздзеле «Новыя пераклады» — творы Б. Спрычана (пер. П. Макал).

Сярод іншых матэрыялаў — апавяданні Я. Сіпаева, заканчэнне гісторыка-эпіграфічнага нарыса М. Улашчыка «Вёска Віцкаўшчына», успаміны С. Грахоўскага «Такія сінія снягі», артыкул І. Афанасьева «Палюбіць чалавецтва» (праблемы новага мыслення і новай маралі ў творчасці В. Быкава).

Новыя кнігі рэцэнзуюць М. Ермаловіч («3 друкаванай і рукапіснай спадчыны К. Каліноўскага»), Ф. Яфімаў («Кажане» Р. Баравіковай).

Есць раздзелы «3 рэдакцыйнай пошты» і «Дзядоўнік на Парнасе».

«МАЛАДОСЦЬ»

У пазытым сшытку — вершы Ю. Пацопы, А. Дзёбіша, З. Дудзюк, С. Шах, У. Папковіч, М. Дуксы, а таксама азербайджанскага паэта Т. Гаміда (пер. М. Малаўні).

Змешчаны пачатак апавесці Я. Міклашэўскага «Мёртвая крывіца» і заканчэнне апавесці І. Сярова «Мы з Санькам у артылерыі», апавяданні М. Чарняўскага.

Увазе чытача прапануюцца працяг гістарычных нарысаў М. Ермаловіча «Старажытная Беларусь», заканчэнне выступлення П. Ткачова «Рэвалюцыйны трымаем крок».

Фотанарыс В. Ждановіча «Рэпартаж з гары Міласці» друкуецца пад рубрыкай «Экалогія і мы».

Л. Тарасюк рэцэнзуе раман у верхах Н. Гілевіч «Родныя дзеці» і яго зборнік «Повязь».

«БЕЛАРУСЬ»

Нарыс В. Лапіна «Пагарэльцы і падпальшчыкі» змешчаны пад рубрыкай «Надзённая размова». У «Актуальным поглядзе» выступае А. Дзюлендзік — «Дачка Кісельніківа». Публікуюцца вершы Я. Янішчыц, А. Грачанікава, запісы Ф. Яноўскага «Сям'я, Сямейка», успаміны Я. Скрыгана пра Я. Купалу «Рубец», ненадрукаваныя раней вершы Я. Коласа з праводнай Н. Чыкілінскай «Гісторыя аднаго зямства», апавяданне В. Мудрова «Яша».

Прапануюцца заканчэнне нарыса В. Жука «Бераг левы — бераг правы», артыкул А. Наркевіча «Грані слова», лісткі запісных кніжак А. Разанава «Каб ісці далей», чарговая старонка «Анталогіі беларускай паэзіі 20-х гадоў».

Пра мастака Ю. Пэна згадвае Р. Рэлес («Віцебск, 30-я гадзі...»). Да 160-годдзя з дня нараджэння Л. Талстога прымеркавана выступленне С. Букчына «Уся справа жыцця». Артыкул В. Асташонка «Над Скарынавай кнігай» працягвае серыю матэрыялаў да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны.

«НЁМАН»

Падборку вершаў А. Грачанікава «Палескі трохкутнік» пераклаў А. Дракахруст. У нізцы «3 пазытым сшыткаў» прадстаўлены творы В. Гадулькі, А. Макарава, М. Шашкова, В. Грышкевіча, Р. Маргоўскага і іншых аўтараў.

Друкуецца апавесць У. Караткевіча «У сянях драмае вясна» (пер. В. Шчадрыной), заканчэнне рамана Х. Лампо «З'яўленне Ілхіма Стылера» (пер. У. Опіса).

Артыкул А. Казловіча «Страшна!» мае падзагаловак «Дзённік нарэспандэнта».

У раздзеле «Запіскі. Успаміны. Дакументы» прадстаўлены

Э. Каспяровіч — «Калыханка», А. Сідарэвіч выступае з літаратурна-крытычным артыкулам «Экспірус у гісторыю...».

Есць раздзелы «Кніжны агляд», «Учора. Сёння. Заўтра», «На скрыжаваннях мінулага».

«МАСТАЦТВА БЕЛАРУСІ»

Нумар адкрываецца працягам дыскусіі «Купалаўскі тэатр: шляхі і ростані», у якой удзельнічаюць Л. Брандабуўска, В. Манаеў, М. Пінігін, В. Навуменка, А. Ганчароў, Н. Піскарова.

Пытаннем гісторыі і сучаснага стану выяўленчага мастацтва прысвечаны публікацыі В. Буйвала «Не пагарджаць святым сваім мінулым...», А. Мікалаені «Сучасна пра адвечнае», А. Пікулік «Вернасць», А. Шамарук «Яшчэ раз пра стыль», Ю. Піскуна «Тройца старазавяцкая», І. Назімавай «Госці з-за акіяна», інтэрв'ю А. Дзямарына «...Перад неабходнасцю выбараў».

Музычнае жыццё рэспублікі разглядаецца ў адказах на анкету, прысвечаную 50-годдзю Саюза кампазітараў БССР, «ІІІ будзе гэта святая для ўсіх?», дыялогі Н. Калесніковай і А. Друнта «Сённяшні дзень сімфанізму», артыкулы Л. Шлег «Калі музы маўчаць...», матэрыялы В. Ліцвінкі і У. Раговіча «Песні восені».

Аддзел кіно і тэлебачання прадстаўлены публікацыямі А. Сільвановіча «Самабытнасць таленту», Л. Шылавай «ТБ: праграма на заўтра».

Народнае і самаздзейнае мастацтва Беларусі асвятляюцца ў «Небе над Лоскам» Г. Сачані, «Дыванак Ядвігі Райскай» В. Волах, «Чашы выпітай да дна» В. Вайткевіча, рэпартажы Н. Пятранкі «Вясну загнукалі...», Я. Саламевіч апавядае пра жыццё і творчасць М. Федароўскага («Збіральнік жэмчугу»).

Змешчаны старонкі малендара і хроніка мастацтвага жыцця.

«КРЫНІЦА»

У раздзеле «Спадчына» прадстаўлены наш зямляк, польскі паэт Т. Лада-Заблоцкі (пераклад А. Баркоўскага). Змешчаны таксама вершы Г. Давыдзкі, апавяданне А. Наварыча «Бабіна золата», пачатак фантастычнага апавядання Г. Лайнэ «Выпрабаванне» (пераклад Я. Лапаткі).

Маральна-этычная праблема тэма закранаецца ў матэрыялах С. Бартававай «Каб не прапастаць у адзіночку», А. Усеці «Экс-закрыты тэма» і іншых.

Прапануецца пачатак наталяк дырэктара школы У. Граўцова «Сага аб сельскай настаўніцтве», расказ Л. Дайнекі пра князя Войшалка «Агонь і цені», заканчэнне нарыса Я. Скарацінскага «Жучкі, якія здзівілі свет», развагі кінарэжысёра І. Калоўскага «Фрагменты заўтрашніх кінастужак» (слова пра яго гаворыць В. Небышынец).

А. Глобус дзеліцца думкамі пра творчасць К. Малевіча.

«БЯРОЗКА»

Чытач знойдзе працяг фантастычна-прыгодніцкай апавесці М. Зарэмбы «Сакрат тэлепата», апавяданне А. Фомчанкі «Крынічны пост», вершы А. Грачанікава і С. Грахоўскага, а таксама вершы А. Чурыева, П. Аветліева і А. Хафіза (пер. М. Чарняўскага). У «Вераску» — творы юных паэтаў, дзімкі членаў фотастудыі «Святло» рэспубліканскага Палаца піянераў і школьнікаў.

А. Вольскі гаворыць слова пра творчасць С. Грахоўскага (да 75-годдзя пісьменніка). А. Трусаў расказвае пра Лідскі і Крэўскі замкі-настэлі («Сведкі мінуўшчыны, сведкі гісторыі...»). У «Клубе юнага чытача» мовазнавец М. Крыўко разважае пра амоніты, кнігі К. Крапівы «Загадкі дзеда Кандрата» і М. Пазнякова «Дзіўныя «блізняты»».

Друкуецца заканчэнне «Энцыклапедыі часопіса «Бярозка» — «Чырвоная кніга Беларусі».

УПЕРШЫНЮ НА ТЭЛЕЭКРАНЕ

Аповесць «Адзін лапаць, адзін чунь» — у ліку лепшых твораў Міхася Стральцова. Адметная тонкім псіхалагізмам і праніклівацю аўтарскага бачання, яна ў свой час, нагадаем, была адзначана прэміяй часопіса «Дружба народаў». Таму і не дзіўна, што менавіта да гэтага твора звярнулася сёлетая рэспубліканская тэлебачанне. Пастаноўка называецца «Я — гэта ты», і ажыццявіла яе рэдакцыя

перадач для дзяцей. Рэжысёр Л. Тарасава, рэдактар С. Віннік, аўтар інсцэніроўкі Г. Каржанеўская. У ролях заняты А. Падабед, Ф. Варанецкі, К. Доўнар, Я. Кавалева, У. Балейчаў і іншыя. Галоўную ролю выконвае вучань сярэдняй мінскай школы № 23 Жэня Марціновіч.

Г. ЗІНКЕВІЧ.

УДАКЛАДНЕННЕ

У нумары за 2 верасня ў матэрыяле «Каб не было «белых плям» (стар. 15, чацвёртая малонка, першы абзац) трэба чытаць: «У мінулым годзе кінастужка (праз 52 гады) адноўлена на кінастудыі імя М. Горкага і ў жніўні гэтага года выйшла на экраны Саюза».

Як на сяле, так і ў горадзе, так і ў сферы кіравання, так і ў галіне культуры.

Перабудова тут, як вядома, пачалася з вёскі. («Таму што, — як растлумачыў у адной з гутарак Дэн Сяопін, — у вёсцы пражывае 80 працэнтаў насельніцтва. Без яе стабільнасці не стабілізуецца і ўся палітычная сітуацыя ў цэлым»). І аб рэальных выніках яе мы маглі меркаваць па тым, як і чым сёння вёска жыве, як сее і збірае, як садзіць сады і гаі цытрусавых, як будзе дамы (асноўны будаўнічы матэрыял — камень, і гэта яшчэ падкрэслівае трываласць справы, цвёрдасць веры ў заўтрашні дзень). Вёска сапраўды на ўздыме. Матэрыяльна і маральна. А ў так званым асобным эканамічным раёне, у правінцыі Фуцзян і канчатковым пункце нашага падарожжа прыморскім горадзе Сямьні, мы маглі назіраць пераўтварэнні ў прамысловасці — павышаную зацікаўленасць людзей, ад дырэктара да радавога рабочага, у выніках сваёй працы, высакаякасную прадукцыю, якая паспяхова канкуруе на міжнародным рынку, выкарыстанне змешанага капіталу (дзяржаўнага, замежнага і сродкаў, якія належаць самім слухачам і рабочым дадзенага прадпрыемства). Тут жа нельга не сказаць і пра такі важны момант, як упарадкаванне кіравання прадпрыемствамі з боку партыйных і ўрадавых органаў. Працоў-

ныя калектывы атрымалі самастойнасць, з іх знята штодзённая адміністрацыйная апека. Пра гэта мы не раз чулі ў сваіх гутарках з кіраўнікамі прадпрыемстваў.

Праблемы сённяшняга Кітая? Яны ёсць і іх няма. Як старыя, так і новыя. Скажам, праблема перанаселенасці, дакладней — стрымлівання нараджальнасці. У краіне прымаюцца ўсе меры, каб утрымаць да канца стагоддзя насельніцтва ў межах і мільярда 200 мільянаў. Пра некаторыя, у тым ліку новыя цяжкія гаварыў нам міністр культуры Ван Мэн. Гаворачы пра сітуацыю ў культурным жыцці вёскі, ён, у прыватнасці, з трывогай адзначаў той факт, што ў сувязі з ростам спажывецкага патрэб і жаданнем некаторых людзей мець шмат грошай, многія юнакі ідуць працаваць на пасялковыя прадпрыемствы, не скончыўшы школы...

...Расказваючы пра сваю перабудову (рэформу), дзелічыся сваім вопытам, пытаючыся, як мы глядзім на іх справы (адзін малады «сялянскі прадпрымальнік» — так менавіта ён прадставіўся — пытаўся настойліва ў нас: «Які ваш погляд на нашу рэформу?»), кітайскія сябры ў той жа час пільна цікавіліся нашай перабудовай, жадалі нам паспеху. Запомнілася, як у сям'і кітайскага аэрапорце мясцовы літаратар (ён жа і настаўнік) Чань Лі пранікнёна, з пачуц-

І ў Кітаі любяць марожанае. Фота А. УДАЛЬЦОВА.

цём сказаў на развітанне: «Жадаю, каб ваша перабудова была, як наша сённяшняя пагода!» Мы абодва глянулі ўгору. Пагода была па-паўднёваму ясная, сонечная, лётная...

Музам на пацеху

Таную цішыню можна адчуць толькі ў трох месцах — у глыбінях акіяна, у бязлюднай пустыні і на нашым сходзе. Усе сядзяць і маўчаць. Ну, хоць хто-небудзь павінен нешта сказаць, але ніхто не можа сфармуляваць думку, не ведае, з чаго пачаць і чым скончыць. А Вялічкаў насідае:

— Таварышы, гэтак мы сваё. Ці здада дачка экзамен, ці прыходзіў тэхнік правіць пральную машыну, ці прыйшла жонка з цырульні і ці згатавала вячэру?.. Ну, хто возьме слова? Хто смелы?..

Мы перагледваемся. А раптам хто-небудзь узяў блізка да сэрца Вялічкавы папроні, дык пабачым жа — хто смелы?

Хто б гэта? Бач ты, Саваў загаварыў. З якой гэта пары ён узяўся расказваць анекдоты?

— Ну дык раскажы! — падахвоціў яго абнадазены Вялічкаў. Усё-такі ў сцяне маўчання ўтварылася трэшчына.

— Можна, не варта, ён не зусім прыстойны, — завагаўся Саваў.

Настала лёгкае ажыўленне.

— Нічога, расказвай, мы тут усе мужчыны.

— Можна, у ім ёсць нейкая сувязь з пытаннем, якое абмяркоўваем...

— Не абмяркоўваем, — удакладніў Вялічкаў, — а па якім маўчым, як пні... Расказвай анекдот, ды пачнём абмеркаванне!

— Вы яго, напэўна, ведаеце...
— Не ведаем, расказвай!
— Ды ведаеце... Пра эскімоску, якая закахалася ў палярніка...

— Ага... І што далей?
— Ну, кожны раз, калі палярнік ішоў правяраць прыборы, з бліжэйшага сумэта высконвала эскімоска і пачынала церціся сваім носам з ягоным. У эскімосаў гэта любоўная гульня. Аднаго разу палярнік не паглядзеў, колькі градусаў марозу і...
— Стоп, стоп! — спыніў яго Вялічкаў. — Не забывайцеся, што мы не вырашылі галоўнага пытання. Дык вось: расказвай анекдот, але адразу пасля гэтага мы пачынаем сур'ёзнае і дзелавое абмеркаванне. У рэшце рэшт, мы сабраліся тут не дзеля таго, каб расказаць анекдоты. Калі пасля гэтага анекдота пра эскімоску зноў усе будзе маўчаць, дык гэта ўжо будзе скандал. Гэта ўжо непавага да саміх сябе. Проста дэманстрацыя.

— Не, я не магу ўзяць на сябе таную адназначнасць, — скурчыўся на сваім месцы Саваў.

— Якую адназначнасць?
— Я не магу даць гарантыі, што пасля майго анекдота пачнецца сапраўднае абмеркаванне. Больш таго, вы можаце зрабіць мяне яшчэ і вінаватым, што ўнёс у абмеркаванне несур'ёзную ноту і тым самым праваліў яго. Мне ўжо даводзілася пасёрбаць такой кашы, ведаю...

— Ну, другары, — скрыжаваў на грудзях рукі Вялічкаў, — ці ёсць патрэба пераконваць яго, што пасля эскімоскі мы зоймемся дзелавым абмеркаваннем? Ці зноў будзем маўчаць?

Поўнае маўчанне.

Пачырванелы ад гневу Вялічкаў абвешчае:

— У такім разе нараду адкладваю на заўтра ў гэты ж час. Кожны з вас будзе мець магчымасць падумаць і накіт сваіх павадзін. Усе свабодныя... Саваў, а ты, калі ласка, застанься на хвіліну!

З балгарскай перакладу Уладзімір АНІСКОВІЧ.

Іярдан ПАПОЎ

Націранне насоў

ГУМАРЭСКА

можам сядзець да самай раіцы, пакуль не прыйдзе прыбіральшчыца. Я лічу, што намаўчаліся мы дошыць. Да знямогі намаўчаліся. Вось вы маўчыце, маўчыце, а дай вам выйсці адсюль, дык двое звернуць налева, двое — направа, трое пачэшуць прама, і тады ва ўсіх гаворка знойдзецца. Дык кажыце тут, хто што думае, ніхто вас не павесіць...

Ну, дзякуй, суцешыў — ніхто не павесіць. Не хапала яшчэ, каб селі розгамі і адразалі языкі. Каб здзіраць з жывых скуру. Чаму Вялічкаў не выкажацца больш сучасна і не скажа, што ніхто не вылічыць з работы? А гэтага ён не гарантуе, пэна ж...

— Ці вы анямелі? — злучыў Вялічкаў. — Вы паглядзіце на гадзіннікі! Чаго яшчэ чакаць? Ці тут нейкі акварыум? А мы рыбы, а не чалавекі? Хіба няма лепшых спосабаў бавіць час? Сядзім і маўчым. Маўчаць — яно лёгка. Кожны зашыўся ў сваю шкарлупіну і думае пра

Маўчанне. Ніхто не спяшаецца сказаць і двух слоў. Ужо робіцца невыносна. Зараз у каго-небудзь не вытрымаюць нервы, хто-небудзь устане і скажа доўгую прамову. Галоўнае, вытрымаць да трэцяга націску. Трэба думаць пра што-небудзь старонняе, каб зняло напружанне... Што гэта там за машына на двары завялася? Жыгулён нечы загуў, здаецца... Каб згламэзацца на гэту тэму што-небудзь у духу народнай песні, папрактыкаваць мазі... Загаманіў жыгулёк у двары, да кучы цэгля ён загаварыў:

— Гэй ты, цэгла, гэі чырвоная, чырвоная — неапапенная, ці з цябе гараж мне збудуюць, ці нічому ты не варта? — Ой, варта, мой ты жыгулёчак, на ўсё варта, мой саколкі: і пад кола тваё легчы, і капот табе растушчыць, і шкло ў друз табе разнесці... Чыя рукі мяне возьмуць... Тут мяне злякніў голас

сказаў — у некага ўпаў шалік, той адказаў — дзякуй, глядзіш, нехта возьме слова і выкажацца па сутнасці... Ну, даволі, гэта проста смешина! Выкажыце, што ў каго ёсць, ды разыдземся. У рэшце рэшт, мы ўсе дарослыя людзі, у кожнага ёсць іншы занятак...

Што гэта зрабілася? Чаму ўсе як вады ў рот набралі? На мінулым жа сходзе Вялічкаў папярэджваў, што дэмакратыя — гэта не балбатанне абы пра што, чаму ж тады маўчаць?

— Ну дык што? — злаваў Вялічкаў не на жарт. — Можна, запішам у пратакол аднадушнае маўчанне? Ці раздаць вам чыстыя аркушы, каб кожны намалюваў сваю думку? Ці, можа, заспяваць нам хорам? Не ведаю, як вы адчуваеце сябе зараз, а мне дык проста сорамна. Сорамна глядзець на вас. Дэмакратыі зусім не ў тым, каб маўчаць і глядзець у акно. Трэба вызначыць сваю пазіцыю ў далікатнай і неадкладнай справе. Устань і як член камісіі дастойна выкладзі сваю думку. Але няхай, як усе мы стомленыя, дык можна і седзячы. Можна не ўставаць. Няхай бы ўзяў слова самы старэйшы, як у старажытных Афінах. Альбо, маадварот, самы малады. Маладым паўсюль у нас дарога, ім не пазычаць адвагі. Эх, чаму сярод нас няма жанчыны, тады б вас не трэба было цягнуць за язык... Была б жанчына, дык адзін стараўся б вызначыцца розумам, другі — бліснуць дошчам, трэці прыгадаў бы лацінскі афарызм. У калектыўныя органы абавязова трэба ўключыць і жанчын, хіба не? Ці хто мае іншую думку па жаночаму пытанню? Можна, хто лічыць, што месца жанчыны — толькі на кухні і ў пасцелі? Ну, гаварыце ж, ну хоць што-небудзь!

Маўчанне. Насценны гадзіннік у калідоры адлічыў дзесяць удараў.

— Я ўспомніў адзін анекдот, — азваўся нехта.

Марцін КОЎЗКІ

ДОЛЯ ПРАЎДЫ

— На ўсё трэба талент, — сакатала курыца, — салавей не пле ў клетцы не таму, што не пецца, а таму, што не нуднаецца.

● Матына перажыла саху не таму, што саха горшая за матыну, а таму, што плуг лепшы за саху.

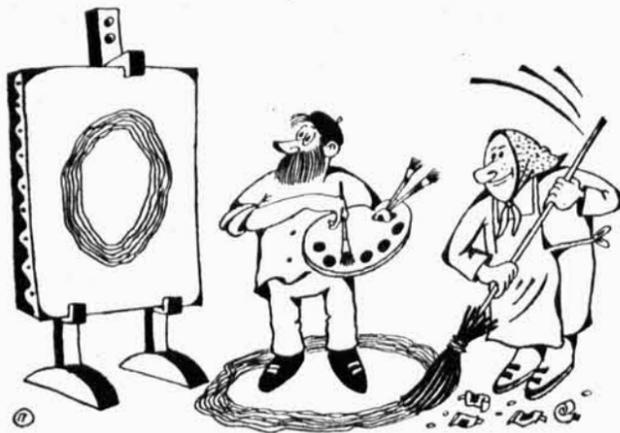
● Нічога не засталася ад кентаўраў? А коні, што выскалюцца? А мужчыны, што ржуць?

● У прыцемках арыенцірам служыць нешта больш цёмнае.

● Каротка пра зайца: не трус.

● Помнікі гісторыі: «Тут стаялі помнікі архітэктуры».

● У вас дзіўны густ, — сказаў я яму. — Гэта ў вас багатая фантазія, — адказаў ён. Зраўняліся: і ў яго няма густу, і ў мяне фантазіі.

Малюнкі А. Папова.

з 12 па 18 верасня

12 верасня, 18.00

«ЗАПРАШАЕ ЧАСОПІС «БЕЛАРУСЬ»
Вядучая — пісьменніца Х. Лялько.
У перадачы прымае ўдзел пісьменнік Я. Лецна.

12 верасня, 18.25

«ЗАЧЫТАЙЦЕ МАЕ ПІСЬМО...»
Агляд крытычнай пошты тыдня.

15 верасня, 19.25

«ПАЗІІ РАДОК ЧАРОУНЫ...»
Вершы Я. Коласа чытае І. Дзянісаў.

15 верасня, 21.50

«ЛІРА»

«Вяртанне забытых імён» — такі падзаглавак перадачы, прысвечанай М. Галадзе. У ёй прымаюць удзел В. М. Белякова-Галадзе — дачка М. Галадзе, Р. С. Гаеўскі — адзін першых беларускіх камсамольцаў, У. Янутаў — пісьменнік, П. Краеўскі — былы намеснік у праўлення справамі Савета Міністраў рэспублікі, С. А. Чарвякова — дачка А. Чарвякова, стары камуніст М. Аўхімовіч.
Вядучы — журналіст У. Сцепаненка.

16 верасня, 19.50

«БУГ»

Літаратурна-мастацкі часопіс.
Будуць прадстаўлены дзве кнігі В. Сахарчука: паэтычны зборнік «Даніла» і пераклады класіка балгарскай літаратуры П. Яварова «Апалавы персідзён».

17 верасня, 13.20

«МЕТРАНОМ»

Музычна-публіцыстычная праграма.
Што адбываецца сёння з сучаснай песняй — тэма гаворкі, якую вядуць беларускі кампазітар Э. Ханон, спевакі В. Пархоменка, В. Кікабідзе.
Вядучая — музычны каментатар Э. Язерская.

18 верасня, 15.15

Прэм'ера песні В. Іваноў. У. Сцепаненка. «Чароўны палёт».

18 верасня, 16.20

Я. Глебаў. «Мільянерка». Спектанль Дзяржаўнага тэатра музычнай камедыі БССР.

Рэжысёр В. Іванова.
У ролях: народная артыстка рэспублікі Н. Гайда, заслужаныя артысты БССР Р. Харык, К. Лосеў, артысты В. Пятліцкая, А. Цівуноў і іншыя.

18 верасня, 19.20

«У НЯДЗЕЛЮ ВЕЧАРАМ»

Іграе А. Алоўнікаў (віяланчэль).
У праграме творы Баха, Гендэля, Бакерыні, Шуберта, дэ Фалы, Сен-Санса, Фарэ.

18 верасня, 23.10

«СУСТРЭНЕМСЯ ПАСЛЯ АДЗІНАЦЦІ»
Інфармацыйна-музычная праграма.

А Б Я В Ы

БЕЛАРУСКИ ДЗЯРЖАУНЫ ТЭАТРАЛЬНА-МАСТАЦКІ ІНСТЫТУТ

аб'яўляе конкурс на замшчэнне вакантных пасадаў:

загадчыкаў кафедр марксізму-ленінізму, інтэр'ера і абсталавання, старшага выкладчыка кафедры гісторыі і тэорыі мастацтва, выкладчыка кафедры майстэрства акцёра і рэжысуры.

Тэрмін конкурсу — месяц з дня апублікавання аб'явы.

Адрас інстытута: Мінск, Ленінскі праспект, 81, аддзел кадраў, тэл. 32-77-34.

«Літаратура і мастацтва» — орган Міністэрства культуры і правлення Саюза пісателёў БССР. Мінск. На беларускай мове.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856
АТ 01350

П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЕДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, намесніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адзнака сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фотаілюстрацыі — 33-44-04, 32-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэры — 23-73-37.

Матэрыялы прымаюцца надрукавання на машыцы (праз два інтэрвалы). Рукапісаў рэдакцыя не вяртае.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алесь АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЬНЕЎСкі, Алесь ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСкі, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОВ.